

მ მ ა მ ბ ე

თ ვ ი უ რ ი ე უ რ ნ ა ლ ი

წელიწადი მერვე

№ VIII

ა მ მ ი ს ტ მ, 1901

ტფილისი

საქართველოს მემორიალური საზოგადოება

1901

Дозволено цензурою. Тифлисъ, 3-го Сентября 1901 г.

შ ი ნ ა ა რ ს ი

- I—**ზრძნეული ციხე.**—(ფანტასტიური ეტიუდი). შ. ანა-გეისპიკელისა 80 . 1
- II—**საბრალონი.**—რომანი ვაქტვარ ჭიუგოსი, პირველი ნაწილი, თავმანი ფრანგულით, ივ. მაჭავაძისა, (გაგრძელება) 21
- III—**კატარა ეიოლში.**—კომედია სამ მოქმედებად ჰენდის იბსენისა, თარგმანი ინ-ანდის (დასასრული) 95
- IV—**გურიანაზარა.**—მეზავრის უენიშენები — XXII.—მარატის ხეობა, თ. სახეგასი 1
- V—**ძველი თარგა.**—ანჩილ ჯარჯაძისა 28
- VI—**—უცხოეთის მიმოხილვა.**— რუსეთი და საფრანგეთი, . 41

ს ა გ რ ა ლ ო ნ ი

წამახანი გიქტორ ჭიუგასი

(თარგმანი ფრანგულით)

ნ ა წ ი ლ ი პ ი რ ვ ე ლ ი

VI

ჟან ვალჟანი

ჯერ ისევ ღამე იყო, ჟან ვალჟანს რომ გამოეღვიძა.

ჟან ვალჟანი ერთი ღარიბი ბრიელი გლეხი-კაცის შვილი იყო. მის დედას ჟანმათიეს ეძახდნენ, მამას—ჟან ვალჟანს, ზოგნი ჟან ვლაჟანს. პატარაობისას წიგნი არ ესწავლა. დაუაქაცდა და გამსხვლელად იყო ჭავროლში.

როგორც ყველა მოსიყვარულე-გულის პატრონი, ჩაფიქრებული კაცი იყო, თუმცა სიმხიარულეს მოკლებული არ იყო. ერთობ კი, შეხედულობით მაინც, საკმარისად უმნიშვნელოს, ულაზათოს და რაღაცა დო-ყლაპიას წარმოადგენდა. ჯერ ისევ ბავშვი იყო, რომ დედ-მამა დაეხოცა. დედა მშობიარობაზედ მოკვდა უპატრონობით და მამა, იმისავით გამსხვლელი, ხიდან ჩამოვარდა და იმას გადაჰყვა. ჟან ვალჟანს ერთი და-ლა ღარიბი, თავიზედ უფროსი და იმან გამოზარდა ეს ობოლი. მანამ ქმარი ცოცხალი ჰყავდა, არაფერს აკლებდა თავის პატარა ძმას, მაგრამ დაქვრივდა და შვილი შვილი ღარიბი, წვრილფეხა გოგო-პიჭვი;

*) იხ. „მთაბე“ № VII.

უმფროსი რვა წლისა ჰყავდა, ქმარი რომ მოუყვდა, და უნცროსს ძუძუს აწოვებდა. ამ დროს ჟან ვალჟანი ოცდა ხუთის წლისა იყო, მამობა იმან გაუწია თავის დისწულებს, და მით გადაუხადა სიკეთე თავის ნაამაგდარ გამზრდელს. ეს უბრალო ვალდებულება იყო ჟან ვალჟანისა, და ისე გასწია ჰაბანი, რომ ფიქრადაც არ მოსვლია დისა და დისწულების დალატი. თავისი სიყმაწვილე დაუსრულებელს ჯაფას შეაღია. ისე უჭირდებოდა ლუკმა-პურის შოვნა, რომ გოგოს არაეის გაარშიყებია: დრო არა ჰქონდა სიყვარულისთვის.

საღამოზედ დაქანცული მივიდოდი შინ და გაჩუმებული მიუჯდებოდი ვახშამს. ხშირად მათლაბიდან ამოაცლიდა თავისი და საუკეთესო ლუკმას—ერთ ნაქერ ხორცს, ან კომბოსტოს, და თავის შვილს მიაწოდებდა. ის კი იჯდა გაჩუმებული, თვალგზედ თმა-ჩამოშლილი, თავ-დადუნული, თითქო ვერასა ხედავსო. ჭაფროლში ამათ ქოხის პირდაპირ ერთი დედაკაცი ცხოვრობდა, მარი-კლოდი. ჟან ვალჟანის დამშეული დისწულები გადავიდოდნენ ხოლმე ამ დედაკაცთან და—დედამ გამოეგვგზავნაო,—რძეს ისესხებდნენ; ამოეთარებოდნენ ღობეს და იქა სვამდნენ რძეს, ერთმანეთს სტაცებდნენ და ტანისამოსზედ იქცევდნენ. ავ დღეს დააყენებდა, რომ გაეგო დედას თავის შვილების ამ გვარი საქციელი, მაგრამ დედამ არა იცოდა-რა: ჩაფიქრებული, დაღვრემილი ჟან ვალჟანი უსწორდებოდა მარიკლოდს და ბავშვები დაუსჯელნი რჩებოდნენ.

სხელის დრო რომ დადგებოდა, ბევრი საქმე ჰქონდა ჟან-ვალჟანს და დღეში შვიდ შაურს, მეტსა შოულობდა. მერმე სამკალად მიდიოდა, დღიურ მუშად, მენახირედ; საქმეს არ გაუბოდა და შრომობდა, რამდენიც კი შეიძლებოდა. დაც არ იყო უსაქმურად, მაგრამ რა ქნას კაცმა, როგორ არჩინოს შვილი ბავშვი? საბრალო იყო ეს ოჯახი, სიღარიბისაგან დაჩაგრული და სულშეხუთული.

ერთს ზამთარს ძალიან გაუჭირდათ საწყლებს. ჟან ვალჟანმა საქმე ველარა იშოვნა-რა. სახლში პური აღარ იყო. ბავშვები სიმშლით უკედებოდათ. შვილი ბავშვი!

ერთს კვირა სალამოს, ისე იყო დასაძინებლად მიემზადებოდა ხაბაზი მობერ იზაბო, რომ უცბად ქუჩის მხრიდან რაღაც ხმაურობა შემოესმა, თითქო ფანჯარა გაუტეხესო. გავარდა დუქანში და ვილასიც ხელი-ლა დაინახა: მუშტით შემოემტვრია ფანჯრის მინა, ხელი გაღმოეყო, ერთი პური აეტაცნა და გაჩქარებული გარბოდა. იზაბო გამოუდგა ქურდს და დაიჭირა. ქურდმა პური გადაადგო, მაგრამ ხელი კი მთლად დაჭრილი და დასისხლიანებული ჰქონდა. ქურდი ჟან ვალჟანი იყო.

ეს 1795 წ. მოხდა. სამართალში მისცეს და ბრალად სახლის გატეხას და ქურდობას სდებდნენ. თავისდა საუბედუროდ, სახლში თოფი ჰქონდა, საკვირველი კარგი მსროლელი იყო და ხშირად იმ დროს და იმ ალაგებში ნადირობდა, რომელსაც ყადაღა ედო. ამან დაღუპა უბედური. ამგვარ მონადირეს ყოველთვის იჭვის თვალით უყურებს მართებლობა, რადგან დაყადაღებულ ტყეში მონადირე და კონტრაბანდის მზიდავი თითქმის ყაჩაღად მიაჩნიათ. რომ დაუკვირდეს კაცი, დიდი მანძილია ქალაქელ კაცის-მკვლელოსა და ამ კაცთ შორის: მონადირე ტყეში დადის, კონტრაბანდის მზიდავი—მთაში ან ზღვის პირად; ქალაქში მცხოვრები კაცის-მკვლელი იმისთანა საშინელი მხეცია, რომელსაც მარტო ქალაქის გარყვნილება შექმნის. მთა, ზღვა, ტყე გაავლურებს ადამიანს, პირქუშად ჰქმნის, მაგრამ ადამიანობას კი არ უკლავს.

ჟან ვალჟანი დამნაშავედ იცნეს. დანაშაული დამტკიცებული იყო და სასჯელიც ცხადზედ ცხადი. საზარელს ყოფაში ჩავარდება ხოლმე ჩვენი განათლება, როდესაც უბრალო დანაშაულისა გამო იძულებულია საუკუნოდ დაღუპოს ადამიანი. საშინელება არ არის, განათლებულმა საზოგადოებამ მოიწყვიტოს და ანდერძი აუგოს თავისავე წევრს? ჟან ვალჟანს ხუთის წლით კატორგა მიუსაჯეს.

22 აპრილს 1796 წ. პარიზში ხმა გავარდა, იტალიაში მყოფმა ჩვენმა ჯარმა ბუონაპარტეს წინამძღოლობით მონტენოტში მტერი დაამარცხაო. იმავე დღეს ბისეტრის ციხეში ჯაჭვი შეაბეს კატორგაში გასაგზავნთ. ჟან ვალჟანიც იმათში

ერია. ერთს მოხუცებულს მეციხოვნეს,—დღეს ოთხმოც და ათის წლის კაცია—მშვენივრად ახსოვს ეს უბედური: მეოთხე რიგში იჯდა, ეზოს აღმოსავლეთის მხარეს; მკედარს უფრო ჰგადა ვიდრე ცოცხალსაო. გრძნობდა, რომ რაღაც საშინელება მოხდა მის ცხოვრებაში, მაგრამ როგორ? რად? რა დააშავა საიმისო? ამისი ვერაგაევო რა. უფიცი კაცი იყო, უცოდინარი, გონება გაუხსნელი და, თუ იცოდა რამე, მარტო ის რომ სასჯელი მეტის მეტად სასტიკი იყო დანაშაულთან შედარებით. უკან მქედელი ადგა ჩაქურჩით, ჯაქვს უჭედავდა, და ის კი გულ ამოხკენილი ქვითინებდა, ღაპა-ღუპით გადმოსდიოდა ცრემლი და-ჩემთეის ვიყავი ჭაფროლში, რა გინდათ ჩემგანაო?—იძახდა. აიღებდა მარჯვენა ხელს და თითქოშვიდს პატარას შეეხოო, ანიშნებდა,—რამექნა, სიმშლით მიწყდებოდნენო?!

ტულონში გაგზავნეს. ხელფეხზედ ბორკილი დაადეს. კისერზედ ჯაქვი. ოცდაშვიდი დღე იარა ასე. ტულონში კატორგაში მიღებული წითელი ტანისსამოსი ჩააცვეს. და უცბად გაჰქრა, დაიღუპა, წაიშალა მთელი მისი სიცოცხლე, თვით სახელიც კი. რაკი იქ მივიდა ჟან ვალჟანადაც კი აღარ იწოდებოდა; ჟან ვალჟანი ნუმრად გახდა, ნაუმერი 24601.

რა მოუვიდა იმის დას? რა მოუვიდათ იმის პატარა დის წულებს? ამას არაგინ კითხულობდა; ან ვის რად ენაღვლება ვიდაცა ქვრივის და იმისი წერილშვილის სიმშლი და დაღუპვა? ხე მოსჭრეს და წააქციეს... ვინ იკითხამს, ფოთლებს რაღა მოუვიდათო?

რა მოუვიდათ და ის, რაც ყოველთვის მოსდით უბედურთ: ულოკმოპუროდ დარჩნენ საბრალონი, ღვთისაგან ღეთის მსგავსად შექმნილნი, უბინაოდ, უმწეოდ, და დიფანტნენ, აქეთ იქით წავიდნენ,—იქნება ცალ ცალკე უფრო ადვილად გავიძლოთ კუქიო, და იმ საშინელებას ჩაუვარდნენ ხელში, რომელიც კაცობრიობის სამარცხვინოდ ჯერაც ათასობითა ნთქავს და ღუპავს ობოლთ და დავრდომილთ. წავიდნენ, გაიფანტნენ. მშობლიურმა მიწა-წყალმა მაშინვე დაივიწყა უბედური დედა

თავისი შვილებით. და კატორგაში რამოდენიმე ხნის შემდეგ თვით ჟან ვალჟანმაც დაივიწყა თავისი და და დის წულეები.

რაც ხანი ტულონში იყო, სულ ერთხელ მიუვიდა თავისი ობლების ამბავი; მეოთხე წელწადს იყო, მგონი; ვილაც, მათს ნაცნობს ენახა. „პარიზშიაო უთხრა, სენსიულობისის ახლოს, ჟენდრის ქუჩაში; თან მარტო ერთი შვილი-ლა ჰყავს, პატარა ბიჭი, სულ უნცროსია.“

შერმე ეს ექვსნი სადლა იყვნენ? ამისი იქნება დედამაც არა იცოდა-რა.

„ყოველ დღე დილით სტამბაში მიეშურება, საბოს ქუჩაში; ქალაღლის მკეცავად ემსახურება. დილით ექვს საათზედ სტამბაში უნდა იყოს, რადგან ადრე იწყებენ მუშაობას. სტამბის ეზოში სკოლაა გამართული და თავისი პატარაც თან მიჰყავს. სკოლას შვიდ საათზედ ალებენ. და ბავშვმა, შვიდი წლის ბაღში ერთი საათი გარეთ უნდა დაჰყოს, რაც უნდა ავიდარი იდგეს და ცივოდეს. სტამბაში არ უშეებენ, გვიშლი-სო. მთელი საათი მარტოდ მარტო გდია ჯერ ისევ ბნელ დილას საწყალი ბავშვი; სცივა, ეძინება. მოიკუნტება, გაეხვევა თავის კონკებში და მიეგდება სადმე კუნჭულში. კიდევ კარგი, მეკარე შეიბრალებდა ხოლმე—და როდესაც წვიმდა, შინ შეიყვანდა. თითონაც არა ჰქონდა რა საწყალ-დედაკაცს—ერთი დაფლეთილი ლოგინი და ორი დამტვრეული სკამი ედგა ოთახში. მაგრამ წვიმა მაინც აღარ დასდიოდა თავზედ საწყალ ბიჭს: კატას ჩაიხუტებდა. ხოლმე გულში, იქნება ამან მაინც გამათბოსო. შვიდ საათზედ სკოლას ალებდნენ და ბავშვიც კლასში შედიოდა“.

ეს უამბეს ჟან ვალჟანს. მხოლოდ ერთი წამი იყო მის წყვდიადით მოცულს ცხოვრებაში ეს ამბავი, თითქო ბნელს, მოქურუშებულ ცაზედ უცბად იელვა, ქვეყანას ერთს წამს სინათლე მოჰფინა და მაშინვე გაჰქრაო. ეს იყო და ეს: მას შემდეგ თავის დღეში აღარა გაუგონია-რა უბედურს იმ ობოლთა შესახებ, რომელნიც ისე თავგანწირვით უყვარდა. ველარც

სადმე შეხედა, ველარც გაიგო რამ და ამ გულსაკლოვი ისტორიის შემდეგში იმათი ხსენებაც აღარ იქნება.

სწორედ მეოთხე წელიწადი სრულდებოდა, რომ ჟან ვალჟანს ერგო გაპარვის რიგი. კატორგაში მყოფთა ჩვეულებისამებრ, იმასაც დაეხმარნენ ამხანაგები და გააპარეს. ორი დღე თავისუფლად წანწალებდა მინდორში, თუკი თავისუფლებად მიიღებს ვინმე დენილის გულის-ხეთქას; ნადირივით მიიპარებოდა უბედური, თვალებს აქეთ-იქით აცეცებდა, სულ უმცირესს ხმაურობაზედ კანკალებდა და ყველაფრისა ეშინოდა: სოფლისა, ადამიანისა, ძაღლისა; დღე იმას ნატრობდა,—ნეტავ მალე დაღამდეს, არაფინ დამინახოსო; ღამე—ნეტავ მალე გათენდეს, არაფინ მომეპაროსო. გზას ერიდებოდა, არაფინ შემხვდესო; ბუჩქნარში ყველგან ჩასაფრებული მღვეარი ელანდებოდა. აღარც საკმელი იყო იმისთვის, აღარც ძილი. მეორე დღეს საღამოს დაიჭირეს. ოცდა თექვსმეტი საათი ევლო მშვიერს და უძილოს. ამ დანაშაულისათვის სამი წლის კატორგა მიუსაჯეს. ეს რვა. მეექვსე წელს კიდევ ერგო რიგი გაპარვისა. ამ შემთხვევითაც ისარგებლა, მაგრამ გაპარვა კი ველარ მოახერხა: რომ დათვალეს ტუსალები და ის იქ არ აღმოჩნდა, მაშინათვე ზარბაზანი გაისროლეს და მღვეარი გაუყენეს. იმ ღამესვე იპოვნეს ჯერ აუშენებელ გემის ძირში ჩამალული. დაიჭირეს, მაგრამ დიდი წინააღმდეგობა გაუწია დარაჯებს. გაპარვა და წინააღმდეგობა—ორივე აღნიშნულია კანონმდებლობაში და ჟან ვალჟანიც დანაშაულისამებრ იქმნა დასჯილი: ხუთის წლის კატორგით, რომელთაგან ორი წელიწადი ჯაჭვით უნდა ყოფილიყო დაბმული. ეს ცამეტი! მეათე წელიწადს კიდევ ერგო რიგი და კიდევ გაიპარა, მაგრამ მაინც ვერას გახდა. სამი წელიწადიც ამისათვის მიუსაჯეს. თექვსმეტი! ბოლოს ერთხელ კიდევ სცადა ბედი; მაგრამ ოთხი საათის შემდეგ დაიჭირეს და სამი წლის კატორგა კიდევ მიუმატეს. სამი წლის კატორგა ოთხი საათის თავისუფლებისათვის! ცხრამეტი წელიწადი! 1796 წ. დაიჭირეს: ფანჯარა გატეხა და ერთი პური

მოიტაცა, ეს იყო იმისი დანაშაული, — და 1815 წ. გაანთავისუფლეს, 15 ოქტომბერს.

ერთს სიტყვას ჩავურთავთ აქ. ავტორი ამ წიგნისა ეს მეორედ მოგითხრობთ იმ უბედურის ამბავს, რომლის დაღუპვის და გათახსირების დასაბამი პურის ქურდობა იყო. კლოდ გემ*) პური მოიპარა. ჟან ვალჟანმაც აგრეთვე პური მოიპარა. ჩვენი კანონმდებლობის და „კანონიერი სასჯელის“ ზედგაღლენას რომ დაუკვირდეს კაცი, საშინელს, შემადრწუნებელს რასმე ნახავს ადამიანის სულით-ხორცამდე განწირვისას. სტატისტიკა ამტკიცებს, რომ ლონდონში ასზედ ოთხმოცის ქურდობის პირდაპირი მიზეზი სიმშვილი არის.

ჟან ვალჟანი კატორგაში ათრთოლებული, თვალცრემლიანი მიიყვანეს. იქიდან გულ-გაქვავებული გამოვიდა. სასოწარკვეთილი იყო, რომ მიიყვანეს. იქიდან დაღვრემილი გამოვიდა.

რა მოხდა საბრალოს გულში?

VII

ამედმისდილის გულა

ვეცადოთ ამის გამორკვევა.

დღე, დაინახოს საზოგადოებამ, რას სჩადის იგი მართლმსაჯულების ძალით.

ჟან ვალჟანი უვიცი იყო, ვთქვით; მაგრამ უგუნური კი არ იყო. ბუნებრივი სინათლე უკვე ანთებულიყო მის გულში. უბედურებამ, რომელსაც თავისი სინათლე ახლავს, ცოტა რამ წაუშატა მის ბუნებრივ გონებას. ცემამ, ბორკილმა, ჯაქვმა, დამწყვდევამ, დაღალვამ, სიცხე-სიცივემ, კატორგაში ტანჯვა-წამებამ თავის სინიღისში ჩაახედა იგი და ჩააფიქრა.

თითონვე გახდა თავის თავის მსაჯულად.

რა დავაშავო? შეეკითხა თავის თავს.

*) კლოდ გე. მოთხრობა ვიქტორ ჰიუგოსი. თარგმანი გ. ჩიტაძისა.

და აღიარა თავის სინძღისის წინაშე, რომ უდანაშაულო არ იყო და მაშასადამე არც უბრალოდ დასჯილი. აღიარა, რომ საძაგელი, საძრახისი საქმე ჩაიდინა; რომ ეთხოვნა, იქნება კიდევ მიეცათ ის პური; რაც უნდა გასჭირებოდა, მოცდა სჯობდა: ან შეიბრალებდა ვინმე, ან სამუშაოს იშოვნოდა რასმე; თითონვე გრძნობდა, რომ დააშაგებს, ვინც იტყვის: დამშეულს რაღა ლოდინი შეუძლიანო? დააშაგებს, რადგან, იშვიათია კაცი მართლა სიმშლით მომკვდარიყოს, უჭკელოებით; და გარდა ამისა, ჩვენდა საუბედუროდ, თუ საბედნიეროდ, ისეა შექმნილი ადამიანი, რომ დიდხანს შეუძლიან იტანჯოს, ტანითაც და სულითაც, და მანც ცოცხალი იყოს; მაშასადამე, იმასაც უნდა მოეთმინა. საწყალი ობლებისთვისაც უკეთესი იქნებოდა, რომ მოეთმინა. მიხვდა რომ სისულელე იყო ვიღაც უბედურის, სუსტი კაცისაგან მთელი საზოგადოების შებრძოლება და ოცნება—ქურდობა მიხსნის სიღარიბისაგანაო; სიღარიბისაგან თავის დასახწევად ცუდი გზა აირჩია, ის გზა, რომელიც ადამიანს სამარცხეინო ლაფით გასვრის. ერთი სიტყვით, ჟან ვალენმა აღიარა, რომ დამნაშავე იყო. მერმე თავის თავს ჰკითხა:

ჩემს უბედურებაში მართო მე ვიყავ დამნაშავე? რად მოხდა, რომ მუშას საქმე არ მქონდა, შრომის მოსურნეს და მძებნელს ლუკმა პური მენატრებოდა? შევცდი, დავაშავე და აღვიარე ჩემი დანაშაული; განა ეს სასტიკი და გაზვიადებული სასჯელი მეკუთვნოდა? ეცოდე და ძალა ვიხმარე; მაგრამ განა საზოგადოება ერთი ასად მეტს ძალას არ ხმარობს ჩემზედ? ცოდვა იყო ჩემი საქციელი, მაგრამ განა ჩემი ამოდენი სასჯელი მეტი ცოდვა არ არის? აწონონ დანაშაული და სასჯელი; თუ სამართალი სწორია, მაშ რად არის სასჯელი ასე მძიმე, და დანაშაული კი მსუბუქი? და თუ დაიწია სასწორმა და სასჯელი მძიმე გამოდვა, მაშ უკვე დაფუსჯივარ კანონს და რაღას მერჩიან, რაღად მტანჯავენ? რად მომექცა ასე უკანონოდ კანონი? და თუ ღირსეულ სასჯელზედ მეტი მომიწყო, მაშ დამნაშავე ისა ყოფილა და მართალი მე, ცოდვილი ისა ყოფილა

და წამებული მე. მაშ ვის უფრო დაურღვევია კანონი: მე, შში-
ერს პურის მოპარვით, თუ სამართალს, ჩემი ასეთი უღმერთო
დასჯით? მაშ სამართალი არსად ყოფილა, თუ კი ასე დაჩაგ-
რაეს ძლიერი უძლურს და საზოგადოება კერძო პირს. მაშ სა-
ზოგადოებაც დამნაშავე ყოფილა ჩემს წინაშე. პურის ქურდობა
კი არა, ავკაცობა ჩემი ტანჯვა-წამებაა ცხრამეტის წლის გან-
მავლობაში.

რატომ არ ზრუნავს საზოგადოება, რომ შრომის მსურ-
ველს ყოველთვის ჰქონდეს საქმე და ლუკმა პური? — და თუკი
ამას არ ზრუნავს, მაშ რა უფლებით-და ზრუნავს და მართავს
ციხეებს, რომ შიგ ამოაღბოს უსაქმურად და ულუკმაპუროდ
დარჩენილი მუშა, რომელიც სიმშვილისაგან სიკვდილს გაურბის
და პურის მოპარვას გაბედავს? რად ეკიდება საზოგადოება ასე
მტრულად თავის წევრთ: გაჭირვების მახეს უგებს და სასიკვ-
დილოდ აღარ ინდობს, ვისაც შიგ გააბამს.

ან ვის ეპყრობა საზოგადოება ასე სასტიკად? სწორედ
იმათ, ვისაც წილი არა რგებია ქვეყნის სარჩოს განაწილებაში
და მაშასადამე სიბრალულის და დახმარების ღირსნი არიან,
და არა—მტრობისა.

აღძრა და გადასჭრა ეს კითხვები: საზოგადოების საქციე-
ლი გასინჯა და გაამტყუვნა იგი.

საზოგადოება მტერი ყოფილა საწყალი კაცისაო, გადას-
წყვიტა.

საზოგადოების ბრალია ჩემი დაღუპვაო, სთქვა და, თუ
ღმერთმა მიშველა, ერთხელც იქნება ანგარიშს გავესწორებო,
იფიქრა.

ხაბაზის ზარალი თავისას შეადარა: ხაბაზს ფანჯარა გა-
უტყდა და ერთი პური დააკლდა. ის კი თითონაც დაიღუპა
და იმოდენი წვრილფეხობაც. ძალიან კარგი, დამნაშავე იყო
და უსამართლობა არ იყო იმის დასჯა, მაგრამ დასჯა სხვაა და
სულით ხორცამდე დაღუპვა და ობლების უნუგეშოდ დატო-
ვება—სხვა.

გაჯავრება—გახელება და უაზრობა. შეიძლება მტყუანი იყოს და მინც ბრაზობდეს კაცი. აღშფოთებული კი მაშინ არის იგი, როდესაც სიმართლეს თავისკენა გრძნობს. ჟან ვალჟანი აღშფოთებული იყო.

ან რა მოაგონდებოდა საზოგადოებისაგან ავის მეტი? თუ ახსოვდა რამე, ისევე ის რისხვდა, რომელსაც ჩვენი განათლება მართლმსაჯულებას უწოდებს და იმათ მოუვლენს, ვისიც დაცემა სწადიან. საცა კი ადამიანს შეხვდა, ყველასაგან გულდაწყლული დარჩა; საცა კი ადამიანს შეხვდა, თითო-თითო ყველამ ჩაჰკრა. რაც თავი ახსოვდა, დედისა და დის გარდა, აღერსიანი სიტყვა არავისგან ვაეგონა, კეთილი თვალით არავინ შესჩერებოდა. ტანჯვას ტანჯვა მოსდევდა, სევდას სევდა ერთობოდა, და თან და თან ძვალში და რბილში გაუჯდა ის რწმენა, რომ სიცოცხლე ბრძოლაა; და ამ ბრძოლაში დამარცხებული მე ვარო, სთქვა. გულში სიძულვილის მეტი არა ჰქონდარა და აღთქმა დაუდო თავის თავს: მანამ აქა ვარ, ვლესამ სიძულვილს და აქედან ისე წავალო.

ტულონში სკოლა იყო კატორგელებისთვის; ბერები ასწავლიდნენ და უსაქიროესს ცნობებსა სძენდნენ მსურველთ. ჟან ვალჟანიც ჩაერთა სწავლის მსურველთა შორის და ორმოცის წლის კაცმა ისწავლა წერა, კითხვა და ანგარიში. გრძნობდა, რომ გონება ეხსნებოდა და თან საზოგადოების სიძულვილი ეზრდებოდა. ზოგჯერ სწავლა-განათლება აესაც გააზვიადებს.

სამწუხაროდ, არ იკმარა სიძულვილი თავის დამლუბველ საზოგადოებისადმი და ღვთის განგებაც ზედ მიატანა: ღვთის განგება რომ არ ყოფილიყო, ასეთი არ იქნებოდა საზოგადოებო.

ამგვარად ცხრამეტი წლის წამებამ და მონებამ ერთსა და იმავე დროს აამაღლა და დასცა ჟან ვალჟანის სული. ერთი მხრივ ნათელი ეფინებოდა, და მეორემხრივ—წყვდიადი ეპარებოდა.

ბუნებით, ეს უკვე ვნახეთ, არ იყო ავი. კატორგაში რომ მიიყვანეს, ჯერ ისევე გულკეთილი იყო. იქ კი საზოგადოება

გამტყუვნა და იგრძნო, რომ ავკაცად იქცა; განგება გამტყუვნა და იგრძნო, რომ უღმერთო გახდა.

ძნელია, აქ ერთ წამს არ შევჩერდეთ და არ ჩავფიქრდეთ.

შეიძლება განა სრულიად, ძირიანად შეიცვალოს ადამიანის ბუნება? ღვთისაგან კეთილად შექმნილი ადამიანი განა შეიძლება ადამიანმა ავად აქციოს? შეიძლება განა ერთიანად შეიცვალოს სული და მწარის ბედისაგან თითონაც გამწარდეს? შეიძლება განა მეტის მეტი უბედურობისაგან ისე დამაზინჯდეს გული, რომ საძაგლობა და საზიზღრობა აღარ იუცხოვოს? განა არ მოიპოვება ყოველი ადამიანის სულში, და კერძოდ ჟან ვალჟანის სულში განა არ მოიპოვებოდა პატარა ნაპერწკალი, ღვთიური ძალი, შეუმწიკვლელი სააქაოში და უკვდავი საიქიოში, რომელსაც სიკეთე აღოაჩინებს, გააჩაღებს, აანთებს და მზესავეთ გააბრწყინვალებს? ის ნაპერწკალი, რომლის სრულიად ჩაქრობას თავის დღეში ვერ შესძლებს ბიწიერება?

უაღრესი და ძნელი კითხვებია ეს კითხვები, რომელთაგან უკანასკნელზედ ყოველი ფიზიოლოგისტი*) „არაო“ იტყოდა სრულიად დაუბრკოლებლივ. ტულონში დასვენების დროს ჟან ვალჟანმა რომ ენახა ოცნებით გატაკებული, გულხელდაკრებილი, დაღვრემილი, დარბაისელი, ჩუმი და უკმეხი თავის ჯაჭვით კალთაში, კანონის მიერ პარიად**) ქმნილი პატიმარი, რომელიც ბრაზით უყურებდა ადამიანს და განათლების მიერ დათრგუნვილი ადამიანი, რომელიც საყვედურით უყურებდა ცას.

მართალია, და არც გვინდა ამის დამალვა, რა დააკვირდებოდა ფიზიოლოგისტი, განუყურნებელს ვარამს ნახავდა იქ ჩვენის საზოგადოებრივი ცხოვრებისას. იქნება შებრალებოდა კიდევ ეს მსხვერპლი კანონმდებლობისა, მაგრამ არც კი და-

*) ფიზიოლოგისტი—ირკვევს დანიშნულებას ცხოველთა და მცენარეთა ორგანებისას.

**) პარია-ინდოელი, უკანასკნელი წოდების კაცი; ყველასაგან ათვალწუნებული და საზოგადოებისაგან განდევნილი ადამიანი.

ფიქრდებოდა ამ ვარამის მოშლასა და ამოფხვრაზედ. თვალს მოარიდებდა ღრმად დაწყლულეზულს უბედურის გულს, და როგორც დანტემ წაშალა ჯოჯოხეთის კარებზედ წარწერილი, ისე ის წაშლიდა ამ კაცის შუბლზედ ღეთის თითით დაწერილს სიტყვას: ამქდა!

მაგრამ ისევე ცხადი იყო ჟან ვალეანისთვის თავის სულის მდგომარეობა, როგორადაც ცხადად ჩვენ ვეცადეთ ამის გამოხატვას ჩვენი მკითხველებისათვის? ხედავდა კი ჟან ვალეანი გარკვევით თავის სულიერ ცვლილებას? გარკვევით არჩევდა ამ ცვლილების თანდათანობას და იმ საფუძველს, რომელზედაც მყარდებოდა მისი ზნეობრივი უბედურება? შეეძლო კი ამ ბრიყვს, უსწავლელ კაცს ცალცალკე გაესინჯა ყოველი თავისი ფიქრი, მიჰყოლოდა მათდა ერთმანერთზედ დამოკიდებულებას და გაეთვალისწინებინა ის გზა, რომელმაც გული დაუსერა, სევდით აუვსო და თალხით შეუშოსა? შეეძლო განა შეეგნო რა ცეცხლი ენთო მის გულში? ამის თქმას ვერ გავბედავთ; და არც კი გვჯერა, რომ შესძლებოდა. მეტად უვიცი იყო და ამოდენი ტანჯვაც კი ვერ შეუვსებდა ამ ნაკლულევიანებას. ხშირად არც კი იცოდა დანამდვილებით, რასა გრძნობდა. წყვდიადში იმყოფებოდა, წყვდიადში იტანჯებოდა, წყვდიადშივე სძულდა. ბნელით მოცული ცხოვრებდა, უსინათლოსავით იძროდა. ხან და ხან მხოლოდ თავისგანვე, ან გარედან, რაღაც ბრაზი შეათრთოლებდა თავით ფეხამდე და უსამძღვრო ტანჯვის სიმწარე... უცბად იელვებდა, გაანათებდა მის სულს და ყველგან მის გარშემო, წინაც და უკანაც, საშინელს უფსკრულს უჩვენებდა, რომელიც შთანთქმას უპირებდა უბედურს.

იელვებდა, მერმე ისევ წყვდიადი შემოეფარებოდა და თითონაც აღარ იცოდა, სად იყო.

განსაკუთრებული თვისება ამ გვარის სასჯელისა, რომელიც შეუბრალებლობაზედ არის დამყარებული, ის არის, რომ ადამიანს ნელნელა მხეცად აქცევს და ხშირად სისხლით გაუმადლარ მეხეცადაც. კანონისაგან ადამიანის სულზედ ამ უაზრო

გავლენის საბუთად ჟან ვალჟანის დაჟინებული, ზედიზედ ოთხჯერ გაპარეაც კმარა. კიდევ რომ დარჩენილიყო კატორგაში და ხელთ ეგდო კარგი შემთხვევა, კვლავაც გაიპარებოდა და არც თავის საქციელის შედეგს დაუფიქრდებოდა, არც გაპარვისათვის უკვე ნაცადს სასჯელს. დაუფიქრებლივ მკვირცხლად, გაიქცევოდა ხოლმე კატორგიდან, თითქო მგელი იყო გალიაში დამწყვდეული, კარი ღია ნახა და გაიქცაო. ინსტინქტი ჩასძახოდა: ჩქარა, თავს უშველეო! გონებას უნდა ეთქვა: დარჩიო! მაგრამ იმოდენად მძლავრი იყო ცდუნება, რომ გონებას სრულიად აკარგვინებდა. ამ შემთხვევაში მხოლოდ ინსტინქტი-ღამოქმედებდა; ადამიანი აღარსად იყო, მხოლოდ მხეცი-ღამოა გაუბოდა ტანჯვას. დაიჭერდნენ, გაპარვისათვის ერთი ათად უფრო სასტიკ სასჯელს აყენებდნენ, მაგრამ ამით გონებაზედ ვერ მოჰყავდათ უბედური და უფრო და უფრო აჩხეცებდნენ.

ერთი რამ სჭირდა ჟან ვალჟანს რომელიც საჭიროა მოვიხსენიოთ: საკვირველი ღონიერი კაცი იყო და კატორგაში ვერავინ ედრებოდა ფიზიკურ ძალით. გაჭირებაში, ბაგირის გრებაში, სიმძიმეთა ამწვე მანქანის ხმარებაში, ოთხ კარგ ვაჟკაცსა სჯობდა. იმისთანა კლდეს წიმოიკიდებდა ზურგზედ, რომ ურმის თვლებს დაამტვრევდა თავის სიმძიმით. საცა ჟან ვალჟანი იყო, იქ სიმძიმეთა ამწვევი მანქანა საჭირო არ იყო. ამხანაგები მღევს ეძახდნენ. ტულონში სამამასახლისო სახლის ბალკონს ბოდების წილ საკვირველი ხელოვნური სვეტები უდგას. ერთი ამ სვეტთაგანი შეინძრა და ის იყო უნდა წაქცეულიყო, როდესაც ბალკონზედ რაღასაც წანახედს აკეთებდნენ მუშები. ჟან ვალჟანმა მხარი მისცა და შეიკავა, ვიდრე მოეშველებოდნენ და გაამაგრებდნენ.

დიდ ღონესთან ტანიც საკვირველი მოქნილი ჰქონდა. ზოგი კატორგელი მარტო გაპარვის იმედით-ღამო ცხოვრობს და ამ ოცნების გასახორციელებლად ისე ივარჯიშებს ღონეს და მოხერხებას, რომ რაღაც უცნაურს, მხოლოდ კატორგაში შესაძლებელ, საიდუმლო მეცნიერებას ჰქმნის. ნეტავი ფრთები მესხასო, სულ ამასა ნატრობენ, და განუწყვეტელი ვარჯიშ-

ობის წყალობით, სწორედ რომ ფრთებს ისხმენ. ახლად გა-
ლესილ სახლის კედელზედ ისე აცოცდებოდა ჟან ვალჟანი,
თითქო თამაშობს, თავის გართობას ცდილობსო. სადაც თვალი
ხელის მოსაჭიდს ვერას ხედავდა, ის ხელსაც სჭიდებდა, ფეხ-
საც იმაგრებდა. კუთხე ყოფილიყო, თორემ თვალთმაქცივით
აცოცდებოდა სამსართულიანი სახლის ბანზედ. ერთ კედელს
ზურგს მიაჭერდა, მეორეს მუხლებს, იდაყვებით და ქუსლებით
ხობავდა და თვალის დახამხამების უმაღლესი წევით იყო. ხშირად
თვით ციხის ბანზედ აძვრებოდა ხოლმე ამგვარად.

ცოტას ლაპარაკობდა. სიცილი არ იცოდა. მეტის მეტი
სასაცილო რამ უნდა მომხდარიყო, რომ მთელი წლის განმავ-
ლობაში ერთხელ-ორჯერ მოხვლიყო უბედურს ის მწარი
სიცილი, რომელიც უფრო მავნე სულისას ჰგავს, ვიდრე ადამიანისას.
რომ შეგვხედნათ, იტყოდით, რაღაც საშინელებას
ფიქრობს განუწყვეტლივ ეს კაციო.

მართლა და ერთი ფიქრით იყო გატაცებული.

უფიცი იყო, უსწავლელი, გონება დახშული ჰქონდა
ტანჯვისაგან, მაგრამ თავისდა შეუგნებლად მაინც გრძნობდა,
რომ ზედ რაღაც საშინელება აწვა და სულს უხუთავდა. ბნელ-
ში ეგდო მართალია, ოდნავ განათებულ ბნელში, მაგრამ რო-
დესაც კი წელში გაიშლებოდა და თვალს გაახელდა, მაშინვე
დაინახავდა შეშინებული და ცოფ-მოკრეული თავის სულთამხუ-
თავს, იმისთანა მალღალდ ამართულს, რომ თვალს ვერ უწვდენ-
და. ერთი ერთმანერთზედ ხედავდა გადამბულს ჩვენს ცხოვრე-
ბას, კანონმდებლობას, ცრუმორწმუნოებათ, ადამიანთ და მათ
საქციელს. ჯეროვანად ვერას არჩევდა, ურთიერთს. მათს და-
მოკიდებულებას ვერ მიმხვდარიყო; არ იცოდა, რომ ამ რთულს,
ვეშაპივით მძლავრს პირამიდს, საზოგადოებრივი ჩვენი განათ-
ლება ეწოდებოდა, მაგრამ მის სიმძიმე რომ აწვა, ამას კრ-
გრძნობდა. აქა-იქ ამ რთულს და მახინჯ ურთიერთობაში, ხან
თავის გვერდით, ხან შორს, თვალ-მიუწვდომელ სიმაღლეზედ,
გარკვევით ეჩვენებოდა სინათლით მოფენილი რამე სურათი: აქ
კატორგელების მცველი თავისი ჯოხით, ჟანდარმი თავისი ხმა-

ლით, იქ ებისკოპოსი თავის ბრწყინვალე შესამოსით და სულ ზევით, მზესავით გაბრწყინვალებული გვირგვინოსანი ხელმწიფე. საუბედუროდ, კარგად გრძნობდა, რომ ეს შორეული ბრწყინვალეობა არ ანათებდა, პირიქით, უფრო აბნელებდა და აჯოჯოხეთებდა მის წყვილადს; ზედ აწვა, ზედ დასტრიალებდა ყველაფერი კანონები, კრუ-მორწმუნოებანი, ადამიანი და მისი საქმენი; ირევოდა ერთმანეთში, მიმდინარეობდა იმ საილუმლო და რთული მოძრაობით, რომელიც განათლებას მიანიჭა ღმერთმა. ის ძირს ეგდო განართხული, ძირს ითელებოდა და ზედ საზოგადოებრივი ჩენი ცხოვრება შემდგარიყო და წიხლს აქერდა, სულს უხუთავდა მშვიდობის სახელით და აწამებდა კაცთმოყვარეობის სახელით. უბედურებაში დახშული სული, უბედურება-ზედ ჯვარცმული ადამიანი, კანონისა და საზოგადოებისაგან მოკვეცილი და უარყოფილი, კარგადა გრძნობდა, რომ მაჯლა-ჯუნასავით დასწოლოდა გულზედ თავის საშინელი სიმძიმით ადამიანთა საზოგადოება და მიწის პირიდან აღგეას უპირებდა.

ამ ყოფაში იყო ჟან ვალჟანი და, რა უნდა ყოფილიყო მაშ საგანი იმის ფიქრისა?

წისკვილის ქვის ქვეშ მოყოლილს ხორბლის მარცვალს რომ ფიქრი შესძლებოდა, იმას იფიქრებდა, რასაც ჟანვალჟანი.

სიტყვით გამოუთქმელ ყოფაში იმყოფებოდა ჟანვალჟანი; თავის ფიქრებით გატაცებული. იმისი ფიქრები ლანდით სავსე ნამდვილი იყო და ნამდვილით სავსე ლანდი.

ხანდახან კატორგულ მუშაობის დროს უცბად შედგებოდა გაშტერებული და ფიქრს მიეცემოდა. თან და თან უვითარდებოდა შეგნება, მაგრამ უფრო და უფრო უძნელდებოდა გარემოებათა გამოკრევეა; მახეში გაბმული მხეცივით უფოთავდა. შემადრწუნებელად ეჩვენებოდა თავის თავგადასავალი. შეუძლე ბლად ეჩვენებოდა ყოველივე, რაც გარს ერტყა. სიზმარში ხომ არა ვარო, ეკითხებოდა თავის თავს. გაშტერებული შესცქეროდა იქვე რამოდენიმე ნაბიჯის მანძილზედ მდგომ და-

რაჯს. დარაჯი ლანდად ეჩვენებოდა, მაგრამ უცბად ჯოხს და-
უშენდა ეს ლანდი და ნამღვილს მოაგონებდა.

ბუნება თავის მშვენიერებით თითქმის არც კი არსებობდა
უბედურისთვის. სრულს სიმართლეს ვიტყვით თითქმის, რომ
ქანვალქანი არც მზეს ხედავდა, არც ზაფხულის ღლეებს, არც
ვარსკვლავით მოქედილს ცას, არც მიისის დილას. ნეტავ რაღა
ასულდგმულებდა ამ ტანჯულს სულს?

დისასრულ, ყოველივე აღნიშნულის მოკლედ გამოსახატა-
ვად, უნდა აღვიაროთ, რომ ცხრამეტი წლის განმელობაში
სრულიად გამოიცივალა ჟან ვალქანი. მშვიდი, დაჩაგრული,
ყოვლად უვნები ჭავროლელი გლეხი-კაცი, ტულონში, კა-
ტორგაში საშინელ კაცად იქცა. კატორგამ თავისი დალი დაასვა,
გაწრთვნა და ადამიანსა და საზოგადოების მტრად გახადა. შემ-
თხვევა მისცემოდა, თორემ აღარაფერს იუკადრისებდა. შეიძლება
დაუფიქრებლივ, ინსტინქტის ძალით, სრულიად შეუგნებლივ
ჩაედინა რამ საძრახისი და მით მოეფხანა თავის დაწყლულე-
ბული გული. მაგრამ შეიძლება ეს საქციელი შედეგი ყოფი-
ლიყოს დიდის ფიქრის და მომზადებისა. კატორგამ გზა დაუხ-
ლართა შეუგნებელს და ისე აურია ერთმანეთში ავი და კარგი,
ბიწიერი და სათნო, რომ ჟან ვალქანი კი არა, იმაზედ მეტის
გონების და შეგნების პატრონიც ვერ გადაარჩებოდა გაუხრწნელი
იმ უსაფუძელო აზრებს, რომელთაც აღძრავს და ასაზრდოვებს
ამ გვარი წამება. კატორგამ შეურაცყოფით აუვისო გული და
ნალველით სული; ღრმად ჩაუნერგა მისი მტანჯველ საზო-
გადოების სიძულვილი და სურვილი სისხლის ძიებისა. იმისთა-
ნად აღმფოთდებოდა ხშირად, რომ ყველას ერთიანად ემუქ-
როდა ამოწყვეტას—კეთილს, უბრალოს და მართალს. დასაბამი
მისი ფიქრისა, როგორადაც დასასრული და დასკვნა, ყოველ-
თვის ერთი და იგივე იყო—უსამართლობა კანონისა; სწორედ
ის ფიქრი, რომელიც, თუ განგებამ არ შეაყენა თავისი მად-
ლით, ნელ-ნელ საზოგადოების სიძულვილს აღძრავს კაცში,
ღრმად ფესვს გაუდგამს და განაძლიერებს, შეაძულეებს ადამიანს
და ყოველს სულდგმულს. ცოფიან მხეცივით დაძრწის მაშინ

უბედური და თითქო სისხლი სწყურიანო, სულ იმას ცდილობს, რომ ავნოს ვისმე, აზიანოს ვინმე, სტანჯოს ვინმე. ჟან ვალჟანის პასპორტში მოხსენებული მისი დახასიათება—ძალიან საშიშარი კაციაო, როგორც მკითხველიც დაინახავს, უსაფუძვლო არ უნდა ყოფილიყო.

სული ეშრიტებოდა კატორგაში მყოფს, ნელნელა, მაგრამ შეუწყვეტლივ, ღლითი ღღე. სულდაშრეტილს გული ქვისა ჰქონდა და თვალი მშრალი. რაც კატორგაში ჩავარდა, ჟანვალჟანის თვალს ცრემლი აღარ მორევიდა.

VIII

ზვირთი და ჩრდილი

კაცი ჩავარდა ზღვაში!

ნეტავი თქვენა! ხომალდი ვერ გაჩერდება. ქარი ქრის. ხომალდი თავის გზას ადგას და წავა კიდევ. ხომალდი თავის გზას მიეშურება.

კაცი დასძირა წყალმა. აგერ ისევ გამოჩნდა. ხან ზვირთი ჰფარავს, ხან ისევ ცურავს, ყვირის, ხელს იქნევს. ქარი ქრის, ხომალდი თრთის, თავის გზას მისდევს. ხომალდიდან აღარც კი ჩანს უბედური. ზვირთის სივრცეზე ბუზივით-ლა მოჩანს საბრალოს თავი.

საშინელის ხმით ყვირის, ზღვას ებრძვის წყალწაღებული. ლანდივით ქრება მიმავალი ხომალდი. მისჩერებია იმ ლანდს და თვალს ვეღარ აშორებს. მიდის, შორდება ხომალდი, ნელნელ მცირდება. ამ ერთის წამის წინად თითონაც ხომალდზედ იყო, სხვებთან ერთად მიდი-მოდოდა ბანზედ, სუნთქავდა, მზეს შეჰხაროდა, ცოცხალი იყო. ახლა სადღაა? რა მოუვიდა? ფეხი წაუსხლტდა, გადავარდა და დაიღუპა.

აგერ წყალშია, უძირო, უსამძღვრო წყალში. ფეხ ქვეშ ჯურღუმული და მორევი-ლა აქვს. გარს ქარისაგან დაგლეჯილი და განრისხებული ზვირთი ახვევია, უფსკრული თავისკენ

მიიზიდავს. წყალი თავში სცემს, ტალღა ზეთ აფურთხებს და სუნთქვას უკრავს. ჩაიყურყურებულავენ წყალში დაღლილი და წყვდიადით მოცულს საშინელს ხედავს; რაღაც უცნობი, საზიზლარი მცენარეები ექიდებიან, ფეხებში ედებიან და თავისკენ მიიზიდვენ. გრძნობს, რომ იღუპება, ზღვის წილად ხდება, ნაფოტივით მისდევს ტალღის ქაფს, ძიმწარესა სვამს; გრძნობს, რომ ბილწი ზღვა სტკებდა მის ტანჯვით, სულთ მობრძავის ტანჯვით და, რა დასტკებდა, დაახრჩობს კიდევ, თითქო წყალი კი არა, სიძულვილისა იყოს ეს ზღვაო.

მაინც იბრძვის.

ცდილობს, გამაგრდეს, წყალზედ შეჩერდეს, ღონეს იკრიბავს, ხელს იქნევს, ცურავს. საბრალო, სუსტი, უკვე ძალდაშრეტილი ებრძვის დაუშრეტავს.

ხომალდი რაღა იქმნა? აგერ, ძლივს-ღა ჩანს ჰორიზონტის მკრთალს სინათლეში. ზვირთი ზვირთს მისდევს, ზღვა ტალღრთა სცემს. ზევით ღრუბლის მეტს ვერას ხედავს. გახელებულა, გააფთრებულა ზღვა და ბურთივით ისვრის სულთ-მობრძავს.. თან საშინლად ხმაურობს, თითქოს ყიჟინასა სცემს განწირულსაო.

იქნება ფრინველი იყოს ცაში; იქნება ანგელოზიც ზედ დასტრიალებდეს მომაკვდავს. მაგრამ რას უშველიან? ცაში ფრინავენ, ცაში ვალობენ, დანავარდობენ და ის კი გმინავს.

უსამძღვრო ზღვა, უსამზღვრო ცა და მათ შუა უბედური! გრძნობს, რომ ზღვა აკლდამად გაუხდება და ზეცა—სუღარად.

ბინდდება კიდევ. რამდენი ხანია, რაც ის ზღვას ებრძვის. ხომალდი უკვე გაქრა. გაქრა იმედიც. მარტო-ღა არის, გარს ზღვა და ღამე. ნელ-ნელ ძირს მიდის, იჭიმება, იკლაკნება; ფეხ-ქვეშ უფსკრულს გრძნობს და გაყინულ სიკვდილს. და ყვირის.

ადამიანი არსად არის. ღმერთი სადღაა?

ყვირის: მიშველეთ! მიშველეთ!

არავენ ზღვაზედ. არავენ ცაზედ.

ზღვას ევედრება, ტალღას, ზღვის ბაღასს. მაგრამ ზღვა ყრუა. ქარს შესთხოვს შველას, მაგრამ ქარი მხოლოდ უსამძღვროს ემორჩილება.

გარშემო ბნელი, წყვდიადით მოცულო ზღვა; ღელვა და გაშმაგებულ ზვირთთ ხმაურობა. გულში სასოწარკვეთილება და ულონობა. ფეხ ქვეშ უფსკრული. თან შიში: ნეტავ რას უზამს ჩემს უსულო გვამსა ზღვისა ძირით? სიცივე ეპარება, ხელებს უშეშებს. თითებს ძლიერს ხმარობს, მაგრამ მაინც ებლაუჭება წყალს. ქარი, ღრუბელი, ზღვა და მის ღელვა, ზედ ცის კამარა. რა ქნას? დაქანცული. იმედ მიხდილი ბედს ემორჩილება, სიკვდილს ირჩევს, აღარ იძვრის, თვალსა ხუჭავს და საუკუნოდ იღუპება უფსკრულის მიერ შთანთქმული.

ულმობელია ადამიანთა საზოგადოების სვლა! მრავალს სულს ღუპავს გზაში. ზღვაში იღუპება ყველა, ვისაც კი კანონი გადმოაგდებს ხომალდიდან. გადმოაგდებს და შველას აღარ ზრუნავს. აი, ზნეობრივი მოკვლა ადამიანისა.

ზღვა წყვდიადია, ულმობელი და შეუბრალებელი, რომელში საზოგადოება იმყოფება. ზღვაში ჰყრის მართლმსაჯულება დამნაშავეთ. ზღვა—სამარცხვინო მუწუკია ჩვენის ცხოვრებისა.

ჩავარდება ამ ზღვაში კაცი, ვაჭყვება ტალღას და მოკვდება სულით. ვინღა აღადგენს?

IX

კადეგ მამწარე

კატორგიდან გამოსვლის დრო რომ მოვიდა, ეს უცნაური სიტყვები რომ ესმა ჟან ვალჟანის ყურს—თავისუფალი ხარო!—წარმოუდგენელი სიხარული იგრძნო საბრალომ, თითქო ცა გაიხსნა და ის შუქი მოჰვინა, რომლითაც მარტო თავისუფალნი სტკბებიანო. მაგრამ წამივით სწრაფი იყო ეს სიხა-

რული და მალე დაუბნელდა სინათლე. თავისუფალი ხარო— რომ უთხრეს, ნამდვილ თავისუფლად ეგონა თავი. ეგონა, დღეიდან ახალს, უკეთესს ცხოვრებას მიანიჭებდა ბედი. ძალიან მალე ნახა, რა გვარი თავისუფლებაა იმ კაცის თავისუფლება, რომელსაც ჯიბეში კატორგელის ყვითელი პასპორტი უდევს.

სხვა სიმწარეც ბევრი იგემა, გამოანგარიშებული ჰქონდა, რომ კატორგაში ყოფნის დროს სრული შვიდი თუმანი უნდა მოგროვილიყო მის წილად. მართალია, ავიწყდებოდა, რომ კვირა-უქმი დღე არ უნდა ჩაეთვალა ამ ანგარიშში და მაშასადამე ექვსი მანეთით ნაკლები ჯამი უნდა დაეყენებინა; მაგრამ მაგის გარეთადაც ზოგი რაში დაუჭირეს, ზოგი რაში, და გათავისუფლების დროს ოთხი თუმანი და შვიდი შაური-ლა დაუთვალეს.

ამ ანგარიშისა ვერა ვაიგო რა და დარწმუნებული დარჩა, რომ ნაკლები მისცეს, ფული მოჰპარეს.

კატორგიდან რომ გამოვიდა, მეორე დღეს გრასში ერთი ქარხანის კარებზედ მუშები ნახა: საქონელს ეზიდებოდნენ. მეც მამუშავეთო, სთხოვა. საქმე საჩქარი იყო და მიიღეს. დაიწყო ზიდვა. შეგნებული კაცი იყო, მარჯვე, ღონიერი. ცდილობდა, რაც კი შეეძლო, და ეტყობოდა, არ ემღუროდნენ. სწორედ მუშაობის დროს გამოიარა ერთმა ჟანდარმმა, შენიშნა ჟან ვალჟანი და ქაღალდები სთხოვა. უნდა ეჩვენებინა თავისი ყვითელი პასპორტი. აჩვენა და ისევ საქმეს შეუდგა. ცოტა წინად ერთს მუშას ჰკითხა, დღეში რას იღებო? მანეთ ნახევარსაო—უპასუხა. ხალამოზედ, რაკი მეორე დღეს იძულებული იყო თავის გზას გასდგომოდა, პეტრონთან მივიდა და ნამუშევარი სთხოვა. მექარხნემ ხმა არ გასცა, აიღო და თხუთმეტი შაური დაუწყო წინ.—მეტი მერგებო, შეეხვეწა. შენთვის ეგან მუცაო, შეუტია ქარხნის პეტრონმა. ის მაინც არ იშლიდა და თავისას თხოულობდა.—ხომ არ გინდა პანდურის ცემით გაგხეთქო, შე კატორგელოო! დასკვივლა მექარხნემ და კარში გააგდო.

აქაც იგივე რწმენა ჩარჩა გულში, გამძარცვეს, ოფლით ნაშოვნის დამიჭირესო.

საზოგადოებამ, მართებლობამ თავის ცხრამეტი წლის ნაჭირნახულევი შეუქამა. ახლა კერძო კაცის რიგი იყო და ისა ჰპარავდა ფულს დღიურათ ნაშრომიდან.

სასჯელის გათავება თავისუფლება არ არის. კატორგიდან გამოვა კაცი, მაგრამ კატორგის დალი კი ზედ აზის.

აი რა გადახდა გრასში. როგორ დაუხედნენ დინელები, ისიც ხომ ვნახეთ.

მიღგამფრთხალი კაცი

დილის ორი საათი დაჰკრა საეპისკოპოსო ტაძრის საათმა, როდესაც ჟან ვალჟანს გამოეღვიძა.

გამოეღვიძა იმიტომ, რომ მეტად კარგ ლოგინზედ იწვა. აგერ ოცი წელიწადი სრულდებოდა ლოგინში არ წოლილიყო და, თუმცა გაუხდელს ეძინა, მაინც იმისთანა განცხრომას გრძნობდა მთელი მისი სხეული, რომ სწორედ ამ არა ჩვეულებრივმა სიტუაცებამ გაუფრთხო ძილი.

ოთხს საათზე მეტი ეძინა. დალილობა აღარ ეტყობოდა, უკვე დასვენებული იყო და არც ჩვეული იყო დიდ ხანს ძილს.

თვალი გაახილა, სცადა დაენახა რამე ბნელ ოთახში, მერმე ძილი დააპირა და თვალი დახუჭა.

მთელს დღეს რომ მღელვარებაში გაატარებს კაცი და თავის ვარამს კი ვერ მოიშორებს, ერთს პირს დაიძინებს დალაღული, მაგრამ მეორედ კი ველარ ჩაეძინება. უბედურს ერთხელ ეღიროება ძილი და, რომ გაიღვიძებს, ამოდ-ლა დახუჭავს თვალს. ასე მოუვიდა ჟან ვალჟანსაც. ველარ დაეძინა და ფიქრს მისცა თავი.

ძილ გამფრთხალი კაცის აზრები არეულია და გამოურაკვეველი. ფუტკარივით ერეოდნენ ფიქრები და ვერც ერთზედ

ვარ შეჩერებულიყო. წარსულის მოგონებათ გუშინდელი დღის შთაბეჭდილებანი უერთდებოდნენ, ერთმანეთს ჰფარავდნენ და აზვიადებდნენ, გონების თვალ-წინ ტრიალებდნენ, იზრდებოდნენ და უცბად ჰქრებოდნენ. და ამ ფიქრებში ერთი იყო მხოლოდ, რომელიც წამ და უწუმ ელვასავით გაუვლიდა თავში, თითქო სხვების განდევნა და დაჩრდილვა უნდაო. ეს ფიქრი—ეხლავ ვთქვათ, რა იყო იგი—ეპისკოპოსის ვერცხლეული იყო. ჟან ვალჟანმა კარგად შენიშნა ექვსი ვერცხლის კოვზი და აზარფემა, რომლებიც მაგლუარმა გაამწკრია სუფრაზედ.

თვალთაგან აღარ შორდებოდა ეს კოვზები. თვალ-წინ ედგა, ხელი რომ გაეწოდა, მისწვდებოდა. ჟან ვალჟანი რომ დასაძინებლად მიჰყავდა ეპისკოპოსს, იქ, წინა ოთახში მოხუცებულ მოახლეს მოჰკრა თვალი, ვერცხლეულს რომ აღაგებდა განჯინაში, ეპისკოპოსის ლოგინის თავით. განჯინაც კარგათ შენიშნა; სასადილო ოთახიდან რომ შევიდეს კაცი, მხარ მარჯვენე არის კედელში დატანებული. მერმე რა მძიმე კოვზებია. ძველი ვერცხლი. აზარფეშიანად ერთად, სულ ნაკლები რომ ვთქვათ, შვიდ-რვა თუმანს გააგდებინებს კაცს. ერთი ორად მეტს, ვიდრე ცხრამეტი წლის განმავლობაში შეიძინა. მართალია, იქაც მეტი ექნებოდა, მართებლად ხას რომ არ მოეჭანხა, მაგრამ ასე უცბად შვიდი თუმანი...

რაც ხანი გადიოდა, უფრო და უფრო ერევოდა ეს ფიქრი. ცოტა არ იყოს, წინააღმდეგობასაც უწევდა ამ წადილს. მის გულში ჩამარხული რაღაცა გრძნობა, მაგრამ ძალიან სუსტ წინააღმდეგობას. მთელი სათი დაჰყო ამ ფიქრში. სამი საათი დაჰკრა. თვალი გაახილა, უცბად წამოიწია ლოგინიდან, ხელით იქვე ლოგინთან მიგდებული გუდა იპოვნა და ლოგინზედ ჩამოგდა.

ცოტა ხანს ასე იყო გაშტერებული, თვალეზ დაჰყვტილი. საზარელი სანახავი იყო მარტოდ მარტო მჯდომი ამ ბნელ ოთახში, ამ მიწყნარებულ სახლში, ეს ძილგამფრთხალი კაცი და, რომ თვალი მოეკრა ვისმე იმ დროს, უბედურების მომას-

წავებელიაო, იტყოდა. უცბად დაიწია, წაღები გაიძრო, იქვე ლოგინთან დააწყო ნელა, და ისევ ისე დარჩა ლოგინზედ მჯდომი, ჩაფიქრებული, უძრავი.

საზარელი ფიქრები კი გარს ევლებოდნენ და თავს უხეტქდნენ. ქაჯებივით დაჰქროდნენ მის გონებაში, შედიოდნენ, გამოდიოდნენ, კვლავ შედიოდნენ; ერთიანად დაჰპატრონებოდნენ მის სულსა და გულს. გრძნობდა, რომ ბატონი აღარ იყო თავის თავისა, უნდოდა განედევნა ეს მაცდური ფიქრები და ფიქრი კი აღარ შეეძლო: თითქო სიზმარშიაო, მაშინვე კატორგელი თავისი ამხანაგი წარმოუდგებოდა თვალწინ, სახელად ბრევა, თავის დაგლეჯილ, სარტყელის წილ თოკით შეკრულ შალვარით. ცდილობდა თავი დაეხწია ფიქრებისთვის და სამაგიეროდ ბრევის თოკით შეკრული შალვარი ელანდებოდა.

კარგა ხანი იყო ამ ყოფაში და იქნება გათენებამდეც დარჩენილიყო ასე გაშტერებული, საათს რომ არ დაეკრა. ჩარეკი იყო, ან ნახევარი. საათმა დაჰკრა და იმასაც რალმაც ჩასძახა გულში,—ადეო!

წამოდგა, ერთს წამს შეყოყმანდა, ყური მიუვლო. ყველა გაჩუმებული იყო სახლში. ნელი ნაბიჯით, ფეხაკრფევით პირდაპირ ფანჯრისკენ წავიდა. ძალიან ბნელი არ იყო ღამე. სავსე მთვარე იდგა ცაზედ, მაგრამ ქარი სწორედ მთვარისკენ მიერეკებოდა შავ დაგლეჯილს ღრუბელს და ხან ჩამობნელდებოდა არე მარე, ხან კიდევ სხივი მოეფინებოდა. ოთახში ბინდი იდგა. ფანჯრიდან დროსა და დროს შემოსული სინათლე ისე ეფინებოდა ოთახს, თითქო ბნელს სარდაფს პატარა სარკმელიდან ჩასდის შუქი და ამ სარკმელის წინ კი გამვლელი არ ილევია. ფანჯარასთან მივიდა. გასინჯა. დარაბა არა ჰქონდა, ბაღში გადიოდა და უბრალო რაზა-კოქაკით იყო ჩაკეტილი. გააღო, მაგრამ უცბად იმისთანა სიცივე შემოვარდა ოთახში, რომ მაშინვე მიხურა. ბაღს გადახედა, გზები დაათვალიერა. ბაღს პატარა დაბალი კედელი ერტყა, თეთრად შელესილი, იმისთანა დაბალი, რომ გადასვლა არავის გაუჭირდებოდა. ლო-

ბის იქიდგანაც ხეები მოჩანდა, რიგზედ ჩარიგებული, წყობისად; მაშასადამე იქაც ბალი უნდა ყოფილიყო, ან ხეებით დამშვენებული ქუჩა.

რაკი ბალი შეისწავლა, უკან გაბრუნდა უკვე მიღებული გარდაწყვეტილებით დამშვიდებული; ლოგინთან მივიდა, გუდა აიღო, გახსნა, რაღაც ამოიღო და ლოგინზედ დასდო; წაღები ჯიბეში ჩაიღო, გუდა აიკიდა, ქუდი თვალებზედ ჩამოიფხატა. ჯოხი იპოვნა და ფანჯარასთან მიაყუდა. მერმე ისევ ლოგინთან მივიდა და გუდიდან ამოღებული ნივთი აიღო; მოკლე რაღაც რკინის ნაჭერი იყო, მოკაუჭებული, ცალ მხრივ გაწვეტიანებული.

ბნელაში ძნელი გამოსაცნობი იყო, რა მიზნით ჰქონდა შენახული ეს რკინა. იქნება კლიტის გასატეხად? იქნება კაცის მოსაკლავად?

დღე რომ ყოფილიყო, ადვილად მიხვდებოდით, რომ ეს საგანი მადნებში მომუშავეთა შანდალი იყო. იმ დროს ხშირად ამუშავებდნენ კატორგელებს ქვა-მადნებში ტულონის გარეშემომდებარე კლდეებში და საჭირო იარაღსაც აძლევდნენ. ქვა-მადნებში მომუშავეთა შანდალი ერთი საკმარისად სქელი რკინაა, ერთ მხრივ ლურსმანივით წვეტიანი, რომ მიწაში ჩაარკონ და დააყნონ.

ეს რკინა მარჯვენა ხელში დაიჭირა. სუნთქვა შეიკრა და ჩუმი ნაბიჯით წავიდა ეპისკოპოსის საწოლ ოთახისკენ. კარი ღია დახვდა. ეპისკოპოსს ოდნავ მოეხურა იგი.

XI

და ქქნა ამ ლამეს.

კართან შედგა და ყური დაუგდო. არსაიდან ხმა.

კარს მიაწვა.

ოდნავ მიაწვა, ცალი თითით, ფთხილად, ისე ნაზად, თითქო კატაა და შინ შესვლა უნდაო.

კარმა დაიწია. ნელ-ნელი შეუმჩნეველი და ჩუმი მოძრაობით იწევდა უკან და გზას აძლევდა შესასვლელად.

ერთს წამს მოითმინა: მერმე კიდევ მიაწვა კარს, უფრო გაბედვით.

ისევ დაიწია კარმა და ისევ ჩუმად. ახლა კი შეიძლებოდა შესვლა. მაგრამ სწორედ კართან იდგა შიგ შესაქალში ერთი პატარა სტოლი და გზას ავიწროვებდა.

თან ვალენმა მაშინვე იგრძნო ხიფათი. ცოტა კიდევ უნდა გაღებულყო კარი.

რაკი საჭირო იყო, კიდევ უნდა გაეღო. მესამედ უფრო გაბედვით და ღონივრად მიაწვა. და უცბად რალაც კრაქუნთი გაისმა, დათანგებულის კოჭაკის ხმა, რომელიც თავით ფეხამდე ღრუანტელს ადენს ადამიანს.

თან ვალენი შეკრთა, შეთრთოლდა. ისე მოხვდა იმის ყურს ეს ხმა, თითქო განკითხვის დღე დადგა და ბუკი და საყვირი დაჰკრესო.

გონება ველარ მოეკრიბა გულგახეთქილს. ეგონა, ამ ხმაურობაზედ მძინარენი ფეხზედ წამოცვივიან და ქვეყანას თავს დამახვევენო.

შემკრთალი იდგა უძრავად, კანკალებდა, გული საშინლად უცემდა. თითის წვერებზედ ველარ შეიკავა თავი და ქუსლებზედ დაეშვა. საფეთქლებში ისე სცემდა სისხლში, თითქო ჩაქუჩიაო. ქარის გრივალისით მოესმოდა ყურს მისივე ქშენა და სუნთქვას იკრავდა, არაფერს გამიგოსო. დარწმუნებული იყო, რომ კარის კრაქუნზედ, როგორც მიწის ძვრაზედ, ყველანი უნდა წამოცვივნილიყვნენ ლოგინიდან. კარმა გასცა, კარმა უღალატა, კარმა გააგებინა ხალხს მისი განძრახვა. აგერ წამოდგება მოხუცებული, ქალები კვილს მორთავენ, ხალხი მიეშველება, შეიქნება ერთი ძახილი და ყიყინა, მოცვივლებიან ჟანდარმები... დაილუბა, სულით ხორცამდე დაილუბა კაცი!

ქვასავით იდგა იმავე ალაგს, გაშტერებული, ფერ-მიხდილი. რამოდენიმე წუთმა განელო. კარი სრულიად ღია იყო. ისიც დამშვიდდა და ოთახში შეხედვა გაბედა. არა იძროდა რა.

ყური დაუგდო. არსად რა ისმოდა. დაქანგებულის კოჭაკის ძახილს არავინ გაელვინებინა.

პირველ განსაცდელს უკვე გადარჩენილი იყო, მაგრამ გული კი მაინც ვერ დაემშვიდებინა. უკან მაინც არ დაიწია მაშინაც კი არ დაიწია უკან, როდესაც დაღუპულად მიაჩნდა თავი. ერთად ერთი აზრი-ლა უტრიალებდა გონებაში—რაც შეიძლება მალე გავათავებ და წავალო! ერთი ნაბიჯი-ლა გადასდგა და ეპისკოპოსის საწოლ ოთახში შევიდა.

სრული მშვიდობა სუფევდა ამ ოთახში. აქა-იქ ბნელში ტაბურეტზედ დალაგებული წიგნები მოჩანდა, სტოლზედ ქალღმერთები, სავარძელი ზედ დაწყობილ ტანისამოსით, სამლოცველო. ჟან ვალჟანი წინ წადგა, დიდი სიფრთხილით: თან ცდილობდა ფეხი არაფრისთვის წაეკრა. ლოგინს მიუახლოვდა. ეპისკოპოსის მშვიდი და დაწყნარებული სუნთქვა მოესმა.

ლოგინთან უცბად გაჩერდა. უფრო მალე მისულიყო მძინართან, ვიდრე თითონ უნდოდა.

ადამიანის საქციელში ისე გონივრულად ჩაერევა ხოლმე ხშირად ბუნება, ისე მოსწრებულად, თითქო უნდა თვალი აუხილოს და გონებაზედ მოიყვანოს შემცდარიო. კარგი ნახევარ საათი იქნებოდა, რაც შავი ღრუბელი აჭფარებოდა მთვარეს და აბნელებდა ქვეყანას. იმ დროს კი, როდესაც ჟან ვალჟანი ეპისკოპოსის საწოლთან მივიდა, უცბად გააპო ქარმა ღრუბელი, თითქო იცის, რასა შერებოა, ფანჯარას შუქმა დაჰკრა, ოთახი გაანათა და სხივი მოჰფინა ფერმკრთალს სახეს მძინარისას. ეპისკოპოსს მშვიდად ეძინა. თითქმის ჩაცმული იწვა ქვეშაგებზედ, რადგან ქვემო-ალბებში საშინელი სიცივე იცის და თბილი საბანი არა ჰქონდა. ბალიშზედ მისვენებულს ცალი ხელი ძირს გადმოვარდნოდა, ის ხელი, რომლითაც იმოდენი სიკეთე და წმინდა საქციელი მოეფინა თავის სამწყსოსთვის. სახეზედ კმაყოფილება, იმედი და ნეტარება უბრწყინაედა. თავზედ უხილავის სინათლის სხივი ადგა. მართალთა სული ძილში ცათაშიგან იმყოფება და ცათა საიდუმლოებით სტკებება.

ეპისკოპოსს სხივი ადგა.

მაგრამ თავისივე იყო ეს სხივი, თავის სინილისისაგან გამონაშუქი ცა—თავისივე სინილისი იყო ეპისკოპოსისა.

მთვარის სინათლემ დიდება მოჰტინა მიძინარს. იმ წამს თითქო შესდგა, თითქო მიყუჩდა ყველაფერიო. ცაზედ მთვარე, ძირს შიძინებული ბუნება, ფოთოლ გაჩერებული ბალი და სრული სიმშვიდე რალაც გამოუთქმელს ბრწყინვალებას ჰტენდნენ მოხუცებულის მოსვენებას და წმინდანის სხივით მოსაედნენ მის სპეტაკ თეთრ თმას, დახუჭულ თვალს, ნდობითა და იმედით აღსავსე გულს, უმანკო ბავშვის ძილით მიძინებულს მოხუცის თავს.

ღვთაებრივ წმინდა იწვა ეპისკოპოსი თავის ლოგინში.

ჟან ვალჟანი ჩრდილში იდგა, თავის რკინის შანდლით აღქურვილი. უძრავად იდგა, გაშტერებული, შეშინებული და ამ სხივ მოსილს დასცქეროდა. თავის დღეში არა ენახა-რა ამისთანა. შიშის ზარს სცემდა ეპისკოპოსის ნდობა. განალა შეიძლება ზნეობრივ მოვლენათა შორის ამაზედ უდიდესი სანახავე: ამღვრეული და ბიწიერებით გატაცებული სინილისი, აკვაცობის გზაზედ შეჩერებული მართალის უმანკო ძილით?

განმარტოება ეპისკოპოსის საწოლ ოთახისა, ნდობით აღსავსე, უმცირესს იჭვს მოკლებული მისი ძილი, რალასაც უზენაესს წარმოადგენდა ჟანვალჟანისთვის. რას? არ იცოდა, მაგრამ სულით ხორცამდე შებყრობილი იყო ამ საიდუმლო ძალით.

ვერაჟინ იტყვის, რას ფიქრობდა, რას გრძნობდა უბედური? ამის გამოსარკვევად ერთმანეთს უნდა დაუპირდაპიროს კაცმა მხეცური თინი და ანგელოზებრივი სიტკბოება. სახეზედაც კი არაფერი ემჩნეოდა გამოარკვეული. განცვიფრებული იდგა და დასცქეროდა. განცვიფრებას მოეკლა ყოველივე ფიქრი და აზრი. იდგა თავით ფეხამდე შეთრთოლებული და გაკვირვებული, გაშტერებული თვალით დაჰყურებდა ეპისკოპოსს.

თვალს ველარ აშორებდა მძინარს. ე'თი რამ ემჩნევოდა ცხადად მის სახეს და მდგომარეობას: ეტყობოდა, ველარც წინ წასულიყო და ველარც უკან; თითქო ორს უფსკრულს შუა გაჩერებულა და აღარ იცის, საით წავიდეს: იქით, რომელიც ღუბავს, თუ იქით, რომელიც იხსნის? მზად იყო შანდალი დაეკრა და ეს მძინარი თავი გაეტეხა, ან მუხლი მოეყარა და ხელზედ მთხვევოდა.

რამდენიმე ხანს უკან მარცხენა ხელი ამართა ნელნელ და ქული მოიხადა. მერმე ისევე ნელ-ნელ დაუშვა ძირს ქულიანად და კვლავ გაშტერებული, გონება მიხდილი დააქკერდა ეპისკოპოსს. მარჯვენა ხელში შანდალი ეჭირა, მარცხენაში ქული; თმა აეშალა და ჯაგარივით უდგა.

ეპისკოპოსს მშვიდად ეძინა, მიუხედავად ამ საზარელი მზე-რისა.

ბუხრის თავზედ მთვარის მკრთალ სინათლეზედ ჯვარცმული მოჩანდა; ხელგაპყრობილი დასცქეროდა ორთავეს, თითქო უბრძანებდა: ჩემთან მოდით ორივე, ერთი კურთხევის, და მეორე შენდობის მისაღებადაო.

უცბად ქული შუბლზედ ჩამოიფხატა, ჩქარი ნაბიჯით ჩაუარა ლოგინს, თვალი მოარიდა მძინარს და პირდაპირ განჯინისკენ გაემართა. შანდალი ამართა, თითქო გატეხას უპირებს კლიტესაო; მაგრამ გასაღები იქვე იყო. გაალო და მაშინვე თვალში ეცა კალათში ჩალაგებული ვერცხლეული. აილო და უკან გამობრუნდა. ოთახი სრულიად დაურიდებლივ გაიარა, ჩქარი ნაბიჯით, ხმაურობით; შევიდა სამლოცველოში, გაალო ფანჯარა, წამოიტაცა თავისი ჯოხი და ბაღში გადახტა. ვერცხლეული გულში ჩასდო, კალათი ბაღში დააგდო, ლობეზედ აძვრა, ვეფხვივით გადახტა კედლიდან და გაიქცა.

XII

ეპისკოპოსის მართლმსაჯულება.

მეორე დღეს მზე რომ ამოდიადა, ეპისკოპოსი უკვე დასეირნობდა თავის ბაღში. მაგლუარი გულგახეთქილი მივარდა და შორიდგანვე დაუყვირა:

— თქვენო ყოვლად უსამღვდელოესობავ! თქვენო უდიდებულესობავ! ვერცხლეულის კალათი ხომ არ გინახავთ?

— როგორ არა, უბასუხა ეპისკოპოსმა.

— გმადლობ შენ, ღმერთო! შეჭლადადა მაგლუარმა. ვეძებ, ვეძებ და ველარ ვიპოვნე.

ეპისკოპოსს თავის ყვავილებში ეპოვნა კალათი. აიღო და მაგლუარს მიაწოდა.

— აჲ, მულუარ-ქალო.

— გენაცვალეთ, ცარიელი! შიგ ალარაფერი! ვერცხლეული რალა იქნა?

— ჰოო, გაიკვირვა ეპისკოპოსმა, მაშ ვერცხლეული გაწებებს? ვერცხლეულისა კი არა ვიცი-რა.

— გაფუქურდივართ, იმ იულის კერძს, იმასა! ღმერთო, შენ მიხსენ!.. წუხანდელ მაწანწალას გაფუქურდივართ, თქვენი რისხვა არა მაქვს!

თვალის დახამხამების უმაღ გაქანდა მაგლუარი, თითქო ამ უბედურებამ სიყმაწვილე დაუბრუნაო, სამლოცველოში შევარდა და ისევ ეპისკოპოსისკენ გაეშურა. ეპისკოპოსი ამდროს ყვავილს სინჯავდა: ჟან ვალჟანისგან გადაგდებული კალათი მოხვედროდა და შუახედ მოეცემა. მაგლუარის ყვირილზედ წელში გაიმართა.

— წასულა ის კაცი, თქვენო ყოვლად უსამღვდელოესობავ! ვერცხლეულიც თან წაუღია!

სწორედ ამ დროს შეამჩნია მაგლუარმა კედელს ჩამონგრეული აგური და წალის ნაქუსლარი.

— აგერ თქვენო ყოვლად უსამღვდელოესობავ! აგერ, სად გადამძვრალა! კოშჩილეს ქუჩაში! შერცხვენილი! თავლათ დასხმული! ვერცხლეული მოგვპარა, ჩვენი ვერცხლეული, იმ სულ-წაწყმედილმა!

ეპისკოპოსი ცოტა ხანს გაჩუმებული იყო, მერმე წყნარი თვალით შეხედა მაგლუარს და ტკბილად უთხრა:

— მერმე ჩვენი კი იყო ეგ ვერცხლეული, მაგლუარ-ქალო?

მაგლუარი განცვიფრებული დარჩა ამ კითხვაზედ. ორივე გაჩუმებულნი იყვნენ. მერმე ისევ ეპისკოპოსმა განაგრძო:

— შევცდი, ჩემო მაგლუარ, რომ ამოდენი ხანი ხელთა მქონდა ეგ განძი. ღარიბებისა იყო და არა ჩემი. და ის კაცი ეილა იყო, თუ არ ღარიბი და გაჭირვებული?

— ღმერთო, შემოწყალე! შეპკიელა მაგლუარმა. მე ჩემთვის კი არა ვწუხარ, ან ქალბატონისთვის. ჩვენთვის სულ ერთი გახლავთ, გვექნება ვერცხლის კოვზები, თუ არა. მე თქვენთვისა ვწუხარ, თქვენო ყოვლად უსამღვდელოესობავ: პურს როგორღა მიირთმევთ ახლა?

ეპისკოპოსი გაკვირვებული შესცქეროდა.

— მიკვირს, ღმერთმან იცის! კალის კოვზს ველარ ვიშოვნიო?

მაგლუარმა მხრები აიწია.

— კალა ყარს, თქვენო ყოვლად უსამღვდელოესობავ.

— რკინისა იყოს.

მაგლუარმა ტუჩი აიშვირა.

— რკინამ გემო იცის.

— ჰო-და, მაშ ხის კოვზები ვინმართ— უთხრა ეპისკოპოსსმა.

ცოტა ხანს უკან საუზმე მიართვა მაგლუარმა; ეპისკოპოსი მხიარულად იყო. ბაპტისტინე-ქალი ხმას არ იღებდა, მაგლუარი კი მიდი-მოდოდა ოთახში და გაფიბრებული რაღასაც ბუტბუტებდა. ეპისკოპოსი პურს მიირთმევდა და ქალებს ეხუმრებოდა. ცდილობდა დაემტკიცებინა, რომ რძეში პურის

წმირსავლებად. საჭირო არ არის არც კოვში და არც დანა-ჩან-გალი.

— დეოთო მიხსენს! — მძანდნ ჩუმად მავლოუარი. — იმისთანა კაცს სახლში როგორ შემრვიყვანდი! მიიყვანა და გვერდით დაიწვინა ვილაც ქურდნ, მაწანწალა, კაცის მკვლელი. კიდევ კარგი, გვიბრალა ყოვლად ძლიერმა და ასე ადვილად გადაერჩით. გენაცვალეთ, ვინ იყო ჩვენი პატრონი, სულაც რომ ამოვეწყვიტეთ!

ის იყო გაათავეს საუზმე და ღა-ძმა ადგომას აპირებდნენ, რომ კარი დაარაკუნეს.

— მობრძანდით, — შესძახა ეპისკოპოსმა.

კარი შემოადგეს. უცნაური სანახავი წარმოსდგა გაკვირვებულ ეპისკოპოსის და ქალთა წინაშე: სამს კაცს მეოთხე გაეკავებინათ და მოჰყავდათ. სამნი ჟანდარმები იყვნენ; მეოთხე ჟან ვალჟანი.

უფროსი ჟანდარმი, რომელიც წინ მოუძლოდა დანარჩენთ, შევიდა სახლში, ეპისკოპოსს მიუახლოვდა და მხედრული სალაში მისცა.

— თქვენო ყოვლად უსამღვდელოესობავ! — მოახსენა ჟანდარმმა.

ჟან ვალჟანი დაღვრემილი, თავდალუნული იდგა. ამ სიტყვებზედ თავი მალლა აიღო და განცვიფრებით დააცქერდა ეპისკოპოსს.

— ყოვლად უსამღვდელოესობაო! — წამოიძახა ჟან ვალჟანმა. — მაშ მღვდელი კი არა...

— ჩუმადი! — შეუტია ჟანდარმმა. ვერ ხედავ მის ყოვლად უსამღვდელოესობას ეპისკოპოსს?!

ეპისკოპოსი წამოდგა და, რამდენადაც კი ნებას აძლევდა მოხუცებულობა, სწრაფად მიუახლოვდა ჟანდარმებს.

— კიდევ კარგი, რომ დაბრუნდით, — უთხრა ჟან ვალჟანს; ძალიან მიხარობნ თქვენი ნახვა, — არა, რომ მიდიოდით, შანდლები რატომ არ წაიღებთ? მე ხომ შანდლებიც გაჩუქეთ — ვერ-

ცხლისაა და ერთ ექვს თუმნად მაინცა ღირს. რატომ შანდ-
ლები კი არ წაიღეთ?

ქან ვალქანმა თვალები დააქყიტა და იმისთანა გაკვირვე-
ბული უყურებდა ღირსეულს მოძღვარს, რომ ადამიანის ენას
არ ძალუძს მის განცვიფრების გამოხატვა.

— თქვენო ყოვლად უსამღვდელოესობავ! — მოახსენა ქან-
დარმების უფროსმა. — მაშ მართალს მოგახსენებდათ ეს კაცი?
გზაში შეგვხვდა; ისე მიეჩქარებოდა, თითქო მღვდარი მისდევს
უკანაო. დავიჭირეთ, გავსინჯეთ და ვერცხლეული ვუპოვნეთ.

— დამაგანაც მოგახსენათ, — შეაწყვეტინა სიტყვა სიცილით
ეპისკოპოსმა, რომ ერთმა გადაყრუებულმა ბებერმა მღვდელმა
მაჩუქაო, განა? დიად, სწორედ აგრე იქნებოდა. თქვენც დაი-
ჭირეთ და აქ მომიყვანეთ? უბრალო შეცდომა გახლავთ, ბა-
ტონო, სხვა არაფერი.

— მაშ გავუშვათ ეს კაცი? ჰკითხა ქანდარმმა.

— მაგას რაღა თქმა უნდა, მიუგო ეპისკოპოსმა.

ქანდარმებმა თავი დაანებეს ქანვალქანს.

უკან დაიწია შერცხვენილმა და იმისთანა ხმით წაილულ-
ლულა, თითქო ძილშია და ბოდავსო:

— მართლა მიშეებთ თუ?..

— მართლა, მაშ რა, ტყუილად! შეუტია ქანდარმმა. ყურთ
ხომ არ გაკლია, შენ?

— აი, შეილო, თქვენი შანდლებიც. აიღეთ. მიმართა
ტკბილად ეპისკოპოსმა.

მივიდა ბუხართან, აილო ორივე შანდალი და ქან ვალქანს
მისცა. ორივე ქალი გაჩუმებულნი შეჰყურებდნენ ამ ამბავს,
სულ განაბულნი, თვალ დახრდლნი, რომ მათი რიდი არ ეგრ-
ძნო მის ყოვლად უსამღვდელოესობას.

თავით ფეხამდე თროდა ქან ვალქანი. უგრძობლად, და—
რეტიანებულივით გაუწოდა ხელი და ჩამჰართვა შანდლები.

— აი ახლა მიბრძანდით, თუ მიგეჩქარებათ, უთხრა ეპის-
კოპოსმა. მართლა, თუ ჩემი ნახვა კიდევ დაგჭირდეთ, ბალზედ

ნუ გადმოივლით. ქუჩის კარიდან შემოდით. კარი ყოველთვის ღია არის, მიხურულია მხოლოდ; დღე და ღამე ღიაა.

მერმე ჟანდარმებს მიუბრუნდა და უთხრა:

— თქვენ მიბრძანდით, ბატონებო.

ჟანდარმები წავიდნენ.

ჟან ვალჟანს გული მისდიოდა.

ეპისკოპოსი მიუახლოვდა და ჩუმად უთხრა:

— არ დაგავიწყდეს, შვილო, არ დაგავიწყდეს, შენი ალ-
თქმა: ეს ფული იმისთვის მინდა, რომ პატიოსან კაცად გავ-
ხდეთ.

ჟან ვალჟანს არავითარი ალთქმა და დაპირება არ ახსოვდა და მით უფრო გაიკვირვა. ეპისკოპოსმა იმისთანა კილოთი უთხრა ეს სიტყვები, რომ გულში უნდა ჩარჩენოდა უბედურს.

— ჟან ვალჟან, შვილო, — განაგრძო ეპისკოპოსმა. — დღეი-
დან ავს აღარ ეკუთვნი შენ, არამედ კარგს. მე შენგან შენს
სულს ვყიდულობ. ცდუნებისა და წარწყმედისგან ვიხსნი და
ღმერთს შევძლენი.

XIII

შატაბა უკრეკე

ჟან ვალჟანი ისე გამოვარდა ქალაქიდან, თითქო განსა-
დელს გაურბისო. გაჩქარებული მიდოდა მინდორში, უგრძ-
ნობლად მისდევდა გზას, ბილიკს და არც კი ხედავდა, რომ
ერთსა და იმავე ალაგზედ ტრიალებდა.

მთელი დილა იწიალა ასე; უქმელი იყო და სიმშინლს არ
გრძნობდა. იმოდენს ახალს, უცნობს შთაბეჭდილებათ ვე-
ლარ უძლებდა გული, ბრაზი ერეოდა და არ იცოდა კი,
ვიზედ ბრაზობდა. თითონაც არ იცოდა, დამცირებული, შერ-
ცხვენილი იყო, თუ შენანებას გრძნობდა. ხან და ხან რაღაც
სინანულით აუჩქროლდებოდა გული, მაგრამ ოცის წლის ტა-
ნჯვისაგან მოგროვილი ნაღველით გაქლენთილი უარპყოფდა

ყოველს სინანულს. თითონაც ველარა გამოგრკვია-რა და ეს უფრო ჰღალავდა და აწუხებდა. უსამართლოდ დასჯილს, წამებულს უკვე გაეყუჩებინა თავისი გული. და ახლა კი გრძნობდა, რომ გულის სიღრმეში კვლავ რაღაც ერევოდა, არა ჩვეულებრივი, ჯერეთ გამოუცდელი. ნეტავ რა უნდა იყოსო? ჰკითხავდა თავის თავს და პასუხს ვერ ჰპოვებდა. ნეტავ ისევ კატორგაში ვყოფილიყავ, ჟანდარმების და ციხის მცველთა ხელში, და ეს ვარაძი კი არ შემთხვევოდა: ასე არა ამაღელვებდა-რაო. შემოდგომა იყო, ცივოდა, მაგრამ აქა-იქ ღობის ძირას ყვავილები მოჩანდა, მათი სუნნელება პატარაობას აგონებდა, დიდი ხანი იყო, რაც თავის ბავშვობისა აღარა გახსენებოდა რა და უმანკო პატარაობის მოგონება ლახვარივით სცემდა გულში.

გამოუთქმელი ფიქრები ჟურიალებდნენ თავში და სულს უხუთავდნენ.

მზე ჩადიოდა. სულ უმცირესი კვაც კი გაზვიადებულ გრძელ ჩრდილს ისვროდა. ჟან ვალჟანი გზის პირას იჯდა, ბუჩქს ამოფარებული. წინ დაქანებული მინდორი ედო, წრიაკი, მოტიტვლებული. ჰორიზონტზედ ალპის მთები მოჩანდა, სხვა არაფერი, შორეულის სოფლის სამრეკლოც კი არსად იყო. მინდორზედ ბილიკი იყო დადებული და იქვე ჟან ვალჟანის გვერდით გზას უერთდებოდა.

დიდი იყო ჯერ ისევ მის მღელვარება და, რომ ენახა ვისმე იქ მჯდომი, ჯღანებით მოსილი, სწორედ შეშინდებოდა.

უცბად რაღაც ხმაურობა მოესმა.

მიიხედა და ბილიკზედ მომავალი ერთი პატარა ბიჭი დაინახა, სავოელი, ათის-თორმეტის წლისა. ერთი იმ ბავშვთაგანი, რომელნიც ფეხით სთელავენ ქვეყანას დაგლეჯილ-დაფლეთილნი, თითო-ოროლა გროშსა. შოვობენ და მხიარულად ბუღბუღივით ჰიკიკებენ. მხარზე სტვირი ყკიდა, ზურგზედ გალია თეთრი თავგებით. მოდიოდა და მოიმღეროდა.

ხან და ხან შედგებოდა, თეთრ ფულს შეისვრიდა და ხელის გულს შეუშვერდა დასაქერად. თეთრ ფულში—იქნება ეს იყო მთელი მისი ავლა-დიდება—ერთი ათშაურიანი ერია.

ბუჩქს უკან დადგა ბავშვი, ისე რომ ჟან ვალჟანს ვერა ხედავდა და კიდევ შეისროლა თავისი ფულები.

აქამდე მარჯვედ იქერდა ხელის გულზედ, მაგრამ აქ კი უმტყუნებ ბედმა და სწორედ ათშაურიანი გადმოუგორდა ხელიდან. ბუჩქში შეგორდა და ჟან ვალჟანის ფეხთან დაეცა.

ჟან ვალჟანმა ფეხი დაადგა.

ბავშმა კი თვალი გააყოლა ფულს და ესეც დაინახა.

არ გაიკვირვა და პირდაპირ მივიდა ჟან ვალჟანთან.

ულაბნო იყო ეს მინდორი. სადამდინაც კი თვალი მისწვდებოდა, იდამიანი არსად ჩანდა. ხმაურობაც კი არა ისმოდა რა, გარდა ცაში საშინელ სიმაღლეზედ მიმავალ წეროთა წრიპინისა. ბავშვი ზურგშექცეული უდგა მზეს. მზის სხივი თავში სცემდა პატარას და ოქროს ქოჩრით ამშვენებდა. ჟანვალჟანი შესაზარი სანახავი იყო, სისხლმორეული, მხეცური თვალით და მხეცური გამომეტყველებით.

— უკაცრავად, ბატონო,—სთხოვა პატარამ იმ ნდობით, რომელიც შედგება გამოუცდელობის და უმანკოებისა,—ჩემი ფული?

— რა გქვიან უენ? ჰკითხა ჟან ვალჟანმა.

— პატარა ჟერეე, ბატონო.

— ჰო და მომშორდი!

— ჩემი ფული მიბოძეთ, ბატონო!

ჟან ვალჟანმა თავი დაღუნა და აღარა უპასუხა-რა.

ბავშვი კი თავისას გაიძახოდა:

— ჩემი ფული, ბატონო!

ჟან ვალჟანი თავდახრილი იჯდა და მიწას დასცქეროდა.

— ჩემი ფული მიბოძეთ, ბატონო! ჩემი თეთრი ფულის! შეჰყვირა ბავშვმა. ჟან ვალჟანი ისე იყო, თითქო ვერც კი გაიგონაო. ბავშვი საკინძში სწვდა და შეარყია. თან ცდილობდა

ბდა თავისი სუსტი ღონით ჟან ვალეანის ტლანქი ფეხი დაეძრა როგორმე.

— მომეცით ჩემი ფული! ჩემი თეთრი ათშაურიანი!

ბავშვი ტიროდა. ახლა კი შეხედა ჟან ვალეანმა. ჯერ ისევე იჯდა. თვალი ამღვრეოდა. გაკვირვებული სახით გასინჯა პატარა, მერმე ჯოხს მისწვდა და საზარელი ხმით შეუტია:

— ვინ არის აქ?

— მე ვარ, ბატონო, პატარა ჟერვე. რას მერჩით, რას მემართლებით, რატომ არ მამღვეთ ჩემ ფულს? დამიბრუნეთ ჩემი ათშაურიანი, თუ ღმერთი გწამს. აი, ეს ფეხი აიღეთ ცოტად.

და უცბად ბრაზი მოერია პატარას და მუქარით შეუტია:

— დასწყევლა ღმერთმა! აიღებთ ამ ფეხს, თუ არა? აიღეთ მეთქი ეს ფეხი!

— ბიჭოს! ისევე შენა ხარ!—უთხრა ჟან ვალეანმა. მერმე უცბად ფეხზედ წამოდგა, მაგრამ ისე, რომ ფულს ფეხი არ დაშორა, და შეჰყვირა:

— მომშორდები, თუ არა?

გულ-გახეთქილა ბავშვი პატარა ხანს გაშტერებული შეცურებდა, მერმე თავით ფეხამდე კანკალმა აიტანა, და ბოლოს, თითქო გონზედ მოვიდაო, მოჰკურცხლა და ისარივით გაქანდა. გარბოდა და შიშით ზარდაცემულის ყვირილიც კი ველარ მოეხერხებინა.

კარგა ხანს ირბინა ასე. ბოლოს, რაკი სულის მობრუნება ვაუჭირდა, შედგა და ფიქრებით გატაცებულს ჟან ვალეანს პატარა ჟერვეს გულ-ამოსკვნილი ქვითინი მოესმა.

ცოტა ხანს უკან სულაც მიიმალა ბავშვი.

მზე ჩაეიდა.

უკვე ღამდებოდა და ჟან ვალეანს კი მთელი დღე ნაწილი არ ჩასვლოდა პირში. იქნება სიცხეც ჰქონდა უბედურს.

ისევე ისე იდგა, თითქო რალაც ელანდებდა და თვალს ვერ გაურკვევიაო; სუნთქვა ეკვროდა, გული უღონდებოდა. ბო-

ლოს, ღამის სიცივემ თავისი აგრძნობინა და კანკალი დააწყებინა.

ქული ჩამოიცვა თავზედ, ხალათის დუგებები შეიკრა, წინ წადგა და ჯოხს დასწვდა ასაღებად.

ამ დროს ათშაურისანი ვერცხლი დაინახა ნახევრად მიწაში ჩაფლული.

ელვასავეთ გაუარა რაღამაც გულში. რა არის ეს?—ეკითხებოდა გონება მიხდელი თავისთავს. უკან დაიწია, შედგა თვალი ვერ მოეშორებინა ვერცხლისთვის, იმ ვერცხლისთვის, რომელსაც ამ რამოდენიმე წამის წინათ ფეხით ჰმაღავდა და რომელიც ახლა ისე ბჭყვრილობდა ბნელაში, თითქო გახედილი თვალია და შიგ გულის გულში ჩასცქერისო.

კარგა ხანი იდგა ასე გაქეფვებული, მერმე გიჟივით მივარდა, წამოიტაცა ვერცხლი, წამოიჭიმა და მზერა დაუწყო მინდორს. ფეთიანივით გასცქეროდა ჰორიზონტის ყოველ მხარეს, თითქო მხეცია დევნილი და თავშესაფარს ეძებსო.

ვერა დაინახა-რა. უფრო-და-უფრო ბნელდებოდა.

ერთი ამოიოხრა და გაჩქარებით გაემართა იქითკუნ, საითაც პატარა ჟერვე წავიდა. მაგრამ მალე შეჩერდა, დააქცერდა ბნელით მოსილს მინდორს და მინც ვერა დაინახა-რა. ძახილი დაუწყო, რაც კი ძალი და ღონე ჰქონდა:

— პატარა ჟერვე! პატარა ჟერვე!

რამდენჯერმე დაუძახა. მერმე ყური დაუგდო.

ხმა არავინ გასცა.

უდაბნო იყო მინდორი, მიჩუმებული, მიბნელებული. თვალი წყვდლიადში იკარგებოდა და ხმა—სიჩუმეში.

ყინულივით ცივი ქარი ჰქროდა და ძირიანად გლეჯდა ბუჩქებს. ისე ხმაურობდა ბუჩქნარი, ისე ირხეოდა, თითქო ვილასაც ემუქრის და უკან მისდევსო.

ისევ იმ გზას გაჰყვა, ჯერ ნაბიჯით, მერმე სირბილით. ხან-და-ხან გაჩერდებოდა, სულს მოიკრებდა და საზარელი, სასოწარკვეთილი ხმით გასძახოდა უდაბნოს:

— პატარა ჟერვე! პატარა ჟერვე!

კიდევ რომ გაეგონა ეს ძახილი ბავშვს, შეეშინდებოდა და მიიმალებოდა. მაგრამ უკვე შორს უნდა ყოფილიყო პატარა ჟერვე და ჟან ვალჟანის ხმას ვეღარ გაიგებდა.

ბოლოს ერთი მღვდელი შეხვდა ცხენით მიმავალი. მიუახლოვდა და ჰკითხა:

— ბავშვი ხომ არავინ შეგხვედრიათ, მამაო?

— არა, მიუგო მღვდელმა.

— პატარა ბიჭი, პატარა ჟერვე?

— არავინ მინახავს.

ქისიდან ორი მანეთიანი ამოიღო ვერცხლისა და მღვდელს მიართვა.

— თქვენს ღარიბებს უბოძეთ, მამაო, იცით, მამაო, ერთი კონა ბიჭი გახლავთ, ათი-თორმეტის წლისა. სტვირს უკრავს და თეთრ თაგვებს ათამაშებს. ემანდეთ გიახლებოდით. სავოელი პატარა ბიჭი, ხომ მოგეხსენებათ.

— არა, შეილო, არ შემხვედრია.

— პატარა ჟერვე? არსად გაგიგონიათ სოფელში? იქნება გაგეგონათ, მამაო?

— აქაური არაა უნდა იყოს ბევრი დადიან ემაგრე პატარები, მაგრამ ცნობით კი არავინ იცნობს.

მედგრად ჩაჰყო ხელი ქისაში და ორი ვერცხლის მანეთი კიდევ მიაწოდა მღვდელს.

— გაქირვებულთ უბოძეთ, მამაო.

მერმე გიჟივით წამოისროლა:

— დამაჰკერინეთ, მამაო. მე ქურდი ვარ.

მღვდელმა ქუსლი ჰკრა ცხენს და გაეშურა შეშინებული. ჟან ვალჟანი სირბილით გაექანა იმ გზაზედ, საითაც პატარა ჟერვე ეგულებოდა.

კარგი მანძილი გაიარა ასე სირბილით. თან თვალებს აცრეცებდა, უძახდა, უყვიროდა, მაგრამ ვერავინ ნახა. ხანდა ხან ბნელაში რაღაც მოეჩვენებოდა, თითქო ვიღაც მიწოლილაო, და გიჟივით მირბოდა მოჩვენებისკენ. მაგრამ ამოდ: ხან ბუფ ჩქს წააწყდებოდა, ხან შემოდგომის მწვანით მოსილს ქვას.

ბოლოს შედგა: ბილიკი სამს მხარეს მისდევდა აქედან და არ იცოდა, საით წასულიყო. მთვარე ამოვიდა. ერთხელ კიდევ დაათვალიერა იქაურობა, ერთხელ კიდევ გასძახა: პატარა ევრვე! პატარა ევრვე! პატარა ევრვე!

ძახილი აღარ შეეძლო და ჩუმად, ჩურჩულით-და იძახდა პატარა ევრვეო!

მუხლთ მოეკეცა, თითქო უხალავმა რაღაც, ძალამ ზედ დაადო თავისივე უვარჯისი საქციელი და მისმა სიმძიმემ წაქციაო. ღონე მიხდილი დაეცა ქვაზედ. ხელი შემოიკრა თავში, მერმე თავი დაღუნა და წამოიძახა:

— რა საძაგელი ვარ!

გული ამოუჯდა და ქვითინს მოჰყვა. ცხრამეტი წლის განმავლობაში პარველი იყო მისი ტირილი.

ეპისკოპოსისაგან რომ გამოვიდა, როგორც უკვე ვთქვით, იმისთანა ფიქრებს შეეპყროთ, რომელნიც მანამდე თავისდღეში არსად მოსვლოდა. თითონაც არ იცოდა, რა ხდებოდა მის თავს. ცდილობდა თავი გაემაგრებინი და არ დაჰყოლოდა მოხუცებულის ანგელოზებრივ ზედგავლენას და ტკბილ სიტყვას: „ხომ აღმითქვით, პატროსან კაცად გავხდებო. მე შენს სულს ეყიდულობ შენგან. ცდუნებისაგან ო წაწყმედისაგან ვიხსნი და ღმერთს შეეძღვნი განსპეტაკებულს“. ეს სიტყვები წამდა უწყუმ აგონდებოდა. ამპარტავნობით ებრძოდა ჟანვალჯანი ამ ციურს მიტევებას, იმ ამპარტავნობით, რომელიც ადამიანს ბიწიერების სიმაგრედა აქვს აგებული გულში. თავისდა უნებურად გრძნობდა, რომ შენდობა მოხუცებულის მოძღვარისა საშინელი ძალით სცემდა მთელს მის ზნეობრივ არსებას, თითქო იერიშით მოდის და ძირიანად აღგვის მის გულის სიმაგრესაო. გრძნობდა, რომ ამ ბრძოლაზედ იყო დამყარებული მომავალი მისი ცხოვრება: თუ გაუძღვებდა ამ მადლიანს ზედ გავლენას, ხომ თავისი დღენი მტრად დარჩებოდა ადამიანის და საზოგადოებისა. და თუ დაუვარდებოდა, გულიდგან უნდა ამოეფეხვრა ის სიძულვილი, რომელიც საზოგადოების უსამართლოებამ ჩაუნერგა, განუფითარა და განუზვიადა, და რომელიც თითონაც მოს-

წონდა. გრძნობდა, რომ უკანასკნელი იყო ეს დიადი ბრძოლა. ბრძოლა მის ბიწიერების და ეპისკოპოსის მადლის შორის.

ამ მადლის ძალით შერყეული მთვრალივით მიდიოდა ჟან ვალჟანი. თვალი არეული ქონდა, გონება ებნეოდა და ვინ იცის, შეეძლო ეგრძნო, რა შედეგი მოჰყვებოდა მის თავგადასავალს? ესმოდა განა ის საიდუმლო ამონაძახი გულისა, რომელიც ხშირად წინასწარმეტყველივით აფრთხილებს და გზას უკვლევს ადამიანს? ესმოდა განა ის ხმა, რომელიც ეუბნებოდა, შენი ბედი დღევანდელს შენს საქციელზედ არის დამყარებული; შენია დღეს არჩევანი და, თუ დღეის იქით საუკეთესო კაცად არ გახდი, უსაძაგლესი და უსაზიზღრესი იქნებიო? ესმოდა განა ის ხმა, რომელიც არწმუნებდა, დღეის იქით ან უნდა ამაღლდე, თვით ეპისკოპოსს გადააჭარბოა მადლით და სიმართლით; ან უნდა ისე დაეცე, რომ სულ უკანასკნელ კატორგელზედ უარესი გახდეო? ესმოდა განა ის ხმა, რომელიც არწმუნებდა, თუ კარგ კაცად ყოფნა გინდა, ანგელოზად უნდა იქცე, და თუ ავკაცობა გინდა, სისხლით გაუმძღარ მხეცადაო?

საჭიროა აქაც ვიკითხოთ, რაც უკვე ვიკითხეთ წინაღ: შეეძლო ჟან ვალჟანს თავის ფიქრების გარკვევა, თუ ფიქრები დაჰპატრონებოდნენ მის სულსა და გულს და ზედ თავისუფლად მოქმედებდნენ? მართალია, როგორც წინადაც ვთქვით, უბედურება განავითარებს გონებას, მაგრამ ძნელი წარმოსადგენია, რომ შესძლებოდა უბედურს ამ ფიქრების დამორჩილება და მათი დასკვნა. ფიქრები აწუხებდნენ, სტანჯავდნენ, სულს უხუთავდნენ, მაგრამ რა ფიქრები და როგორ, ამისი არა იცოდა რა. რომ მოარჩა და გამოვიდა იმ ჯოჯოხეთიდან, რომელსაც კატორგას უწოდებენ, ეპისკოპოსს შეხვდა და ისე ატკინა სული მისმა მადლით აღსავსე საქციელმა, როგორც წყვდიადით გამოსულს სინათლე ატკენს თვალს, უცბად რომ მოხვდეს. ახალი ცხოვრება ელანდებოდა, პატიოსნებით და სიმართლით გაბრწყინვალეული; გრძნობდა, რომ იმისთვისაც არ იყო მიუწოდომელი ამგვარი მომავალი და შიშით გული უწუხებდებოდა. აღარ იცოდა, სად იყო, რა იყო, საით წასულიყო? თითქო

უცხად ამოსულმა მზემ მოასწრო ჰოტსაო, ასე იყო სათნოებისაგან დაბრმავებული.

გარკვევით მარტო ის იცოდა, რომ ის კაცი აღარ იყო; ამაში იქვი აღარ ქონდა და ხედავდა, რომ ძირიანად შეცვლილიყო და, რაც უნდა ცდილიყო, ველარ მოახერხებდა ეპისკოპოსის სიტყვის და მადლის დავიწყებას, ან მათი ზედგავლენის შებრძოლებას.

ასეთს სულის კვეთებაში იყო ჟან ვალჟანი, როდესაც პატარა ჟერვე ნახა და ათშაურიანი წაართვა. რად წაართვა? თითონაც ვერ აგისნიდათ. იქნება ამით დამთავრდა ის საძაგელი ფიქრები, რომელნიც კატორგამ გამოატანა; იქნება თავისდა უნებურად დაანთხა უკვე შეძენილი ძალი, რომელიც თითონვე ეჩოთირებოდა. პირდაპირ ვთქვათ: ეს ფული ჟან-ვალჟანმა კი არ წაართვა, ადამიანმა კი არ მოჰპარა, არამედ მხეცმა, რომელმაც ინსტინქტისა და ჩვეულებისა გამო დაადგა ფეხი ვერცხლის ფულს. მხეცი რომ ამას სჩადიოდა, ადამიანის გონება სულ სხეაგან იყო, ახალს და უცნობ ფიქრთა და შთაბეჭდილებათა წინააღმდეგ ბრძოლაში გართული. როდესაც გამოირკვა გონება ამ ბრძოლიდან და მხეცის ამგვარი საქციელი ნახა, ჟან-ვალჟანს შერცხვა და გულ-გახეთქილმა ყვირილი მორთო.

უცნაური რამ მოუვიდა უბედურს; უცნაური, რადგან მხოლოდ ისე სასოწარკვეთილს და გონება-მიხდილს შეეძლო პატარა ბავშვის გაძარცვა: ჟან ვალჟანმა იმ დროს ჩაიღინა ქურდობა, როდესაც ქურდობის ჩადენა აღარ შეეძლო.

ასეა თუ ისე, ამ საძრახისმა საქციელმა აუხილა თვალი და ნათელი მოჰფინა მის სულს. ელვასავით დაუარა ფიქრთა არეულობას, რომელიც თავბრუს ახვევდა მის გონებას, გაუნათა ბნელი, ცალმხრივ წყვედიანი მიაქუჩა, მეორე მხრივ სინათლე და ასე იმოქმედა სულიერ მის არსებაზედ, როგორადაც ქიმიური რეაქტივი მოქმედებს აძღვრეულ ნარევზედ: მღვრიეს დასწმენდს და ნარევის შემადგენელ ნაწილებს განაცალკევებს.

გაახილა თუ არა გონების თვალი, გიჟივით გაუდგა პატარა ეგრევეს გზას. არც თავის თავის ყოფას დაჰკვირვებია, არც თავის მდგომარეობას დაჰფიქრებია; მირბოდა, თითქო მისი ხსნა ამაზედ-ლა ყოფილიყოს დამოკიდებული, და ბავშვს ეძებდა, რომ ნაპპრევად დაებრუნებინა. მერმე, რაკი ნახა, რომ ძებნა ამაო იყო და ველარხად იპოვნინა, სასოწარკვეთილებამ შეიპყრო. იმ წამს, როდესაც ამოიკენესა—ოჰ, რა საძაგელი ვარო,— თავის თავი დაინახა, თავის თავი იცნა; და იმისთანა ახალკაცად, წინანდელ ჟან-ვალჟანისაგან ძირიანად განსხვავებულად იგრძნო თავი, რომ ეგონა—ჩემს აჩრდილს ვხედავ, აგერ აქვე მდგომს, სისხლით და ხორციით შემოსილს, უშველებელი ჯოხით, დაფხრეწილი ხალათით, ნაპარევით გამოტენილი გულით, დაღვრემილ, მხეცურ სახით, საზიზღარ, მომაკვდინებელ ფიქრებითაო. კატორგიდან მომავალი ჟან ვალჟანი თავის აჩრდილად ეჩვენა საბრალოს.

გადამეტებულ ტანჯვას ლანდით აევსო ჟან ვალჟანს სული. ესეც ლანდი იყო. თავის თვალითა ხედავდა ამ ლანდს, კატორგელ ჟანვალჟანს, მის წინ მდგომარეს. ისე ცხადად უდგა თვალ წინ ეს საზიზღარი ჩვენება, რომ ამ სანახავით შეძრწუნებულმა, თავისთავს ჰკითხა ერთხანად: ვინ არის, რა უნდა ჩემგანაო?

ისე გაეტაცნა ფიქრებს მისი გონება, რომ არსებულს ველარ ხედავდა და ლანდი ეჩვენებოდა. რაც თვალწინ ედვა, ველარ ამჩნევდა და თვალით ხედავდა განხორციელებულს იმ ფიქრებს, რომელიც სულს უწყლავდა.

წარმოუდგა, თვალწინ გამოეჭიმა თავისი თავი. დააკვირდა და სინჯვა დაუწყო. და იმავე დროს საიდუმლო გულის სიღრმეში თავის სინიღისისაგან გამონაშუქს სინათლეს მოჰკრა თვალი. ამ სინათლემ მიიპყრა მისი ყურადღება და გულისყური იზრდებოდა ეს სინათლე, ადამიანის მსგავსებას იძენდა და ბოლოს ეპისკოპოსად იქცა.

ორივ თვალწინ უდგა, ცოცხალნი, ხორც შესმულნი, ეპისკოპოსი და ჟან ვალჟანი. გონება აღგზნებული ჰქონდა,

მოჩენებისაგან გატაცებული, და, რაც ხანი გადიოდა, უფრო მეტს სიცხადეს იძენდა მის თვალში ეს მოჩვენება. და თითქო არ შეუძლიანთ ერთად ყოფნაო, ეპისკოპოსმა სწრაფლოვ გააქრო ეს ვალენი. სასწაული ნახა სწორედ საბრალომ; ეპისკოპოსი იზრდებოდა, სხივით იმოსებოდა და ჟანვალქანი კი მცირდებოდა, მიწას ეკროდა და ბოლოს სულაც განქარდა.

ეპისკოპოსი-ლა იდგა მის წინ და მადლით უვსებდა სულს.

დიდი ხანი იტირა ჟანვალქანმა, ცხარი ცრემლით, გულამოსკვნით. გამწარებული დედაკაცი ვერ იტირებს ისეთი ცრემლით და შებინებული ბავშვი ისეთი აღშფოთებით, როგორც ის ტიროდა.

ტიროდა და გონება ერკვეოდა, სინათლე ეფინებოდა მის სულსა და გულს, ტკბილი და მწარი სინათლე ერთსა და იმავედროს. თვალწინ წარმოუდგა მთელი თავის სიცოცხლე — პირველი შეცდომა, ხანგრძლივი სასჯელი, გარეგანი გამხეცება, სულიერი გასაძაგლება, კატორგიდან გამოსვლა, საზოგადოებისადმი სამაგიეროს გადახდის ტკბილი ოცნება, ეპისკოპოსის გაქურდვა, პატარა ბავშვის გაძარცვა, ათი შაურის გულისათვის ეპისკოპოსის შენდობის და ნათქვამის დავიწყება... ისე წარმოუდგა ყოველივე თვალ წინ, რომ თითონვე შეძრწუნდა თავის საქციელით და სულიერი დაცემით. გაიხსენა თავისი სიცოცხლე და საზიზღრად ეჩვენა; დაუკვირდა თავის სულს და შემადრწუნებლად სცნა იგი. მაგრამ თავისდა სანუგეშოდ ახალი რაღაც უღვივოდა გულში და სულ სხვა მომავალის იმედს უღვიძებდა. სამოთხიდან გამომავალ სინათლეზედ მდგომ სატანად ეჩვენა თავისი თავი.

რამდენი ხანი იტირა ასე? რა ჰქნა ტირილის შემდეგ? საით წავიდა? არავინ იცის. ეს კია, რომ იმ ღამეს გრენობლიდგან მომავალის ომნიბუსის მეეტლეს ნაშუალამევის სამს საათზედ გაველო დინის საეპისკოპოსო ტაძრის მოედანზედ და ეპისკოპოსის სახლოთან, ვილაც კაცო დაენახა — შუა ქუჩაში იდგა დაჩოქილი, ეტყობოდა ლოცულობდაო.

წიგნი მისამი.

1817 წელს.

I

იმ წელიწადს „ძალთან საქმე“ ჩაიდინა პარიზელმა ოთხმა ყმაწვილმა კაცმა.

ეს პარიზელები ერთი ტულუზელი იყო, მეორე ლიმოჯელი, მესამე კაორელი, მეოთხე მონტობანელი; მაგრამ სტუდენტები იყვნენ ოთხივენი და, რომ იტყვიან სტუდენტიო, ეგ ის არის, პარიზელზედ ლაპარაკობენ: ვითომც პარიზში დაბადებულა, ვინც პარიზში სწავლობს.

უმნიშვნელონი იყვნენ ეს ყმაწვილო-კაცები. ყველას ენახება იმათთანა, ოთხი სხვა და სხვა ნიმუში მოსწაფლე ყმაწვილო-კაცობისა: არც კარგი, არც ავი; არც მსწავლული, არც უვიცი: არც გენიოსი, არც ყუყუჩი; მაგრამ ოთხივე ყმაწვილები იყვნენ, და ისე ამკობდათ სიყმაწვილე, როგორც გაზაფხულს მაისი. ტულუზელს ჭელიქს ტოლომიე ერქვა, კაორელს — ლისტოლიე, ლიმოჯელს ჭამეილი, მონტობანელს — ბლაშეელი. ოთხივეს, რასაკვირველია, საყვარლები ჰყავდათ: ბლაშეელს ჭავორიტი უყვარდა: ჭავორიტს იმიტომ ეძახდნენ, რომ ინგლისში ყოფილიყო; ლისტოლიეს — დალია: ჭამეილს — ზეჭინი, შემოკლებული ჟოზეჭინი; ტოლომიეს-ჭანჭინი. ჭავორიტი, დალია, ზეჭინი და ჭანტანი ოთხივე ახლად გაშლილ მაისის ვარდივით მშვენიერნი იყვნენ. ხელობით მკერვალი ქალები იყვნენ და ჯერ ისევ ეტყდობდათ ხელ-საქმიანობა. სიყვარულს გაეტაცნათ, ნემსი და სათითე უკვე მიეტოვებინათ, მაგრამ ჯერ არ დაჰკარგოდათ ის სიმშვიდე სულისა და კმაყოფილება თავის-თავისა, რომელიც საკუთარი შრომით მცხოვრებ ქალს ამჩნევია და რომელიც პირველი ბორძიკის შემდეგ კიდევ კარგა ხანი შერჩე-

ბა ხოლომე ქალს. ოთხში ერთს პატარას ეძახდნენ, რადგან ყველაზედ უნცროსი იყო, და ერთს დიდს. დიდი ოცდასამის წლისა იყო. ამასთან სამივე უნცროსები უფრო გამოცდილნი იყვნენ პარიზელ ცხოვრებაში და სიყვარულში, ვიდრე ჭანტინი, ოქროს-ქოჩრიანად წოდებული, რადგან მშვენიერად ოქროს ფერი თმებით იყო შემკული. ჭანტინის ცხოვრებაში პირველი იყო ეს სიყვარული.

დალია, ზეჭინი და მეტადრე ჭავორიტი ამას ვერ დაიკვებებდნენ. უკვე მრავალ თავად განიყოფებოდა იმათი რომანები და გმირი ამ რომანებისა, საყვარელი, პირველ თავში აღოლქად იწოებოდა, მეორეში ალქონსად, მესამეში გუსტავად. სიღარიბისა და კეკლუცობისთანა მაცდური ხომ არა მოიპოვებდა რა ქვეყნად. სიღარიბე ანატრებს, კეკლუცობა ნანატრს შესძენს. და საწყალი ხალხის ლამაზ ქალებს ხომ ერთიც საკმარისადა აქვთ და მეორეც. დღე და ღამ შეუწყვეტლივ თავისას ჩასძახიან ყურში სიღარიბე და კეკლუცობა. ისინიც, განუვითარებელნი და ცხოვრების უვიცნი, ხარბად ისმენენ ამ ტკბილს ჩურჩულს, და ბოლოს—დაცემა საბრალოდ ქალისა და საზოგადოებისაგან მის ჩაქვავება. უცოდველნი და უბიწონი უნდა იყვნეთო, ეუბნებიან. იუნგჩაუც *) ვერ შეიკავებდა თავს, რომ მოშივნოდა.

ჭავორიტი ინგლისში ნამყოფი იყო და თავყვანსაცემლად გამხდარიყო ზეჭინის და დალიასთვის. კარგა ხანი იქნებოდა, რაც თავისუფლად ცხოვრობდა და საკუთარი ბინა ჰქონდა. ამ ქალის მამა ერთი ბებერი, მათემატიკის მასწავლებელი იყო, თავხედი, ცრუ და კვებია. მიუხედავად წლოვანებისა კერძოდ გაკვეთილებით ცხოვრობდა და უცოლო იყო. ერთხელ ვიღაც მოახლეს ოდნავ კაბა წამოეწია და ფეხი დაენახვებინა მათემატიკის მასწავლებლისთვის. მასწავლებელი გაგიჟებულიყო იმ ფეხისთვის. ამ გაგიჟების ნაყოფი გახლდათ ჭავორიტი.

ჭავორიტი ხშირად შეხედებოდა ხოლომე თავის მამას, რომელიც ზრდილობიანად სალამს აძლევდა. ერთს დილას

*) ქალწული. მთა ბერნის ალპებში.

ვილაც ბებერი დედაკაცი მივიდა ჭავჭავიტიან და გაკვირვებით შესძახა: ნუ თუ არ მიცნობ, ქალო?—არა, ბატონო. დედა ვარ შენი, მშობელი დედა! განჯინა გაალო ბებერმა, სვა და ქამა; ერთად ერთი დოშაკი ყოფილიყო იმის ავლა-დიდება, ისიც მოატანინა და დარჩა თავის ქალთან. სულ ღვთის ხსენებაში ბრძანდებოდა ეს დედა, სულ რაღასაც ღრინავდა, ჭავჭავიტიან ხმას, არა სცემდა, ხშირად გაბუტული იყო მთელს დღეს, ოთხი კაცის ოდენსა სჯამდა, უფრო მეტსა სვამდა, მკვარესთან ჩადიოდა და იქ თავს ქალს ლანძღავდა.

დალია ლისტოლიემ—და ლისტოლიეს წინედ იქნება კიდევ სხვამ—იმიტომ შეიყვარა, რომ საკვირველი თითები ჰქონდა, ვარდის ფერი ფრჩხილებით შემკული. ამისთანა კობტა ხელებს ნევსით გაიფუჭებენ? თუ ქალს ნამუსიანად ყოფნა უნდა, ხელების სილამაზეს ყურადღებაც არ უნდა მიაქციოს.

რაც შეეხება ზეჟინს, სულ ორი სიტყვით გააბა მახები ჭამილი: იმისთანა ალერსით და თან გაბუტვით ეტყოდა ხოლმე „დიად, ბატონო“, რომ მეტიც აღარ უნდოდა სტუდენტს.

ყმაწვილები ამხანაგები იყვნენ და ქალებიც დამეგობრდნენ ერთმანერთში. ამგვარ სიყვარულს ყოველთვის თან ახლავს ეს მეგობრობა.

ბრძენი სხვაა და ფილოსოფოსი—სხვა. ეს იმითი მტკიცდება, რომ—ნუ შეეხებით ამ უწესურ შეუღლებას—ჭავჭავიტი, ზეჟინი. დალია ფილოსოფოსი ქალები იყვნენ და ჭანტინი-კი ბრძენი.

ბრძენიო? გაიკვირვებენ. მერმე ტოლომიეს რაღად ჰყვარობდაო? ამის პასუხად სოლომონ-ბრძენი იმას გეტყობა, რომ სიყვარული ნაწილია სიბრძნისა. ჩვენთვის ისიც საკმარისია, რომ ჭანტინს ჯერ არავინ ჰყვარებოდა, ეს პირველი სიყვარული იყო და სალოცავად გაეხადა თავისი საყვარელი.

ოთხში მარტო ჭანტინი იყო, რომ ერთის მეტს არავის დაჰყოლოდა.

ჭანტინი ხალხის შვილი იყო და, თუ შეიძლება ასე ვთქვათ, ხალხის ნაძირალის შვილი. საზოგადოების უმდაბლეს,

ბნელს წრეში დაბადებულიყო და შუბლზედ უცნობის და უსახელოის ნიშანი აჯდა. მონრეალში დაბადებულიყო, მაგრამ ვინ იყენენ მისი დედ-მამა? ვინ იცის? ჭანტინისას არც მამას იცნობდა ვინმე, არც დედას. ჭანტინს ეძახოდნენ. რად? ესეც არავინ იცის. ჭანტინის დაბადების დროს რევოლუციური წეს-რიგი იყო საფრანგეთში. გვარს უარჰყოფდნენ, და ჭანტინსაც არა ჰქონდა გვარი. ეკლესიას უარჰყოფდნენ და ჭანტინსაც არ ჰქონდა ნათლობის სახელი. ქუჩაში დაცოცავდა პატარა ტიტველი გოგო და ეილამაც ჭანტინი უწოდა. შერჩა და შერჩა ეს სახელი—პატარა ჭანტინიო. ათის წლისა რომ გახდა, მოახლედ დაუდგა ერთს მემამულეს, თხუთმეტისა პარიზს ჩავიდა „ბედის საძებნელად“. ლამაზი ქალი იყო და დიდი ხანი დარჩა უმანკოდ, იმოდენი ხანი, რამდენიც კი შეიძლებოდა. მზითვეი დიდი ჰქონდა—ოქრო და მარგალიტი, ოლოხდ ოქრო მსხვილ ნაწნავად ეყარა ბეჭებზედ, და მარგალიტი ბაგეს უმშვენებდა.

საცხოვრებლად შრომა დაიწყო, მერმე—ისევ საცხოვრებლად, რადგან გულსაც უნდა ცხოვრება,—სიყვარულს მისცა თავი.

ტოლომიე შეიყვარა.

ტოლომიე დროს გატარებას ცდილობდა, ჭანტინს კი გაგრილებით უყვარდა. ლათინურ უბნის ქუჩებს, სადაც ფუტკარივით ირევთან სტუდენტები და ქალები, ხშირად უნახავს დასაწყისი და დასასრული ამ გვარის ტკბილის გატაცებისა. ჭანტინი ერიდებოდა ტოლომიეს, გაურბოდა, მაგრამ ისე, რომ სწორედ წინ შეხვდებოდა ხოლმე. ერთნაირი მორიდება ძალიანა ჰგავს ძებნას. რალა გავაგრძელოთ, სიყვარულმა თავისი გაიტანა.

ბლაშველი, ლისტოლიე და ჭამეილი პატარა წრეს შეადგენდნენ, რომლის თავი ტოლომიე იყო. ტოლომიე იყო სულის ჩამდგმელი ამ წრისა.

ტოლომიე დიდი ხნის „ბებერი“ სტუდენტი იყო. იმოდენი ფული მოსდიოდა შინიდან,—ათ თუმანზედ მეტი თვე-

ში,—რომ ღარიბ-ღატაკ სტუდენტთა შორის სწორედ სამარცხვინო იყო მისი სიმდიდრე. ოცდა ათის წლისა იყო, ქეიფს და დროს გატარებას ძალიან მისდევდა და კვალიც დასჩნევოდა ამგვარი ცხოვრებისა. სახე დაღმეჭოდა, კბილი წახდენოდა, თმა სცვივოდა. ამას თითონაც ხედავდა, და გულიანად იცინოდა: ოცდა ათის წლისას თავი მომეტვლიზა, ორმოცისას მუხლი მომეკვეთებაო. კუჭი წამხდარი ჰქონდა, ველარას ინფლემბდა, და ცალი თვალი ეცრემლებოდა; მაგრამ სიყმაწვილეს წილ სიმხიარულე ახლდა და რამდენადაც პირველი ეკარგებოდა, იმდენად მეორე ემატებოდა. წამხდარ კბილს ოხუნჯობა უმაღლავდა, მოტიტვლებულ თავს—სიხარული, შერყეულს სიკაბუჯეს—სიმახვილე ენისა და მტირალ თვალს—სიცილით საესე თვალი. მოშლილი იყო, რომ დაჰკვირვებოდა ვინმე, მაგრამ მაინც ყვავოდა. დაძაბუნებული იყო, მაგრამ იმისთანა ირონიით და დაცინვით ამკობდა გაპარულს თავისს სიყმაწვილეს, თითქო თავის თავს კი არა, სხვას იგდებს მასხარადაო. ერთი პიესა წარედგინა ვოდვეილის თეატრში, მაგრამ დაეწუნებინათ. ლექსებს სწერდა; გარდა ამისა ყველაფერს იჭვის თვალით უყურებდა და მით უფრო ძლიერად ეჩვენებოდა თავისზედ სუსტებს. ერთი სიტყვით მელოტა იყო, ირონიით აღსავსე და მეთავური პატარა წრისა. ირონ—ინგლისური სიტყვაა და რკინას ნიშნავს. იქნება ამ სიტყვიდან მომდინარეობდეს ირონია?

ერთხელ ცალკე გაიხმო ტოლომიემ სამივ თავისი ამხანაგი და უთხრა: აგერ ერთი წელიწადი სრულდება, რაც ჭანტინს, დალიას, ზეჭინს და ჭავორიტს საჩუქარს დავპირდით. მოსვენებას აღარ გვაძლევენ, მეტადრე ჭანტინი. სულ იმას გაიძახიან, დაპირებას ასრულებაც უნდაო. როგორც ნეპოლში მისდგებთან ხოლმე ბებერი დედაკაცები წმინდა იანვარს და უყვირიან: ფერმკრთალო იანვარო, ჰქმენ სასწაულიო! ისე ჩვენი გოგონები მე ჩამაცივდნენ—ტოლომიე, როდისა შობავ შენს საჩუქარსაო? შინიდან კიდევ მოსვენებას აღარ გვაძლევენ და წიგნი წიგნზედ მოკვდის, ორ ცეცხლ შუა ვიწვით, თუ დამეთან-

ხმებით. მე მგონია, რომ დრო არის ბოლო მოეუღოთ ამ ყოფას.

ტოლომიემ რაღაც წასჩურჩულა ამხანაგებს, იმისთანა სასაცილო, რომ ოთხივემ ხარხარი დაიწყეს, და ბლაშველმა შეჰყვირა—ძან, ძან აზრიაო!

პატარა ყავახანა დაინახეს, კომლით გატენილი. ოთხივენი შიგ შევიდნენ და იქ განაგრძეს ბაასი.

ამ მოლაპარაკებას შედეგი ეს იყო, რომ კვირას დილითვე საქეიფოდ გაემგზავრნენ ჩვენი სტუდენტები და ქალებიც თან წაიყვანეს.

II

ოთხი წყვილი.

დღეს ვერც კი წარმოიდგენს ვინმე, სად ატარებდნენ დროებას ამ ორმოცდა ხუთის წლის წინად პარიზელი სტუდენტები და მათი გულის პატრონი ქალები. პარიზის მიდამო ის აღარ არის, რაც იყო. ამ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ერთიანად შეიცვალა: სადაც უწინ გუგულის კაკუნი ისმოდა, დღეს ვაგონი იძერის; სადაც პატარა ნავი ცურავდა, დღეს ორთქლმავალი ხომალდი მისრიალებს. მაშინ გარეთუბანი ჰქონდა პარიზს; დღეს მთელი საფრანგეთი პარიზის გარეთუბნად გამხდარა.

ქალაქ გარედ გავიდნენ ჩვენი მოსეირნენი და ძალიან მზიარულად გაატარეს დრო. სწავლა გათავებული იყო, მშვენიერი თბილი ზაფხულის დღე იდგა. წერე მარტო ჭავორიტმა იცოდა და წინა ღამეს წიგნა მიეწერა ტოლომიესთვის „თუ გნებავთ მართლა გვასიამვნოთ, ძლიან აღრ წავდეთ“. ხუთს საათზედ უკვე ზეზედ იყვნენ და ეტლით წავიდნენ სენკლუში. ჩახრუელის ალაგი ნახეს და—მართლა მშვენიერი სინახავი იქნებოდა, წყალი რომ ყოფილიყო, სთქვეს. „შავი-თავის“ სასტუმროში ისაუზმეს, ტბასთან ისეირნეს. სევრში იყვნენ, ყვა-

ვილები კრიფეს და თაიგულები გაიკეთეს, სტვირები აყიდეს, ვაშლის ქადას შეექცნენ. დიდად ბედნიერი რყვენ.

ქალები გალიიდან გამოშვებულ შაშვებივით ჭიკჭიკებდნენ; იცინოდნენ, ცელქობდნენ, ყმაწვილებს ეხუმრებოდნენ, თითქო სიყმაწვილით და დილის ნიავით დამთვრალანო. ოჰ, რა ტკბილი რამ არის სიყმაწვილე! ვინც უნდა იყო, ჩემო მკითხველო, არ გაგონდება განა სიცოცხლის გაზაფხული? არ აგიწევია განა ბუჩქნარის ტოტი, უკან მომავალს კეკლუცს არ მოხედესო? არ დაცურებულხარ განა მწვანე ხაფერდით მოსილს ნამიან დაღმართზედ ლამაზ ქალთან მკლავ გაყრილი? არ გაგონდება განა იმის კივილი: კაბა დამისველდა, გენაცვალეთ, გადასაგდები გამიხდებოა!

ის-ლა აკლდა ჩვენს მოსეირნეთა სრულს ნეტარებას, რომ ერთი კარგი ხმაპუნა წვიმა წამოსულიყი და კარგად დაესველებინა. მართალია, ჭავორიტმა დილითვე ბრძანა მეცნიერებით აღსავესე კილოთი—ლოკოკინა ვნახე გზაზედ, უთუოდ გაავდრდებოა, მაგრამ არ ვაუწართლდა წინასწარმეტყველება.

მეტის მეტად ლამაზები იყვნენ ოახივე. ერთი მოხუცებული, იმ დროს განთქმული, პოეტი, დასეირნობდა იმ დილას სენკლუში და, რა დაინახა მიმავალნი, ხორც შესხმული მუხები ეგონა. ფავორიტი, ბლაშველის მეგობარი, წინ მიცქრიალებდა, შველივით ხტოდა, მხიარული კისკისით და ხმაურობით ავსებდა ტყეს. ზეჰინი და დალია მეგობრობისა და უფრო კეკლუცობისა გამო ერთმანერთს არ შორდებოდნენ: იცოდნენ, რომ თავიანთ სილამაზით ერთმანერთს ასრულებდნენ და ამშვენებდნენ. ლისტოლიე და ჭამელი თავიანთ მომავალზედ ლაპარაკობდნენ და ცდილობდნენ აეხსნათ ჭანტინისთვის, რითი განსხვავდებოდნენ დელვონკური და ბლონდო.

ბლაშველს ჭავორიტის შალი გადაეგდო მკლავზედ და ისე მიდიოდა.

ტალოძიე უკან მისდევდათ. ძალიან მხიარულად იყო, თუმცა პირველ შეხედვითვე ეტყობოდა, რომ მოთავე და გამგე ისა ბრძანდებოდა, და სიმხიარულეშიც კი დიქტატორობა

ემჩნეოდა. ძალიან მორთული იყო: ახალი შარვალი ეცვა სპი-
ლოს-ფეხის ფერი, ძვირფასი ჯოხი ეჭირა ხელში და, რადგან
შეძლებოდა ჰქონდა და არაფერს იკლებდა, პირში სიგარა ედვა.
თამბაქოსა სწევდა, ის სულწაწყმედილი!

— საკვირველი მოხდენილი რამ არის ჩვენი ტოლომდე,
იძახდნენ ყველანი. რა შალვარი ჩაუცვამს! როგორ აბოლებს
სიგარას!

ჭანტინი მხიარულებად გარდაქმნილიყო. მის მარგალიტ-
კბილებისათვის ერთად-ერთი დანიშნულება ემოძებინა შემომ-
ქმედს: სიცილი. შლიაპა უფრო ხელში ეჭირა, ვიდრე თავზედ
ეხურა. თმა ეშლებოდა და ზვირთივით სცემდა მუხლებამდე.
მაისის ვარდის კოკორივით ლამაზ ბაგეს ღიმილი უმშვენებდა და
ჟინი, თითქო ჟუნდა წამოიძახოს: რაღას აყოვნებ, მოდი და და-
მეწაფეო? მაგრამ ვნებით გახელებულს სახეს ზემოდან სასტი-
კად დასცქეროდა შავ მსხვილ წარბ-წამწამში ჩამჯდარი თვალი,
აფთხილებდა და აღვირს უჭერდა. ტანისამოსიც შეხამებუ-
ლი ეცვა, მხიარული და მოხდენილი. სხეები, უფრო გაფარჯი-
შებულნი, სიცხეს შეეშინებინა და გულ-ღია კაბებით იყვნენ.
მართალია, იმ სიცხეში, ყვავილებით შემკული შლიაპა და ღია
გულ-მკერდი მეტად მშვენიერს და თვალის წარმტაცს წარმოა-
დგენდა, მაგრამ ჭანტინის მოკრძალება უფრო მშვენიერი იყო.
ხშირად მოხდებოდა ხალმე, რომ ბრძენზედ ბრძენია უმანკო.

ლამაზი სახე, დიდრონი ცისფერი თვალი, შავი მსხვილი
წარბ-წამწამი, გამოქანდაკებული მომცრო ფეხი, თეთრი კანი,
ქორთვა ლაწვი და ზედ ოცნებით შეზღუდული სიმხიარულე—
ასეთი იყო ჭანტინი.

ტანისასოსი ხელოვნურ ნაქანდაკევეს ჰფარავდა, და ნაქან-
დაკევი სულს.

ჭანტინი მშვენიერი იყო, თუმცა თითონ იჭვიც არ ჰქონ-
და ამისი. მშვენიერების ნამდვილს თავყანისმცემელს რომ ენახა
ეს ყმაწვილი პარიზელი მკერვალი-ქალი, ძველს საბერძნეთში
ეგონებოდა თავი. უგვარ-ტომო, საზოგადოების უმდაბლესი
წრეების შვილი, უდიდებულესს ქმნილებას წარმოადგენდა ბუ-

ნებისას. მშვენიერი იყო აგებულიებითაც და მიხვრა-მოხვრითაც. პირველი ფორმა იდეალისა, და მეორე—მოძრაობა.

ჭანტინი განხორციელებული სიმხიარულე იყო და იმავე დროს განხორციელებული მოკრძალება.

მართალია, მთვრალი იყო სიყმაწვილით, ზაფხულით, სიყვარულით, მაგრამ ყურადღებით რომ დაჰკვირვებოდა ვინმე, ადვილად შეამჩნევდა მორცხობას და მოკრძალებას. ცოტა არ იყოს, გაკვირვებულსა ჰგავდა. ეს უბიწო გაკვირვება შეადგენს განსხვავებას პსიხეას და ვენერას შორის*). ჭანტინის გრძელი სურათი თითები ჰქონდა ძველი ვესტალისა**), რომელსაც ოქროს მაშა უჭირავს და ცეცხლს ურევს საკურთხეველზედ. თუმცა, როგორც შემდეგაც ენახავთ, სულით ხორცამდე დამორჩილებოდა ტოლომიეს, სახე მაინც უმანკოებით უბრწყინავდა. რაღაც ღირსებით აღსავსე გამომეტყველებას მიიღებდა ხშირად მისი თვალი, წმინდანის გამომეტყველებას და სრულიად უმიზეზოდ დაღონდებოდა და დაფიქრდებოდა ერთს წამს წინად უსამზღვროდ მხიარული მისი გული. ზედა ტუჩზედ ჯერ ისევ ცხადად ეტყობოდა ის შეუმჩნეველი და საოცარი ნიშანი ქალწულობისა, რომელმაც ბარბარუსსას გაგიჟებით შეაყვარა მიწიდან ამოთხრილი ნაშთი მარმარილოს დიანისა***).

სიყვარული, შეცდომაა; დეე! ჭანტინი უმანკოება იყო შეცდომის შორეულზედ მცურავი.

III

ასე მხიარულად აჩის ტოლომიე, რომ ესმანიურ
სამდეჩას ამბს.

ის დღე დილით საღამომდე ნეტარება იყო და სიტკბოება. სენკლო სუნნელებად გადაქცეულიყო; სენის გრილი ნია-

*) პსიხეა ბერძნის ქალი იყო, იმისთანა ლამაზი, რომ ღმერთმა შეირთო ცოლად და ოლიმპზედ აიყვანა ღმერთებთან. ვენერა—ღმერთი, წარმომადგენელი ქალთა მშვენიერებისა.

***) ვესტას მსახურნი, გასათხოვარი ქალები, ძველ რომში.

****) დიანა—ასული იუპიტერისა. ღმერთი მონადირეებისა.

ვით აშრიალეზული ფოთლები, გალობად. ტყის ხმაურობა სიმღერად. მზე ბრწყინავდა, მინდორი მწვანედ ბიბინებდა, ყვავილები გულ-მკერდს უშლიდნენ ფუტკარს, — ბუნება ხარობდა და სტკებოდა ყმაწვილ მოსეირნეთა ბედნიერებით.

მიდიოდნენ, მიხტოდნენ ამ სამოთხეში, ჭიკჭიკებდნენ, მღეროდნენ, ციკვამდნენ, პეპელებს დასდევდნენ, ყვავილებს ჰკრეფდნენ, მწვანე ბალახში ფეხს ისველებდნენ, გიჟობდნენ, ცელქობდნენ და აქა-იქ საკოცნელად ლოყას აწვდიდნენ თავიანთ საყვარლებს... ჭანტინის გარდა, რომელსაც არ შორდებოდა მოკრძალებისგან დანათლული მორცხობა. ჭანტინსაც უყვარდა, მაგრამ სიყვარული ფარული სწამდა. ნეტავ რას იპრანჭებოდა, ეუბნებოდა ჭავორიტი.

ეს არის სიცოცხლის ნეტარება. შეყვარებული ქალ-ვაჟი აღვიძებს ბუნებას, სხივსა ჰფენს ცხოვრებას და ყველგან ალერსსა და სიტკბოებას სთესავს. ამობენ, მინდორი და ტყე ღმერთმა შეყვარებულთათვის გააჩინაო. იმიტომ არის, რომ ბუჩქნარს ეძებს სიყვარულით გახელტებული. ეს ასე იყო, ასეა ეხლა და ასე იქნება, ვიდრე სიყმაწვილე და სიყვარული არსებობენ. ამიტომ არის, რომ ასე უყვარს ყველას გაზაფხული. დიდი და პატარა, დიდებული და უბრალო გლეხი-კაცი, სოფლელი და ქალაქელი, ყველა ქედმოხრილი და მორჩილი ყმა სიყვარულისა. სიყვარული სცვლის, ახალისებს ადამიანს, და ნოტარიუსის მწერალს ღმერთად აქცევს. სიცილი, სიმზიარულე, ღვთიური ნეტარება, ერთმანეთის ძებნა, ჟივილ-კივილი, ტკბილი სიტყვა და ალერსი, ოხერა და ლაღადი, ტრფობა და თაყვანისცემა, ამით ბრწყინავს სიყვარული და ციურ სინათლეს ჰფენს ქვეყანას. უბოლოვოაო, ამობენ ეს ამბავი, და ან რა გაათავებს, ვიდრე ლამაზი ქალის გული გვეგულვის ჯილდოდ? ფილოსოფოსებს, პოეტებს, მხატვრებს ძალიანაც ნებავეთ სიყვარულის ძალის შეგნება, მაგრამ იმათაც თვალს უბაეს და აღარ იციან, რა სთქვან.

საუზმის შემდეგ ყველანი სამეფო ბაღში ჩავიდნენ ინდოეთიდან ახლად მოტანილის უცხო მცენარის სანახავად, რომე-

ლის სახელი ამჟამად არ გეგონდება. ამ მცენარის სანახავად მთელი პარიზი მიდიოდა სენკლუში. უცნაური ლამაზი ხე იყო: ფოთლის წილ მრავლად ეყარა თმასავით წვრილი ტოტი და ზედ უფრო წვრილი ყვავილი; თმა გაშლილს ქალსა ჰგავდა ეს მცენარე, თითქო ზედ აღმასი შეუყრიათო. გარს მრავალი ხალხი ეხვია.

მცენარე რომ გასინჯეს, ტოლომიემ წამოიყვარა: ხალხო, გნებაეთ, სახედრებზედ დაგპატიყებთო?! პატრონს გაურიგდა და ვანვა და ისსი სახედრებით გამოიარეს. ისსიში ჩამოხტნენ და ბაღში შევიდნენ. მოიარეს იქაურობა, დაათვალიერეს ყოველი კუთხე და ბოლოს საქანელას მიადგნენ, ორს დიდროვან წაბლის ხეზედ ჩამომბულს. ქალები ქანაობდნენ, კაბები ფრიალებდნენ, უმაწვილები ხარხარებდნენ. და ტულუზელი ტოლომიე, ოღნავ ესპენელი, რადგან ტულუზა ბიძაშვილია ესპანიურ ტოლოზისა, ერთს ძველს ისპანიურ ლექსს მღეროდა საქანელაზედ გაფრიალებულ ლამაზი ქალის კაბაზედ შეთხზულს;

Soy de Bada o .
Amor me llama.
Toda mi alma
Es en mi ojos
Porque ensenas
A tus piernas.

მარტო ჭანტინმა არ ინდომა ქანაობა.

— ნეტავ ეიცოდე, მართლა რას იპრანჭება? სთქვა წყენით ჭავორიტმა.

სახედრები გაისტუმრეს და ახლა სხვა სიამოვნება: სენის წყალს ნავით გავიდნენ და ფეხით ჩავიდნენ ელისეს მინდორზედ. დილის ხუთი საათი იყო, სასეირნოდ რომ წავიდნენ, მაგრამ ნეტავი თქვენა! კვირამ დაღალვა არ იცისო, იძახდა ჭავორიტი.

საჩუქარი როდის-ღა იქნება? ეკითხებოდნენ ტოლომიეს ქალები.

— მართლა, საჩუქარი? მე საჩუქარი მინდა!

— მოითმინეთ, მოითმინეთ, უპასუხებდა ტოლომიე.

15

ბომბარდასთან.

სადილობის დრომაც მიატანა და ცოტა ხანს უკან ბომბარდას დუქანს მიადგნენ ჩვენი ცოტა არ იყოს მოღალეული მოსეირნენი. ბომბარდას პარიზში ჰქონდა კარგი სასტუმრო რიგოლის ქუჩაში და აქ ელისეს მინდორზედ განყოფილება გაეხსნა თავის სასტუმროსა.

დუქანი საესე იყო ხალხით და კერძო ოთახში მოთავსდნენ. კარგი მოზრდილი ოთახი იყო, მაგრამ ულაზათო, ერთ კუთხეში ფარდის უკან ლოგინიც კი ეგო. ფანჯრიდგან წყალი მოჩანდა და ბულვარი; ორი სტოლი იდგა ერთზედ მთასავით დააგროვეს ყვავილები, შლიაპები, ქუდები; მეორეზედ სუფრა გაშალეს და გარს შემოუხსდნენ. ჭურჭელი, ღვინისა და ლუდის ბოთლები, სხვა და სხვა საქმელი...—სტოლზედ წესი და რიგი სუფევდა და სტოლ ქვეშ კი უწესობა. მოლიერისა არ იყოს,

სტოლ ქვეშ რაღასაც სჩადიან,

ფეხით სჩქმეტენ ერთმანეთსაო!

აი რა ყოფაში იყვნენ შუადღის შემდეგ ოთხს საათზედ ჩვენი მოსეირნენი. მზე ჩალიოდა და მადა იკარგებოდა.

ხალხითა და მზის სხივით საესე ელმეს მინდორი მტვერით და სხივით იყო საესე. დიდებასაც ხომ სხვა არა რა შეადგენს, მტვერისა და სხივის გარდა. მზისაგან გაბრწყინვალე ბუღს მტვერში იძროდნენ ეტლები, ცხენოსნები, მრავალი ხალხი. ნეილლიდგან ცხენოსანი ჯარი მიდიოდა, წინ მებუკე მოუძღვოდა. თეთრი დროშა, ჩამომავალი მზისაგან უფრო გასპეტაკებული ფრიალებდა ტიუილერის სასახლეზედ. კონკორდის მოედანი, რომელიც მაშინ ლუი XV მოედნად გახადეს, საესე იყო კმაყოფილი ხალხით. გარეთ უბნელებიც მრავლად გამოსულიყვნენ სასეირნოდ; ზოგნი თამაშობდნენ, ზოგნი სვამდნენ, ზოგთ, ასოთ ამწყობთ, ქალაღლის ქუდები დაეხურათ და

გულიანად ხარხარებდნენ. ყველგან კმაყოფილება მოჩანდა: მშვიდობა და მეფის მიერ წეს-რიგის შემოღება უხაროდა ხალხს. იმ დროს იყო რომ პოლიციის უმფროსმა ანგლემ ამ სიტყვებით დაამთავრა ერთი თავისი მოხსენება, რომელიც საიდუმლოდ მიართვა მეფეს: „ყოველივეს რომ დაუკვირდეს კაცი, დარწმუნდება, რომ პარიზის გარეთ უბნელებისაგან საშიშს არაფერს უნდა მოველოდეთ. გარეთ უბნელები ხარმაცები არიან და კატასავით უზრუნველნი. პროვინციელები კიდევ იძვრიან, პარიზელები კი მოკლებული არიან ყოველს მოძრაობას. კაცები კი არა, კაცუნები არიან. ორი რომ შეაერთოთ, ერთს თქვენს ჯარის-კაცს ძლივს გამოიყვანთ. ერთი სიტყვით, პარიზელი ხალხი საშიშს არაფერს წარმოადგენს. შესანიშნავი გახლავთ, რომ ამ ნახევარი საუკუნის განმავლობაში ტანითაც და ღონითაც დამცირდა და დაკნინდა ჩვენი დედა ქალაქის მდაბიო ხალხი და დღეს უფრო წვრილი და სუსტია იგი, ვიდრე რევოლიუციამდე იყო. სხვა განსაცდელი გარიდოთ ღმერთმა, თორემ აქ საშიშარი არაფერია. მოკლედ რომ მოგჭრა სიტყვა, წუპაკია პარიზელი ბრბო, მაგრამ გულკეთილია.“

პოლიციის უმფროსს ვერ წარმოუდგენია, რომ ხშირად ლომად იქცევა კატა. ეს ასეა და ამით არის გასაკვირველი პარიზელი ხალხი. ძალიან ათვალწუნებული ჰყოლია ბატონს ანგლეს კატა და ის კი არ სცოდნია, რომ ძველს რესპუბლიკებში ფრიად პატივცემული იყო ეს ცხოველი. კორინთის საზოგადო მოედანზედ უზარმაზარი ალაღმა იდგა ბრინჯაოს კატისა. მეფის ერთგულს გულ-უბრყვილო პოლიციელს გულკეთილად ეჩვენებოდა პარიზელი ხალხი. გულკეთილია, მართალია, მაგრამ ნურვინ იტყვის წუპაკია ეს ხალხიო! პარიზელი იგივეა ფრანგისთვის, რაც ბერძენისთვის ათინელი იყო. პარიზელზედ უკეთ ვერავის სძინავს, იმაზედ უკეთ ვერავინ ქვიფობს და ზარმაცობს, იმაზედ უკეთ ვერავის შეუძლიან ვითომდავიწყება. მაგრამ არ გავიტაცოთ ამ დასურათებამ! განხორციელებული უზრუნველებაა, მაგრამ თუ დიდებისთვის მოუხდა ბრძოლა, ნამდვილ ლომად ხდება ეს კატა. შუბი მიეცით

და ძირიანად აპკვის მონარქიულ წეს-წყობილებას. თოფი მიეცით, და კვლავაც მოგიგებთ აუსტერლიცის ბრძოლას. ნაპოლეონის დიდების დედა-ბოძი, პარიზელი ხალხი იყო. დანტონის ძალის ერთად ერთი საფუძველი იგივე პარიზელი ხალხი იყო. გაუჭირდა სამშობლოს? ქუღზედ კაცი გადის შეიარაღებული. თავისუფლებისათვის ატყდა ბრძოლა? ქუჩას ქვას აპყრის და იმით იბრძვის. მაშ ფრთხილად! ეპიკურის ძალას წარმოადგენს ყოველი ბეწვი მის თმისა, და ძველ ხლამიდად იქცევა მისი დაბრანძული ხალათი. მაშ ფრთხილად! ისე გაამაგრებს უბრალო ქუჩას, რომ ქვეყნის ჯარიც ველარას უზამს. ბუკის ხმა მოესმას, თორემ მღვევად გახდება პარიზელი გარეთ-უძნელი, ვეშაპივით წამოვარდება ეს კაცუნა, ცეცხლივით აენთება აივლი და იმისთანა გრიგალი ამოვარდება დაკნინებულ გულიდან, რომ ალპის მთებს შესძრავს. რევოლიუციამ პარიზელი გარეთ-უძნელების წყალობით დაამარცხა ევროპა. იბრძვის და მღერის; რადგან ბრძოლაში მხიარულებს და მხიარულებაში მღერის. შეუდარეთ პარიზელი ხალხის სიმღერა იმის ბუნებას, და მაშინ ნახავთ, რა მძლავრა და დიდებული ყოფილა ეს „ბრბო“. მანამ კარმანიოლს მღერის, მარტო საფრანგეთს ათავისუფლებს მტარვალისაგან; მარსელიეზას იმღერებს და მთელს ქვეყანას გაათავისუფლებს.

სიტყვამ მოიტანა და ანგლეს მოხსენება უპასუხოდ ვერ დავტოვეთ. ვნახოთ ახლა, რას შერებთან ჩვენი მოქეიფენი? სადილს ათავებდნენ, როგორც უკვე ვთქვით.

შევეგრებულთა ტრფობა.

სუფრის სიტყვა-პასუხი და ტრფობის აღერსი! შეუკავებულია ერთიც და მეორეც. ღრუბელივით მიუწლომელია სიყვარულის აღერსი, კომლივით წარმავალია სუფრის სიტყვა-პასუხი.

ჭაშელი და დალია რაღასაც ღიღინებდნენ; ტოლომიე სვამდა, ზეჩინი იცინოდა, ჭანტინი იღიმებოდა. ლისტოლიე სენკლუში ნაყიდს სტვირს უკრავდა. ჭავორიტი ალერსით შეს-
ცქეროდა ბლაშველს და ეფიცებოდა:

— ბლაშველ, შენ ღმერთი ხარ ჩემი.

ბლაშველმა ჰკითხა:

— რას იზამ, ჭავორიტ, მე რომ აღარ მიყვარდე?

— მე? — შეჰყვირა ჭავორიტმა, — მაგას ნუ გამავონებ, ხუმ-
რობითაც კი ნუღარ იტყვი! შენ რომ აღარ გიყვარდე, გავა-
ფთრდებოდი. მოგვარდებოდი და დაგკაწრავდი, დაგგლეჯდი,
წყალში ჩავაგდებდი! დაგაქვრინებდი!

ბლაშველის თავმოყვარეობას თითქო უღიტიანა ამ სიტ-
ყვებმაო, კმაყოფილება დაეტყო.

ჭავორიტი მანც თავისას იძახდა:

— იქნება ვეგონოს, დაგინდო? ყელს გამოგლადრი, შე
ურცხვო, საძაგელო, საზიზღარო!

ბლაშველს მეტი აღარ შეეძლო: თავმომწონეთ მიესვენა
სავარძელზედ და თვალი დახუჭა. ველარ გაეძლო ამოდენ სი-
ყვარულისთვის.

დალიას პირში ლუკმა ედო და ველარ ჩაყლაპა, ისე ჰკი-
თხა ჭავორიტს:

— მაშ აგრე რაღა, კერზად გაგიხდია შენი ბლაშველი?

— კერზად კი არა! ჭირივითა. მძაგს, — მიუგო ჭავორიტმა
იმავე კილოთი და ჩანგალს სტაცა ხელი. იცი, — რა კრიჟანგია?
თუ მართალი გინდა, მე ის მიყვარს, ჩვენ პირდაპირ რომ
დგას. მეტად მოხდენილი ყმაწვილი კაცია; განა არ იცნობ?
შეხედავ თუ არა, მაშინვე იტყვი, აქტიორი უნდა იყოსო. რომ
იცოდე, როგორ მიყვარს აქტიორები. მივა თუ არა საწყალი
ბიჭი შინა, წუწუნს დაიწყებს იმისი დედა: — ახლა კი დავი
ღუბე, ყურებს გამომაცლის ყვირილითაო! და მართლაც
ერთს წამს არ დააყენებს ენას: დადის, დადის და სულ ლექ-
სებს ამბობს და სულ მღერის. დედაჩემი არ შევაწუხოო, ხან
ბანზედ ავარდება, ხან საკუჭნაოში შეიმალება ხან სარდაფში

და მოსთქვამს! დღეში ათ შაურს იღებს, მგონი, მწერლად არის ვილიც აბლაკატთან. მამაც მგალობელი ჰყოლია წმინდა იაკობის ეკლესიაში. რომ იცოდე, რა კობტა რამ არის, რა მშვენიერად მღერის! ამას წინად სახამებელს ვადულებდი, დახეული მქონდა ხელთათმანი; თვალი შემასწრო და მითხრა; ნებას მიბოძებთ, თქვენს ხელს თუ ვერა, ხელთათმანს მაინც ვემთხვიოვო! მარტო არტისტს შეუძლიან ამისთანა მოსწრებულად სიტყვა სთქვას. ქერუბიმივით ლამაზია, ის გასაწყვეტი და ლამის გამაგიჟოს. მაგრამ ეგ არაფერო. ბლაშველს მაინც თავისას არ ვაკლებ და—გაღმერთებ-მეთქი—ვეუბნები. ასეა, ჩემო სიცოცხლე, ხან-და-ხან თუ ტყუილიც არ ჩავეურიეთ, გამწარდება სიყვარული.

— ძალიან მოწყენილი ვარ, დალია, ძალიან.—განაგრძო ჭაფორიტმა—მთელი ხატხული წვიმდა, ქარი ჰქროდა, ბლაშველი წუწურაქობდა, სისირით გამხეთქა, გენაცვალეთ! ძალიან მოწყენილი ვარ; კარაქიც გაძვირდა. ეგეც რომ არ იყოს, რა იყო, რომ აქაც ლოგინი არა უოფილიყო, ამ ოთახში! ლოგინის დანახვა სიკვდილია ჩემი, სიკვდილი!

საბჭმნე ტოღმაქსა

ზოგნი მღეროდნენ, ზოგნი ლაპარაკობდნენ, ყველანი ერთად და ხმა მაღლივ. ერთმანეთისა აღარა ეყურებოდათ—რა, რალაც ჟრიაშული იდგა ოთახში. ტოღომიე ჩაერია და შეჰყვირა:

— ენას აღვირი, ბატონებო: ნუ აჩქარდება და ნურც ყველას წამოროშავს, რაც წვერზედ მოადგება. თუ გნებავთ, მჭერმეტყველნი ბრძანდებოდეთ, გონებას დაუმორჩილეთ ენა. მეტისმეტი იმპროვიზაცია ისე დაგიცარიელებთ გოგრას; თითქო შიგ ქარნი ჰქრიანო. ლუდი რომ დაიქცევა, ქაფს ველარ მოიკიდებს. მაშ ნელად, ბატონებო. ხამს ქეიფი დიდებულის,

სმა ტკბილი, შემაქცევარი. რას ესწრაფებით, რას ეწაფებით, გემოს ველარ გაიღებთ! მოიგონეთ გაზაფხული; აჩქარდება და შერცხვება: გაიყინება. აჩქარებული მებაღე ყოველთვის დაღუპულია: ნადრევი მინდაო, ნავიანევისაც ჰკარგავს. აჩქარება მკვლელია ქეიფის და დროს გატარებისა. დასამტკიცებლად ამისა, ისიცა კმარა, რომ გრიმო დელა რეინიერი სრული თანახმაა ტალეირანისა...

მიყრუებული დრტვინვა გაისმა წრეში.

— ტოლომიე, თავი დაგვანებე, რა დროს ქადაგებაა.

— სიკვდილი მტარვალს! შეჰყვირა ჭამეილმა.

— ბომბარდას, ყუმბარდა და ყუმბარაც მოუხდება! დაიძახა

ლისტოლიემ.

— კვირა ქეიფისაა!

— ჯერ ფხიზლები ვართ, ნუ გეშინიან!

— ოლიმპიურს ჩემს სიმშვიდეს ვერ ხედავ, ტოლომიე?

ჰკითხა ბლაშეილმა.

— ნამდვილი მარკიზი ხარ, — სიტყვა მოუჭრა ტოლომიემ.

მარკიზ მონკალმი მეფის მომხრე იყო.

ყველანი ჩაჩუქდნენ, თითქო ქაობს ქვა მოხვდა და ბაყაყები ჩაჩუქმაო.

— მეგობრებო, — დაიწყო ტოლომიემ და კილოზედ ეტყობოდა, რომ კვლავ ხელთ ეგდო მართებლობა. — რა ძალიან იუკადრისეთ ეგ შედარება. მანვილი სიტყვა ცის შვილია და აგრე გულჩათხრობილნი როგორ შეჰყურებთ? ელვასავით სწრაფია, იელვებს და გაჰქრება. მაგრამ განა ყველა კარგია და მართლა მოსწრებული? ხშირად ტლანქზედ ტლანქია, გონების განავალი. მიჰქრის, მიფრინავს გონება და იხვის კვერცხივით სცვივა ხუმრობა და სისულელე. ზოგი ვის ხედება და ზოგი ვის. არწივსაც მოხვდება ტლაპო. განა მაღლა ცაში ნავარდს შეუშლის? ის კი არ ბრძანოთ, შეურაცყოფა მიაყენა მოსწრებულ სიტყვასაო. ღმერთმა დამიფაროს. დიდს, მაგრამ ღირსეულ პატივსა ვცემ და მეტს კი არა. ვინც კი მოიპოვება კაცო-

ბრიობაში და იქნება კაცობრიობის გარეითადაც, უდიდებულესი და ბრძენთა უბრძენისი, ყველას უყვარდა მოსწრებული, მახვილი სიტყვა, ზმა, სიტყვის თამაში და კულის მობმა. იესო ქრისტემ კლდედ გახადა წმ. პეტრე: მოსემ ისააკს გამოაბა კუდი, ესხილმა—პოლინიკს, კლეოპატრემ—ოქტავს. ამასთან ისიც უნდა მოგახსენოთ, რომ კლეოპატრესაგან ოქტავზედ ხუმრობა სწორედ აქტიუმის ბრძოლის წინ იყო და უამისოდ დღეს ხსენებაც აღარ იქნებოდა ქალაქ ტორინისა, რაიცა ნიშნავს ბერძნულად ქოთანში მოგროვებას. რაკი ეს დავამტკიცე, ისევ წელანდელს საგანს დავუბრუნდები. ვიმეორებ, ძანო და მეგობარნო, ნუ აჩქარდებით, ნუ აიშლებით, ტყის პანტასავით ნუ წამომამყრით სიტყვას გულმჭრელსა და ტლანქსა. მომისპინეთ ამფირაოსივით ბრძენს და კეისარივით მელოტს. ყველაფერს სამძღვარი უნდა ჰქონდეს. Est modus in rebus. დიად, სადილსაც კი ბოლო უნდა ჰქონდეს. ვაშლის ქადა ძალიან გიყვართ, ქალებო, მაგრამ ნურც ძალიან მიჰყვებით თქვენს სიყვარულს. ვაშლის ქადა ხომ ვაშლის ქადაა და, თუ ხელოვნება და თავშეკავება აკლია, გროშადაც აღარა ღირს. გაუმიძღრობა დასჯის გაუმიძღარს, და კულა თუ არა, ჯიხვი—ლოთს. მოუნელებლობას დაავალა ყოველად ძლიერმა ღმერთმა, სტომაქს ზნეობრივი ცხოვრება ასწავლეო. ჰო და იცოდეთ, ყოველს ჩვენს სურვილს და ვნებას, თვით სიყვარულსაც კი, თავისი სტომაქი აქვს და ვაი იმისი ბრალი, ვინც ძალიან გაავსებს. ყოველს გრძნობას და სურვილს დროზედ უნდა დაუდოთ ბოლო, დროზედ უნდა შეაყენოთ, დროზედ კლიტე უნდა დაადვით თქვენს მადას, დროზედ ციხეში უნდა დაამწყვდიოთ თქვენი ოცნება, და მუქში შეკუმშოთ თქვენი გული. ბრძენი ის არის, ვისაც შეუძლიან წინ გადაუდგეს და ტყვედ წაიყვანოს თავის თავი. ენდეთ ღმერთს, მე სისულელეს არას მოგახსენებთ. არა, აქაო და სასამართლო ჭაკულტეტი გაათავაო,—მეც არ მჯეროდა, მაგრამ ეგ ზამენებმა დამარწმუნეს—აქაო და მსწავლულთა წინაშე წარსდგა, ლათინურად მოახსენა და დიცვა მოხსენება შესახებ წამებისა, რომელიც ხმარებაში იყო რომში იმ

დროს, როდესაც კეესტორად მუნიციპუს დემენტი ბრძანდებოდა; აქაო და, როგორც გამიგონია, მართლ-მსაჯულების დოქტორი უნდა გახდესო, განა სრულიად გამოტვინებული უნდა ვიყო? განა ზემორე მიყვანილს სამს წინადადებას უთუოდ და უთუოდ ის დასკვნა მოსდევს, რომ ტოლომიე გაგიჟდა, გასულელდა, გაბრიყვდა და გაბედასლდა? ჰო და მაშ მენდეთ და ზომიერ იყავნთ სურვილთა შინა თქვენთა. როგორც ის არის მართალი და ჭეშმარიტი, რომ მე ჭელიქს ტოლომიეს მეძახიან, ისევე ის არის მართალი, რომ მე კარვად ვამბობ ზემს სიტყვას. ნეტარ არც კაცი, რომელი, რა დაპკრავს ეპი, სულლასავით გმირებრ მოიქცევა და შესძლებს უარყოფას. ორიგენი...

ქავორიტი სმენად იყო გადაქცეული.

— ჭელიქს, — შეაწყვეტინა სიტყვა ქავორიტმა, — რა ლა-მაზი სახელი ჰქვიათ. ძალიან მიყვარს ეგ სახელი. ლათინური სიტყვაა და პროსპერს ნიშნავს.

ტოლომიემ განაგრძო:

— კვირიტნო, ჯენტლმენნო, კაბალლერნო, მეგობარნო! გინდათ, ისე განვლოთ თქვენნი დღენი, რომ სიყვარულის ნესტარს არ დააკოდვინოთ გული და ქორწინება აიცდინოთ? ამაზედ ადვილი არაფერია. აი უებარი წამალი: ნურც რასა სქამთ, ნურცა სვამთ, დიდ-მარხვა დაიყენეთ; ზურგით ქვა ზიდეთ, ლოდნი, ხელით კლდე და ანგრით. იარეთ და ირბინეთ, სულ ოფლში გაიწურეთ და ძილს თავი არ მისცეთ, თუნდა თავიც გაგისქდეთ. ერთი ნამცეცი პური და ზედ სამი ქიშმიში. და როდესაც მოგწყურდეთ, სალბის ჩაი მოხარშეთ. ციფწყალში იბანავეთ, თბილს ქირსავით ერიდეთ; ღამე ხმელზედ და წეკით, წელზედ ცივი დაიდეთ. გვარჯილა გამოხარშეთ, ზედ დაწეკით პირქვე...

— მე გოგო მირჩევნიან, დაუძახა ლისტოლიემ.

— გოგო, ესე იგი ქალი! ჩამოართვა სიტყვა ტოლომიემ. ქალს ერიდეთ. ვაი იმას, ვინც გაზაფხულის დარჩევით დაუდგრომელს ქალის გულს მიენდობა! ქალი — დალატია და ცეცხლი.

ქალი სატანაა და სატანა იმიტომ ეჯავრება, რომ ქიშპობას უწევს. სატანა, აგერ აის დუქანია, პირდაპირ რომ ჩანს..

— ტოლომიე, — შეპყვირა ბლაშველმა, — მთვრალი ხარ, ძამიაე!

— ჭკუა დამიშლიდა? ჰკითხა ტოლომიემ.

— მაშ გამხიარულდი!

— დიდი მხიარულებით! მიუგო ტოლომიემ

ჭიქა გაივსო და წამოდგა:

— დიდება შენდა, ღვინოო! nunc te, Bacche canam! *)

ბოდიშს ვიხდი, ქალებო, ესპანიური გახლავთ. დასამტკიცებლად ამისა, Senoras, იმას მოგახსენებთ, რომ ნათქვამია, როგორიც ვერო, ისეთი ქვევრიო! კასტილელის ფიალაში ოქცესმეტი ჩარქი ჩადის, ალიკანტელისაში — თორმეტი, კანარელისაში — ოცდა ხუთი, და რუსეთის მეფის პეტრესაში — ოცდაათი. მაშ გაუმარჯოს რუსეთის მეფეს პეტრეს, რომელიც დიდი იყო, და გაუმარჯოს იმის ფიალას, რომელიც დიდზედ დიდი იყო! ერთი მეგობრული რჩევა, ქალებო: თუ გულით გინდათ, გადაგვრიეთ ერთმანეთში სიყვარული პეველა უნდა იყოს, რომ ერთ წამზედ მეტს არ ჩერდებოდეს ყვაეილზედ. კრუხი ხომ არა გგონიათ, რომ დაჯდეს და ხავსი მოიკიდოს. დღეს აქ არის, ხვალე სხვაგან, ყველგან სიტკბოებას სტოვებს; თუ ათა და დამჟავდება, გამწახდება, გამწარდება. იცით, ქალებო, მე ყველანი მიყვარხართ, ოთხივე გულში მიზიხართ. ოჰ ზეჟ-ნ, ოჰ ჟოზეჟინ, მწვარივით დაჰყლვტილო. ლამაზი იქნებოდი, რომ არ იღმანჭებოდე. არ ვიცი, რა მოგსვლია: ყველაფრით შემკული ხარ, მაგრამ შემცდარა ვილაც... და მაინც სულში მიზიხარ. რაც შეეხება ჭავორიტს, ოჰ მუხანო და ღმერთო. ოლიმპისანო! ერთხელ ბლაშველი წყლის პირად იყო და ლამაზი ქალის ფეხს მოჰკრა თვალი, პაწაწკინტელა ფეხს, პატარა და ცუგრუმელა ქალისას. და მას შემდეგ ფეხქვეშ გაეგო იმ ფეხს ბლაშველი და შეიყვარა იმ ფეხის პატრონი ჭოვორი-

*) ლათინური — ახლა შენ გივალობ, ბახუსო.

ტი. ქვეშარიტად იონიური ბაგე გაქვს, ოჰ, ჭავორიტი. ერთი მხატვარი იყო საბერძნეთში, ეუჭორიონი, რომელსაც ბაგეთა მხატვარს უწოდებდნენ. მარტო ოდენ იგი ბერძენი თუ შეიძლება ბაგეთა შენთა დახატვას. იცოდე, შენამდე არსად ყოფილა ღირსი შენის სახელისა. შენ იმისთვის შეუქმნიხარ ღმერთს, რომ ვენერასავით მიიღო ვაშლი, ან ევასავით ჩაკბიხო იგი. მშვენიერება და სიტუროფე შენგან იწყობა. ევა ვახსენე, მგონი; ევა შენ გააჩინე. რომ შემეძლოს ჯილდოს გიძღვნით ლამაზთაგან ულამაზესს და სატროფოთაგან უსატროფეს. ოჰ, ჭავორიტი! ახლა კი თქვენობით მოგახსენებთ, რადგან პოეზიდგან პროზაში მინდა გადავტოპო. წედან ჩემს სახელზედ ბრძანეთ რალაცა; გმადლობთ, მაგრამ ვინც უნდა ვიყვნეთ, ნუ ვენდობით სახელებს. სახელი მატყუარია. ჭელიქსად *) ვიწოდები, მაგრამ ბედნიერი კი არა ვარ. მაშასადამე სტყუის სახელი და ნუ დავუჯერებთ. ყველა კი ბრძენი არ არის ბერძენი. დალია-ქალო, მე რომ ვიყო თქვენს ალაგას, ვარდად ვიწოდებოდი! ვარდს სუნნელოვანება უნდა ამშვენიებდეს და ლამაზს ქალს გონება. ჭანტინისას არას ვიტყვი: სულ რალაცას ოცნებობს, ლანდით გატაცებული. ფიქრობს და სხვაგან დაჰქრის შორს ჩვენგან მისი სული. ჭანტინი ხორცშესხმული ადამიანი კი არ გეგონოთ: ლანდია, მშვენიერების გარეგნობით და მოლოზნის მორცხვობით შემკული. საწყალს გზა არეგია და ჩვენში ჩარეულა, მაგრამ სულით კი სხვაგან არის. ჩვენგან თავის დასახსნელად ოცნებას ემონება, მღერის, ლოცულობს, ნანობს და ინანიებს, ზეცას შესცქერის, და არც კი იცის, რას ხედავს, ან რას შერება; თვალი ცისკენ აქვს, თითონ ბაღშია და უფრო მეტს ფრინველს ხედავს, ვიდრე ღმერთს გაუჩენია. ეს იცოდე ჩემგან, ჭანტინ: მე, ჭელიქს ტოლომიე, ოცნება ვარ და მოჩვენება. მაგრამ არც კი მისმენს, ოცნების შვილი! გაზაფხულის დილაა, სამოთხის ნეტარება, მაისის ვარდისამებრ ტურფა, სუნნელოვანი. ჭანტინი რომ არ ერქვას, მარგალიტს ვუწოდებდი, იას,

*) ჭელიქსი—ბედნიერს ნიშნავს.

ვარდს გაუფურობენ! ერთი რჩევა კიდევ, ქალებო: არამც და არამც არ გათხოვდეთ. გათხოვება-მყნობაა, ხან იხარებს და ხან ვერა. უფრო ხშირად ვერა ხარობს. მაშ გაფთხილდით, ერიდეთ... მაგრამ რას ვჩინავ? ვის ეყურება ჩემი? ყველა ქალს ერთი განუკურნელი სენი სჭირს—გათხოვების სურვილი. და რაც უნდა ვურჩიოთ ჩვენ, მეცნიერებით აღჭურვილებმა, ქალს მაინც მშინერ ქათამსავით გათხოვება ელანდება და უბრალო მკერვალი თვალ-მარგალიტის პატრონს ნატრობს ქმრად. აგრე იყოს, ოღონდ ეს დაიხსომეთ, ჩემო ლამაზნო: ძალიან ბევრს ტკბილს მიირთმევთ. ერთად ერთი წუნი გჭირთ, ქალებო, სიტკბოებით ვერ გამაძლარხართ. ისე ახრამუნებთ ყველაფერს, რასაც კი ხელთ იგდებდ, ისე აკნატუნებთ, რომ ძვალსაც კი ვეღარ იპოვნის პატრონი. ჰო და იცოდეთ, შაქარი მარილია, ყოველი მარილი გამშრობია სისხლისა და ყველა მარილზედ მეტად შაქარი გაგიშრობთ სისხლს. სისხლის სითხეს ისე სწოვს, როგორ თქვენ ჩვენ ჯიბესა. სისხლსა სწოვს, სისხლს ადვდებს, ახმობს და უძრავად ჰყოფს. აქედან მომდინარეობს ქრეჭი ფილტვისა და ჯიბისა, აქედანვე მომდინარეობს სიკვდილი და განშორება. მაშასადამე აგრე ხარბად ნუ აკნატუნებთ შაქარს და დიდხანს იცოცხლებთ. ახლა ამ ყმაწვილებს მივმართავ. გაიმარჯვეთ, ყმაწვილებო! ერთი ერთმანეთს წაართვით საყვარლები და გაიხარეთ. არას შესცოდებთ, მერწმუნეთ, და თქვენც გაიხარებთ და წართმეულნიც. ფართოდ გაშალეთ ბადე, შორს გადისროლეთ. სიყვარულმა მეგობრობისა არა იცის-რა. საცხ ლამაზ ქალსა ვნახავ, ციხედ მიმაჩნს ასაღებად და მის პატრონი—ვაჟკაცი მტრად მოსისხლედ, დაუნდობლად. ბრძოლას ვუწყებ, ბრძოლას გაშმაგებულსა! იმიტომ, რომ... რა არის ლამაზი ქალი, თუ არა *casus belli* *)? გადახედეთ ისტორიას. ყოველივე ომი და ხალხთა შორის შებრძოლება ლამაზი ქალისა-გამო იყო და იქნება. ქალი უფლებაა კაცისა. რომაელმა საბინელებს მოსტაცა ქალები, გილიომმა—საქსონელებს, კეისირმა-

*) მიზეზი ომისა.

რომელებს. ვაჟკაცს საყვარელი უნდა. თუ არა და გახტლებული დაძრწის და ისე უფლის სხვის საყვარლებს, როგორც ქორი მტრედის გუნდს. მე რომ მკითხოთ, ნაპოლეონის პროკლამაციის სიტყვებით მივმართავდი ყველა კაცს, რომელიც ქვრივად დადის, უბედურად. გახსოვთ ეს სიტყვები: „ჯარის-კაცნო! თქვენ ყოველივე ვაკლიათ. მტერს ყოველივე აქვს“..

ტოლომიე შეჩერდა.

— ალარ ამოისუნთქავ, ვაჟო! — დაუყვირა ბლაშველმა.

და იმავე დროს ბლაშველმა, ლისტალიემ და ჭამეილმა სიმღერა დასძახეს. ერთი იმ ლექსთაგანი, რომელსაც ქარხანაში სთხზავენ მუშები; უაზრო, როგორადაც ხის ტოტის რხევა დი ქარის გრიალი; ჩიბუხის ბოლივით ადვილად ქმნილი და ბოლივითვე სწრაფ წარმავალი. აი რა ლექსით ჭპასუხეს ყმაწვილებმა ტოლომიეს მქვერმეტყველებას:

ბერმა — ინდოურკებმა
მჩაკლად გაიღეს ფული,
რომ კლერმონის მთა ჰაჰად
ყოფილიყო დასმული.
მთას ჰაჰად ვინ დასკამდა:
ბერად ან შემდგარიყო?
ფული ფულად დახარჯეს
და სირცხვილი სხვა იყო.

იმისთანა არ იყო ეს ლექსი, რომ ტოლომიეს იმპროვიზაცია შეეწყვიტა. ჭიჭა დასცალა, კიდევ გაივსო და დაიწყა.

— შორს ჩვენგან სიბრძნევ! დაივიწყეთ ყოველივე, რაც მოგახსენეთ. რა ჩვენი საქმეა სიფრთხილე, სიფხიზლე და ზომიერება! გაუმარჯოს ქეიფს, დროს გატარებას! გაუმარჯვოს მხიარულებას! გამხიარულდით, სტუმარნო! მართლ-მსაჯულება არას გვარგია — ხომ შევისწავლეთ, ვიცით რაც არის, — თუ ღვინით და ქეიფით არ შევავსეთ მის ნაკლულევანებანი. მოუნელე-

ლობასაც მოინელებს კაცი. ჟუსტინიანი *) მამალი იყოს და ქეიფი დედალი! ქუდი ქერსა ეკრათ, ყმაწვილებო! სიცოცხლე—საქეიფოდ მოუნიქებია უფალს! ქვეყანა მარგალიტია, ობოლი მარგალიტი. ბედნიერი ვარ! ფრინველთ შეხედეთ, როგორ სტკბებიან სიცოცხლით! გაუმარჯვოს საყმაწვილეს და გაზაფხულს! გაუმარჯვოს იმ მოხდენილ გოგონებს, რომელნიც ბავშვებს ახლავან და ბავშვებს გააჩენენ! პარიზში რომ არ ვიყო, ლამაზი ქალით უხეში, პამპასში წავიდოდი; ერთი უყურეთ, როგორ ხარობს ბუნება! ერთი გაკოცო ჭანტინ!

თავი მოიტყუვა და ჭივორიტს აკოცა.

VII

ცხენის წაქცევა.

— ეღონთან უფრო კარგად ვისადილებდით, წამოიძახა ზეჭინმა.

— მე ბომბარდა მიჩვენიან, —სთქვა ბლაშველმა. აქ უფრო მდიდარია ყოველივე. ქვემო დარბაზში ნახეთ, რა საგანგებო ხილი იყო?

— ჩემს თეფშზედ ყოფილიყო, ის მერჩივნა—წამოისროლა ჭივორიტმა.

ბლაშველი თავისას არ იშლიდა:

— აბა დანებს უყურეთ: აქ ვერცხლის ტარიანი დანებია და ეღონისას კი ძელისა. და რადგან ვერცხლი უფრო ძვირია, ვიდრე ძვალი...

— ყოველთვის არა, ჩემო კარგო, —შეაწყვეტინა ტოლომიემ. —მთელი ქვეყნის ვერცხლში არ მივცემ ლამაზი ქალის ნიკაპს.

*) ჟუსტინიანის—(537—565) დროს შესდგა ტრაქტატი კანონის-მდებლობისა, რომლითაც ხელმძღვანელობდა მთელი ევროპა.

ამ დროს ფანჯარიდგან ქალაქს გადასცქერდა ტოლო-
მიე.

ცოტა ხანს ჩუმად იყვნენ.

— ტოლომიე! — დაუყვირა ჭამეილმა, — დიდი კამათი გვქო-
ნდა ეს არის ეხლა მე და ლისტოლიეს.

— კარგი კამათი კარგია, მაგრამ ჩხუბი უკეთესია.

— ფილოსოფიაზედ ვლაპარაკობდით.

— გიშველათ ღმერთმა.

— ეინ გირჩევნიან, დეკარტი თუ სპინოზა?

— ქეიფი. — უთხრა ტოლომიემ.

რაკი ასე ბრძნულად გადასჭრა ფილოსოფიური კითხვა,
ერთი ქიქა კიდევ გადაჰკრა და სთქვა:

— მე სიცოცხლის წინააღმდეგი არა ვარ! სისულელის
ჩმახვას ნურავინ დამიშლის, თორემ, თუნდა მათუსაილის ხანა-
მდე ვიცოცხლებ. ამით მომწონან უკვდავნი ღმერთნი! სისუ-
ლელეს სიცილი მოსდევს, დამტკიცებას — იჭვი. სილლოგიზმი-
დან*) მოულოდნელი გადმოსჩქეფს. მშვენიერებაც ეს არის. ღეთის
მადლით ჯერ კიდევ მოიპოვებიან ქვეყნად მამაცნი, რომელნიც
თაეისუფლად და მხიარულად აღებენ და ჰკეტენ პარადოქსის**)
კოლოფს. ეს ღვინო, ქალბატონებო, თქვენ რომ აგრე შეექ-
ცევით, მადერის ღვინო გახლავთ, კურალ და ჭრეირისა, რო-
მელიც ზღვის პირიდან სამას ჩვიღმეტი გოჯის სიმაღლეზედ
მდებარებს. და ბატონი ბომბარდა, უბრწყინვალესი რესტორა-
ტორი, მანეთ ნახევრად გაძლევთ სამას ჩვიღმეტი გოჯს.

ჭამეილმა კიდევ შეაწყვეტინა სიტყვა;

— ტოლომიე, კანონია შენი აზრი. ვინ არის შენი საყ-
ვარელი ავტორი?

— მამაჩემი.

— რაო? მე იმისი არა წამიკითხავს-რა.

*) ორი წინადადება და მათგან გამომავალი დასკვნა.

**) აზრი წინააღმდეგი ლოგიკის და საზოგადოდ მიღებულ შეხედუ-
ლებებსა.

— როგორ არა, „ჭელიქს ტოლომიე“ ეწოდება. დედიჩემის გამოცემული გახლავთ ეს თხზულება.

და ისევ თავისი დაიწყო:

— გაუმარჯოს ბომბარდას! ელექტანტელ მუნოფისს გადააქარბებდა, მცეკვაფი ქალები რომ ჰყოლოდა, და ხერონელ ტრიგელოიონს, როსკიპები რომ შეენახა. დიად, ქალებო, ბომბარდები საბერძნეთში და ეგვიპტეშიც გახლდნენ. ამას აპულე გვასწავლის. ეჰ, რას იზავთ, ყოველთვის იგივეა ქვეყანა და ახალს არას წარმოედგენს. რაც იცოდა, სულ გამოსცა ღმერთმა, გამოუტყემელი აღარა დარჩა-რა. მზის ქვეშ ახალი არაფერიაო, ბრძანა სოლომონ ბრძენმა. და სიყვარულიც კი ძველის ძველიაო, დაუმატა ვირგილმა. დღევანდელი პარიზელი ნაფში ჩაისვამს სიყვარულით მოვაქრე ქალს სწორედ ისევე, როგორც პერიკლმა ჩაისვა ხომალდში ასპაზია, ერთი სიტყვა კიდევ, უკანასკნელი. მოგეხსენებათ, ქალებო, ვინ იყო ასპაზია? თუმცა იმ დროს ცხოვრებდა, როდესაც ქალებს ჯერ სული არ ედგათ, ძლიერი სული იყო; ვარდის ფერი, მოწითანო სული, ნაკვერცხალივით გაჩაღებული და უფრო ნორჩი, ვიდრე ცისკარი“ ასპაზიას შეეერთებინა ორი შეუხამებელი თვისება ქალისა: კახბაც იყო და ღმერთიც. სოკრატი იყო ბრძენი და თან მანონ ლესკო.*) ასპაზია იმ განძრახვით იყო შექმნილი, რომ ამირანი დაეკმაყოფილებინა, თუ სიყვარულის ქავილი აუფარდებოდა.

ტოლომიეს ვილა შეაჩერებდა, ამ დროს ქუჩაში ცხენი რომ არ წაქცეულიყო. ცხენის დაცემაზედ ერთად შესდგნენ ეტლი და ორატორი. ჰაკი ცხენი იყო, გადაბერებული და გამხდარი. ეტლს დიდი ტვირთი ედო. ბომბარდას დუქანს რომ მოაწია, დაღალუღმა და ნაცემმა, ვედარ შესძლო ტვირთის ზიდვა და დადგა. გარს ხალხი შემოეხვია. გაბრაზებულმა მეეტლემ ძლივს-და მოასწრო ცხენის პატრონისთვის შეეკუთხებინა, ძლივსლა მოასწრო ერთი კიდევ გადაეკრა მათრახი,

*) უნამუსო ქალი, ამავე სახელით წოდებულის რომანის გმირი.

რომ უკვე წაიქცა და ხრიალი დაიწყო. ხალხის ხმაურობაზედ ტოლომიეს მსმენელები ფანჯარისკენ გაექანნენ და თავისი მქვერმეტყველება ამ მოწყენილი ლექსით დაამთავრა ღვინით შეხურებულმა ტულუზელმა:

წა-დაგასში გაატარა სიბრალდამ თავისი დრონი,
დღე და ღამე ტვირთი ზიდა, ტვირთი მძიმე და დიდრონი;
არც აჭმევდნენ, არც ასმევდნენ, კელაქ მოაკიდა ქონი,
სიკვდილის დროს მათრახი სცეს და შეუგინეს პატრონი.

— საწყალი ცხენი, ამოიოხრა ჭანტინმა.
დალიამ იუცხოვა ეს სიბრალული:

— გენაცვალეთ, ეხლავ ტირილს დაიწყებს. ბარემ გადი
და დაიტირე! რა სულელია, ღმერთო!

ამ დროს გულხელი დაიკრიბა ჭავორიტმა, თავი საფარ-
ძელზედ გადადო, დააშტერდა ტოლომიეს და ჰკითხა:

— მართლა! ჩვენი საჩუქარი?

— სწორეთ დროზედ მომეგონეთ. — მიუგო ტოლო-
მიემ. — ყმაწვილებო, დაჰკრა ჟამმა აღსასრულისამ. დრო არის,
დაპირებული შეეუსრულოთ. ერთ წამს მოგვითმინეთ, ქალე-
ბო.

— საქმე კოცნით იწყება, სთქვა ბლაშველმა.

— შუბლზედ კოცნით, გაუსწორა ტოლომიემ.

ყმაწვილებმა დაღონებით დაუკოცნეს შუბლი თავიანთ
საყვარლებს. მერმე კარებისკენ გაემართნენ, ერთი ერთმანეთის
უკან, ტუჩებზედ თითმიდებულნი და გარეთ გავიდნენ.

ჭავორიტმა ტაში დაჰკრა.

— რა კარგია, გენაცვალეთ! ნეტავი რას გვიმზადებენ?

— ძალიან ნუ დაიგვიანებთ, დაუძახა ჭანტინმა. ხომ
იცით, რა მოუთმენლად გელით.

VIII

ქეიფის დასასრული.

მარტო რომ დარჩნენ ქალები, ფანჯრებთან მივიდნენ, ლაპარაკობდნენ, ჭიკჭიკებდნენ, ერთი ფანჯარიდგან მეორისკენ მიეშურებოდნენ.

ბომბარდას დუქნიდან გასული თავიანთ საყვარლები დაინახეს; ხელი ხელს გაეყარათ და ისე მიდიოდნენ. მობრუნდნენ, აღერსიანი სალამი უძღვნეს და ისინიც იმ მტვრიან ხალხს შეერივნენ, რომელიც ყოველ კვირა დღე ავსებს ელისეს მინდორს.

— ნუ დაიგვიანებთ! დაუყვირა ჭანტინმა.

— ნეტავ, რას მოგვიტანენ? იკითხა ზეჟინმა.

— საგანგებო რამ იქნება, დარწმუნებული ვარ, სთქვა დალიამ.

— საგანგებო იქნება, თუ ოქროსი იქნება, დაასვენა ჭავორიტმა.

მერმე წყალს დაუწყეს მზერა, და იმაში გაერთვნენ. ხის ტოტები ჰფარავდა, მაგრამ აქა-იქა მაინც მოჩანდა მდინარე. გარდა ამისა ფოსტისა და ომნიბუსების წასვლის დრო იყო და წამ და უწუმ ჩამოივლიდა ხოლმე უზარმაზარი, ბარგითა და ხალხით გამოტენილი, ტლანქი ეტლი; კორიანტელს აყენებდა უიმისოდაც ამტვერებულ გზაზედ და გრიფს და თქარა-თქურს უმატებდა მოსეირნეთა ხმაურობას. ეს ხმაურობა და ხალხის ჟივილ-ხივილი მეტად მოსწონდათ ქალებს.

— რა ხმაურობაა, გენაცვალეთ! წამოიძახა ჭავორიტმა, ყურთა-სმენა აღარ არის.

ცოტა მოშორებით ხეებს უკან აღწავ გააჩივის ქალებმა, რომ ერთ წამს შეჩერდა ომნიბუსი და მერმე ისევ გზას გაუდგა. ჭანტინს გაუკვირდა:

— საკვირველია, ღმერთმანი! მე კი დარწმუნებული ვიყავ, რომ ულაგოდ არსად გაჩერდებოდა ომნიბუსი.

ქავორიტმა მხრები აიჩიჩა:

— საკვირველი შენა ხარ, ჩემო კარგო! იმისთანა უბრალო გაგაკვირვებს ხოლმე, თითქო სააქაოს არ ეკუთვნოდე. წარმოიდგინე, რომ მგზავრი ვარ და მეეტლეს ვუთხარ: წინ წავალ, და ბულვარზედ დაგხვდები. ბულვარზედ ამოვიდა, დამინახა თუ არა, გააჩერა ცხენები, და ჩამსვა. უბრალო რამ გახლავთ, ყოველდღე ხდება ეს ამბავი და შენ კი ისე გაიკვირვე, თითქო ქვეყანა დანგრეულიყოს. ცხოვრებისა არა იცირა, ჩემო კარგო.

კარგა ხანმა განვლო. ქავორიტი ჩაფიქრებული იყო. მერმე უცბად, თითქო საშინელი წარმოუდგა რამეო, შეხტა და წამოიძახა:

— რა ვქნა, რა იქნა საჩუქარი?

— მართლა ქა! მთელი წლის წინად აღთქმული საჩუქარი?— დაუმატა დალიამ.

— ძალიან კი დაიგვიანეს და!— ჩივოდა ქანტინი.

ის იყო ამოძოხრა ქანტინმა, რომ მსახური შემოვიდა, რომელიც სადილზედ ემსახურებოდათ. ხელში რალაც ეჭირა, თითქო წერილიაო.

— რა არის ეგ?— ჰკითხა ქავორიტმა.

მსახურმა უპასუხა:

— ქალაღი გახლავთ. იმ ბატონებმა დასტოვეს და მიბრძანეს თქვენთვის მომერთმია.

— და რატომ მაშინვე არ მოგვართვით?

— იმიტომ, რომ მიბრძანეს, ერთს საათზედ ადრე არ მიართვაო.

ქავორიტმა ხელიდან გამოგლიჯა წერილი.

— ადრესი როდი აწერია, ქალებო! მოითმინეთ, მოითმინეთ, რალაც სწერია ზედ:

ხო ჩვენა საჩუქარა.

სწრაფად გადახია და წაიკითხა:

„ოჰ, ჩვენი საყვარლებო!

იცოდეთ, რომ ჩვენ მშობლები გყავს. თქვენ კარგად არ გესმით, რა არის მშობლები. მშობლებს საზოგადოებრივ, მამა-შვილურ და პატიოსნებრივ კანონმდებლობით დედას და მამას უწოდებენ. ჰო-და კენესიან და გოდებენ ჩვენი მშობლები, შინ გვეპატიუებიან, შინ გვეძახიან; დაბერებულან და ერთხელ კიდევ უნდათ თავიანთი უძღები. შვილის ნახვა. მოდით, შვილო, შინ დაბრუნდით, მოხუცებულობა დაგვიტკბეთ და ამოდენი ხნის ნატვრა აგვისრულეთო. ჩვენც უნდა დავემორჩილოთ, რადგან აღსავესენი ვართ სათნოებით. თქვენ რომ ამ წიგნის კითხვას შეუდგებით, ჩვენ უკვე შორს ვიქნებით, ხუთი მძლავრი ცხენით გატაცებულნი ჩვენი დედ-მამისკენ. წასვლა სჯობს წამავალისაო, ბრძანა მეცნიერმა. მივდივართ, უკვე წასული ვართ! ტულუზში მიმავალი ომნიბუსის წყალობით დავახწიეთ თავი უფსკრულს და უფსკრული თქვენა ხართ, ჩვენი კოკობო ვარდებო! უცნაური სისწრაფით მივქროლავთ, რათა შევეუდგეთ საზოგადოებრივს, წესიერს და პატიოსან ცხოვრებას. სამშობლოს დასჭარებია ჩვენი სამსახური და ჩვენც სხვებივით, ზოგი ვექილად წავალთ, ზოგი მსაჯულად, ოჯახის შვილად და წერილშვილის მამად. თაყვანი ეციოთ ჩვენ თავვანწირულებას. სამშობლოს საკურთხეველზედ დაგვიდგია თავნი ჩვენნი მსხვერპლად. მალე გამოგვიტირეთ და უფრო მალე მოგვიძებნეთ მოადგილენი. თუ გაჯავრდეთ, ჯავრი ამ წერილზედ ამოიყარეთ და ნაკუწ-ნაკუწად აქციეთ. მშვიდობით!

თქვენი ბლაშველი.

ჭამეილი.

ლისტოლიე.

ჭელიქს ტოლომე.

ერთმანეთს შეხედეს ქალებმა.

ჭავჭავიტი პირველი მოვიდა გრძნობაზედ:

— ჰო და რა, საჩუქარი არ არის თუ?!

— უცნაური საჩუქარია! სთქვა ზეჭინმა.

— თუნდა დავიფიცავ, ბლაშველისა უნდა იყოს ეს აზრი; სთქვა ჭავჭავიტი. — როდი მეგონა, რომ ასეთი მოხერხებული იქნებოდა. ეხლა ამივარდა იმ წუწკის სიყვარული, როცა წავიდა. როგორ მოგწონთ, ქა!

— არა, არა! იძახდა დალია; ტოლომიეს ვერა სცნობთ? ტოლომიეს აზრია!

— მაშ თუ აგრეა, — მიუგო ჭავჭავიტი, სიკვდილი ბლაშველს და გაუმარჯოს ტოლომიეს!

— გაუმარჯოს ტოლომიეს! შეჰყვირეს დალიამ და ზეჭინმა.

და გულიანად კისკისი დაიწყეს.

ჭანტინიც იცინოდა, როგორადაც სხვები.

ერთი საათის შემდეგ, შინ რომ მივიდა, ტირილი წასკდა. პირველი იყო ეს სიყვარული. ტოლომიეს ისე შეხვდა, როგორც ღვთისგან კურთხეულს მეუღლეს და საწყალ ქალს შეილი ჰყავდა.

ივ. მაჭავარიანი

(შემდეგი იქნება)

კატარა ეიოლფი

კომედია სამ მოქმედებად

ჰენრიხ იგნენისა

მესამე მოქმედება

ამერიკის ბაღია. დაბალ ჯგუნარით დაფარული ქედობი მოსჩანს. უკანიდგან, ბალიუსტრადის ბოლოში, ზღვაზედ წმომართული გადასაკადნი მოსჩანს. ბალიუსტრადის ტკერდით მალაღი წვრილი სე მოსჩანს უბარალოდ. ბალიუსტრადას მარცხნივ ტეის ჩასაკალი აქვს. წინ მოსჩანს მარჯვნივ სეივანში ფანხატური (ბესედეა) გარეულ უურძენით და ბარდით დაფარული. ფანხატურის წინ სკამი სდგას. საფხულის ნათელი სლამთა. ბინდია.

ასტა სკამსედა წის და სელები მესლის თაკზედ გადაუჯვარადისებია. შლიაპითა და კოფითა აჩის, სავზაო მარკუქანა აქვს მსარსედ თასმით გადაგდებული; ტკერდით ქოლვა უდევს. მარცხნივ ბარგჭკეიმი შემოდის; ესეც სავზაოდ აჩის მომზადებული. სეღში დაკეცილი ბარაღი უჭინრავს.

ბარჭკეიმი (ასტას რომ დაინახავს). აი, თურმე სად დამალულხარ?

ასტა. ამ სანახაობით უკანასკნელადა ვსტკებები.

ბარგჭკეიმი. რა კარგად მომიხდა, რომ აქეთ წამოვედი.

1) იხ. „მოამბე“ № VI. 1901 წ.

ასტა. როგორ, მეძებლით?

ბარკჭეიში. დიალ, მინდოდა გამოგმშვიდობებოყავთ, ან არა-
და „მშვიდობით“! მაინც მეთქვა. იმედი მაქვს, ერთ-
მანეთს კიდევ მალე ვნახავთ.

ასტა (ოდნაჲ იღიმება). გეტყობათ, მტკიცე სიტყვისა და
ხასიათის პატრონი უნდა იყოს.

ბარკჭეიში. უთუოდაც რომ უნდა იყოს ასეთის თვისებისა
გზების გამყვანი.

ასტა. ალფრედი, ან რიტა ხომ არ გინახავთ?

ბარკჭეიში. ორივე ვნახე.

ასტა. ერთადა?

ბარკჭეიში. არა, ცალკე-ცალკე.

ასტა. ამ ბაირალს რას უპირებთ?

ბარკჭეიში. ქ-ნმა აღმერსმა მთხოვა, რომ ნახევრად გაშლილი
იყოს. მას ჰსურს დღე და ღამ ეს ბაირალი აქ იყოს
ამართული.

ასტა (ამოაზრით). საბრალო რიტა! საცოდავი ალფრედ!

ბარკჭეიში (ბაირალს გაშლის). როგორ, განა შეგიძლიანთ
ასეთის მწუხარების დროს ამათ თავი დაანებოთ.
როგორცა გხედავთ, თქვენ საგზაო ტანისამოსი გა-
ცვიათ.

ასტა (ხმას დაადაბლებს). უნდა წავიდე.

ბარკჭეიში. რასაკვირველია, თუ-კი ეს თქვენთვის საჭიროა...

ასტა. დღეს საღამოთი ხომ თქვენც მოდინხართ.

ბარკჭეიში. მეც მეჩქარება, დიალ. მე რკინის გზით მივლივარ.
თქვენ?

ასტა. მე გემით.

ბარკჭეიში (ძალიან აკვირდება). მაშ აგრე, ყველა თავისს გზით
წავა?

ასტა. დიალ.

(ასტა თვალს ადევნებს, ბაირალს ბარკჭეიში როგო-
რად შლის. როდესაც გაათავებს, ბარკჭეიშთან მივა.)

ბარტყეიმი. ვერ წარმოიდგენთ, ქ-ნო ასტა, პატარა ეიფელის სიკვდილი როგორა მწყინს.

ასტა. ეგ მეც ვიცი.

ბარტყეიმი. უფრო-კი იმიტომ მემძიმება, რომ მწუხარება ხასიათად არა მაქვს...

ასტა (ბაიბაღს შეხედავს). მაგრამ დრო ყველან შესჯამს, ყოველგვარს მწუხარებას.

ბარტყეიმი. აგრე გგონიათ?

ასტა. როგორც ქარი ღრუბლებს, ისე გაჰფანტავს ხოლმე. აი, ჰნახავთ, როდესაც წახვალთ...

ბარტყეიმი. მაშ თუ აგრეა, ძალიან შორს სადმე უნდა წავსულიყავი.

ასტა. ამასთანაც სამუშაო დიდი გაქვთ,—ხუმრობა საქმეა განა გზის გაყვანა?..

ბარტყეიმი. მართალია... მაგრამ ისეთი არავინა მყავს... რომ...

ასტა. არა! ნუ თუ არავინ?

ბარტყეიმი (თავს აქნებს). არავინ, რომელსაც შეეძლოს ჩემი სიმხიარულე გაიზიაროს. ოჰ, რა ძნელია ეს, რომ იცოდეთ.

ასტა. ჩემის ფიქრით-კი, ერთის კაცისაგან მწუხარებისა და სხვა გაჭირვებათა გამოცდა უფრო ძნელია.

ბარტყეიმი. არა! მაგას ერთიც მოუფლის.

ასტა. მაშ, თქვენის აზრით, მხოლოდ სიმხიარულეს სჭირია გაზიარება?

ბარტყეიმი. უამისოდ ხომ სიმხიარულეში არავითარი ბედნიერება არ იქნებოდა?

ასტა. იქნება, მართლაც, არა სცდებოდეთ.

ბარტყეიმი. რასაკვირველია, რამდენსამე ხანს კიდევ შეიძლება დაჰფაროს კაცმა თვისი სიხარული, მაგრამ დიდხანს-კი შეუძლებელია; ადამიანს ძალა ვერ შესწევს. არა, არა, სიხარული მხოლოდ ორთა შუა კარგი.

ასტა. მხოლოდ ორისათვის არის კარგი, განა? და არა ბევრისათვის, არა?

ბარგჭქეიმი. კმარა, თქვენ სულ სხვაზედ დაიწყეთ ლაპარაკი. იფიქრეთ, ქ-ნო ასტა, ნუ-თუ არასოდეს არ ისურვებთ და არ გარდასწყვეტთ, თქვენი მწუხარება და სიხარული სხვასაც განუზიაროთ... შრომა და მეცადინეობა ერთ ადამიანთან გაიზიაროთ?

ასტა. როდისღაც ვცადე, ვგონებ.

ბარგჭქეიმი. თქვენ?

ასტა. ღიად! ეს მაშინ იყო, როდესაც მე და ჩემი ძმა... აღფრედი ვცხოვრებდით ერთად.

ბარგჭქეიმი. თქვენი ძმა... ეგ სულ სხვა არის... ამნაირს ცხოვრებას უფრო სიმშვიდე და კმაყოფილება ექმნებოდა შედეგად, ვიდრე ბედნიერება.

ასტა. ორივე ერთია, ოპ რა კარგი იყო ის ცხოვრება!

ბარგჭქეიმი. აი, ჰხედავთ? თუ ძმასთან ცხოვრება გეჩვენათ აგრე საუცხოვოდ, წარმოიდგინეთ, რომ... ძმის მაგივრად სხვა ვინმე ყოფილიყო და უფრო დაახლოვებული!

ასტა (რეგოარც მისი მისხვრა-მოხვრა ამტკიცებს, ქსურს წამოდგეს მაგრამ ასევე თავის ადგილას დაჩქება). იმ შემთხვევაში ჩვენ ერთად არ ვაცხოვრებდით. მაშინ მე სრულიად პატარა ვიყავ და აღფრედიც ბავშვი იყო.

ბარგჭქეიმი (მტკიცე ზეუსის შემდგომ). მაშ კარგი დრო იყო ის დრო, ჰა?

ასტა. ოპ, ძალიან!

ბარგჭქეიმი. მაგრამ რაღა იყო ისეთი კარგი, ისეთი ბედნიერი?

ასტა. ბევრი-რამ.

ბარგჭქეიმი. მიაშბეთ, ქ-ნო ასტა!

ასტა. ერთი შესანიშნავი არა ყოფილა-რა; სულ უბრალო-რამ.

ბარგჭქეიმი. სულ ერთია. მაინც, მაგალითად, რა იყო?

ასტა. მაგალითად, ეგ ზამენების შემდეგ გატარებული დრო! ეგ ზამენები აღფრედმა მშვენიერად დაიჭირა. მერე სასწავლებლებში გაკვეთილები იშოვნა, ან, მაგალითად,

მაგონდება და ვსიამოვნებ, როგორ სწერდა, მუშაობდა და თავის ნაწერს მიკითხავდა, რომელიც მალე რომელსამე ჟურნალში დაიბეჭდებოდა ხოლმე.

ბატონკეიმი. დიად, დიად, მესმის. რასაკვირველია, ეს იყო მშვიდი, სასიამოვნო ცხოვრება. და-ძმა თავის სიხარულს ერთი მეორეს უზიარებდა (თავს აქნევს). მხოლოდ ერთი ვერ გამიგია, ძმამ თავი როგორ დაგანებათ, ასტა!

ასტა (ქსუსს შუკრთამა დაფარს). აღფრედმა ცოლი შეერთო.

ბატონკეიმი. მერე, ეს გარემოება არ გემძიმათ?

ასტა. პირველად, დიად. ასე მეგონა სამუდამოდ დავკარგე-მეთქი-

ბატონკეიმი. საბედნიეროდ, ეს არ გამართლდა, არა?

ასტა. დიად.

ბატონკეიმი. მაინც ვერ გამიგია, ცოლი როგორ შეერთო, როდესაც შეეძლო თქვენ არავისათვის დაენებებინეთ

ასტა. (შარს, ცის დასაკაღს თვალს უშტკრებს). ჩემის აზრით, ის ევოლიუციის კანონს დაემორჩილა.

ბატონკეიმი. ეგ რა-ლა არის?

ასტა. ასე ეძახის აღფრედი.

ბატონკეიმი. აი, უგუნური კანონი! ამ კანონისა შე სრულიად არა მჯერა-რა.

ასტა. თავის დროზედ უნებურად დაიჯერებთ.

ბატონკეიმი. არასოდეს! (დაჟინებით). კმარა, ასტა, გონი შემოიკრიბეფ... ამ ჟამად მაინც. ხომ იცით, რაზედაც ვამბობ.

ასტა. (ცოცხლად). არა, არა, ამაზედ ლაპარაკს თავი დაგანებოთ.

ბატონკეიმი. პირიქით, ვილაპარაკოთ, ასტა. ასე აღვილად არ მოგეხსნებით. ეხლა თქვენს ძმას ყველა აქვს, რაც კი რამ ჰსურდა. თქვენ იმისთვის საჭირო იღარა ხართ. თქვენს დაშორებას არაფრად იჩნევს. იმ ერთმა

გარემოებამ ხომ სრულიად შესცვალა მის სახლ-
თან თქვენი დამოკიდებულება.

ასტა (შემკრთალი შესტება). ვითომ რა გინდათ სთქვათ?

ბორცქეიმი. მე ბავშვის სიკვდილზედ ვამბობ. თქვენ რა გეგო-
ნათ?

ასტა (დამშვიდდება). ჰო, მართლა. პატარა ეიოლფი ხომ
აღარ არის.

ბორცქეიმი. მაშ რაღა გიზიდავთ აქ? საბრალო ბავშვს თქვენი
ზრუნვა აღარ სჭირია, აღარავითარი მოვალეობა,
აღარავითარი ზრუნვა, ვინც უნდა იყოს...

ასტა. თუ ღმერთი გრწამს, ბორცქეიმ, კმარა!

ბორცქეიმი. არა. მე უგუნური ვიქნებოდი, რომ ყოველივე,
რაც-კი შემიძლიან, არ ეიღონო, რომ დაგარწმუნოთ.
ამ დღეებში ქალაქიდან წავალ, იქნება ამის მეტად
ველარც-კი გნახოთ ქალაქში. კარგა ხანს დავრჩები
იქ. და მინამდის-კი, ვინ იცის, რა შეიძლება მოხდეს.

ასტა. (ოდნჯ აღიმება). მაგრამ ერთს გეტყვით, გეშინიანთ
„ეეოლიუციის კანონისა“?

ბორცქეიმი. სწორედ უნდა გითხრათ, არა (მწარედ აღიმება). და
აქ ხომ შესაცვლელიც არა არის რა. პირდაპირ გა-
ტყობთ, რომ თქვენში არავითარი თანაგრძნობა არ
მოიძებნება.

ასტა. თქვენვე იცით, რომ აგრეა.

ბორცქეიმი. იმოდენად კარგად არა, როგორც მსურს ეიცოდეთ
(გაწსაჩუბული). ოჰ, ღმერთო, რასაც თქვენა სჩადი-
ხართ, ასტა, ეს ხომ უგუნურობაა! იქნება ჩვენის
სიცოცხლის ბედნიერება სწორედ ამაშია და ჩვენ კი
ასე ფუჭად ვატარებთ დროს! არ ვინანებთ, ასტა?

ასტა (დამშვიდებულიად). არ ვიცი. ჯერჯერობით მანაც
უნდა ჩვენი ტკბილი ოცნება სრულიად დაეტოვოთ.

ბორცქეიმი (მღელვარებას იმაგრებს და ასტას შეჭყურებს). ასე
მაშ, ახალი გზაც მარტომ უნდა გავიყვანო.

ასტა (ფიცხად). ოჰ, რომ შემეძლოს მოგეშველოთ! შრომა შევიმსუბუქოთ! თქვენთან ერთად გავიზიარო ყოველივე სიხარული...

ბოტკეკეიმი. მოისურვებდით კი, რომ შეგეძლოთ?

ასტა. რასაკვირველია.

ბოტკეკეიმი. მაგრამ არ შეგიძლიან?

ასტა (ძიწს იტქაჩება). თანახმა ხართ, მხოლოდ ნახევრად ვიყო თქვენი?

ბოტკეკეიმი. არა. მე მსურს მთლად ჩემი იყო.

ასტა (მშვიდობიანად შესტქერის). მაშ თუ აგრეა, არ შემიძლიან.

ბოტკეკეიმი. მაშ, მშვიდობით, m-lle ასტა (გასუჯას აზიკებს).

აღმერსი (მარტხნივ შემოდის. ტუისაკენ ჰიწს აბჟუნებს და ხეივანზედ უთითებს). რიტა აქ არის?

ბოტკეკეიმი. არა, აქ მარტოა ქ-ნი ასტაა (აღმერსი ძაკა).

ასტა (შეკეპება). თუ გინდა, ჩავალ და ამოვიყვან.

აღმერსი (ფიცხად). არა, არა, თუ ღმერთი გწამს, არა. (ბოტკეკეიმს) ეს ბაირალი თქვენ გაშალეთ?

ბოტკეკეიმი. დიად, ქ-ნის აღმერსის თხოვნით. ამისათვის ამოვედი აქ.

აღმერსი. თქვენ უთუოდ დღეს ჰფიქრობთ წასვლას?

ბოტკეკეიმი. დიად. სალამოზედ უთუოდ.

აღმერსი (ასტას შეტხუდავს). თუ არა ვცდები, სასიამოვნო მგზავრთან, არა?

ბოტკეკეიმი. არა, მარტოდ მიედივარ.

აღმერსი. მართლა, მარტოდ?

ბოტკეკეიმი. დიად, მარტოდ-მარტო უნდა ვიცხოვრო, განცალკევებულად.

აღმერსი. არა, მარტობა საზარელია. ფიქრი რა არის, მარტობაზედ ფიქრის დროსაც კი კანკალი მიტანს.

ასტა. მაგრამ შენ ხომ მარტოდ არა ხარ, აღფრედ?

აღმერსი. მერე ვინ იცის, იქნება ეს უფრო მესაზარლება.

ასტა. (ნაღვლიანად). ოჰ, კმარა, ალფრედ, ამაზედ ლაპარაკი, ფიქრი...

აღმეკსი (ყურს ან უგდებს). მაგრამ თუ არ... არ მისდინარ... თუ არაფერი გაბრკოლებს? რატომ არ გინდა, რომ ჩემთან დარჩე... რიტასთან?

ასტა. (შეწუხებული). არ შემიძლიან. ქალაქში ვეშურები... უნდა.

აღმეკსი. მხოლოდ ქალაქში. სხვაგან არა, განა, ასტა?

ასტა. კარგი, აგრე იყოს.

აღმეკსი. მომეც პირობა, რომ ქალაქიდან მალე გამობრუნდები; სიტყვებს მაძლევ?

ასტა. არა, არა, ჯერ ვერ მოგცემ მაგის პირობას.

აღმეკსი. მაშ კარგი. როგორც იცოდე. ქალაქში ხომ ვნახავთ ერთმანეთს.

ასტა (მუდარის კილოთი). არა, ალფრედ, შენ უნ დარჩენა გირჩევენია, რიტასთან!

აღმეკსი (ასტას ყურს ან უგდებს. ბოძგჭემს). იქნება თქვენთვის უკეთესიც არის, რომ ჯერ მეგობარი არა გყავთ?

ბოძგჭემი. რას ამბობთ? როგორ შეიძლება.

აღმეკსი. თქვენ ხომ არ იცით, შეიძლება გზაზედა ჰნახოთ ვინმე...

ასტა (უნებურად). ალფრედ!

აღმეკსი. ერთი სიტყვით, ნამდვილს თანამგზავრს იპოვით. მაშინ გვიან-ლა იქნება. ძალიან გვიან.

ასტა (დაბადისა და აკანკალებულის ხმით). ალფრედ! ალფრედ!

აღმეკსი (ხან ერთსა და ხან მეორეს შეჭყურებს). ეს რასა ჰნიშნავს? ვერა გამიგია-რა...

(მარცხნივ რიტა შემოდის)

რიტა (გულ-დაწვეკტილად). რა არის, ყველამ თავი დამანებეთ?

- ასტა. (მიეგებება). შენვე არ მოინდომე მარტოდ დარჩენა...
 რიტა. მართალია. მაგრამ მეშინიან... ამ სიბნელისგან გული მეხუთება. აი, ბავშვის დიდრონი თვალები თითქოს თვალ-წინ მიდგა, მომშტერებიან!
- ასტა. (წუნაჩად და საბრალოდ). თუნდაც რომ აგრე იყოს, რა არის, რიტა, აქ საშიში?
- რიტა. რას ამბობ? როგორ თუ რა არის საშიში?
- აღმეკსი (ხეწინით). ასტა! გვედრები, რიტასთან დარჩი!
- რიტა. დიალ, დიალ! ჩემთან და ალფრედთან დარჩი, გემუ-დარები, ასტა!
- ასტა. (მღელვარებას უბძობას). ოჰ, როგორ გულითა მსურს!
 რიტა. დარჩი, აქა, მაშ! მე და ალფრედი მწუხარებას ვერაფრით მოვიწვევებთ!
- აღმეკსი (დაღვრებით). უკეთესია სთქვა, რომ სინილისის მხილებას ვერ გავუძლებთ.
- რიტა. როგორც გინდა სთქვი და ჩვენ კი მარტონი ვერ გავუძლებთ. ყური დამიგდე, ასტა! დარჩი ჩვენთან! ვითომ ეიოლფის მაგიერი ხარ.
- ასტა. (უკან დაიწკვს). ეიოლფისა?!
- რიტა. კარგი იქნება, არა, ალფრედ?
- აღმეკსი. თუ ჰსურს და შეუძლიან, დიადაც.
- რიტა. ერთხელ ხომ პატარა ეიოლფსაც-კი ეძახდი ასტას. (ასტას სეჟს დაუჭერს). „ჩვენი“ ეიოლფი გახდი, ასტა, ისევე, როგორც წინად იყავი.
- აღმეკსი (დაფარული მღელვარებით). დარჩი ჩვენთან, ასტა, და მე—შენს ძმას და რიტას სიცოცხლე გავგიზიარე.
- ასტა. (უცხად გარდასწვეტავს და სეჟს გამოსტაცებს). არა, არ შემიძლიან (ბოკგჭემს მიუბრუნდება). გემი როდის გადის?
- ბოკგჭემი. მალე გავა.
- ასტა. მაშ დორა წავიდე. ხომ არ გამომაცილებთ?
- ბოკგჭემი (თავშეკაკებულის სისრაოდ). ოჰ დიადაც! გაგაცილებთ!

- ასტა. წავიღეთ.
- რატა. ოჰო, მაშ ჩვენთან დარჩენა არ შეგიძლიან!
- ასტა (კისერზედ ჩამოკეცდება). გმადლობ, რიტა, მაგ ალერსისთვის! (მივა ალფრედთან და ხელს დაუჭერს). მშვიდობით, ალფრედ, მშვიდობით, მშვიდობით!
- აღმეკსი (თავსაწადაცემული, ოდნავის სმით). ეს რასა ჰნიშნავს, ასტა? თითქოს გარბიხარ!
- ასტა (მღელვარებას იმაგრებს). დიდი, ალფრედ, სწორედ უნდა გავეცე აქაურობას!
- აღმეკსი. გაეცე... იქნება მე?
- ასტა (ჩუჩნულით). შენც და თვით ჩემს თავსაც.
- აღმეკსი. (უკან დაიწევს). ააა!...
- (ასტა საჩქაროდ კიბეს ჩამოაბრუნს, ბარგჭედი ქუდის ქნეკით უკან მოსდევს. რატა სკივანში საგრილობელს ბოძს მიჭყუდება. აღმეკსი, საშინლად აღელვებული, ბალაიუსტრადასთან მივა და ძირს იცქირობი. ჰაუზა).
- აღმეკსი (უკან შემობრუნდება და რატას ძლივს-და ეტყვის). აგერ გემიც, უცქირე, რიტა.
- რატა. მეშინიან, ვერ დავინახა.
- აღმეკსი. გეშინიან? რისა?
- რატა. არ შემეძლიან დანახვა იმ წითელის, მწვანე თვალისა, — იმ ორის ცეცხლებრ მაკვესარ თვალისა!
- აღმეკსი. ოჰ, და არ იცი მერე, რომ ის ფარნებია გემისა?
- რატა. არა, ისინი ჩემთვის თვალებია... წყვილიანის უფსკრულიდან გამომცქერალნი...
- აღმეკსი. აგერ გემიც მივიღა.
- რატა. სად გაჩერდა, ჰა?
- აღმეკსი. სადა და ჩვეულებისამებრ ნავთ-სადგურში.
- რატა. ეს იქ არის, არა... სადაც ეიოლთია!.. განა შეუძლიან ხალხს იქ გადმოხტომა?
- აღმეკსი. სიცოცხლე შეუბრალებელია, რიტა.
- რატა. ხალხი უგულო. არასფერს ყურადღებას არ აქცევს. არც ცოცხლებსა და არც მკვდრებს.

- აღმეკსი.** შენ მართალი ხარ. ცხოვრება ისე დინჯად მიდის თავისის წესითა და რიგით, ვითომ-და აქ არაფერი ამბავიაო.
- რატა** (შორს ცის კედეს დააკვირდება). ხომ არა მომხდარა-რა. მაშ სხვას რაში ეკითხება ჩვენი მწუხარება!
- აღმეკსი** (ისევე წმუხსარება შეიპყრობს). დიალ, რიტა, რისთვისა ჰუმობე ტანჯვით იგი ქვეყანაზედა? განა იმიტომ, რომ გამქრალიყო და თავისს შემდეგ არავითარი ნიშანი არ დაეტოვებინა?!
- რატა.** ამ ნიშნად ჩვენ მხოლოდ იმისი ჯოხი-ლა შეგვჩა. **აღმეკსი.** ოხ, ნუ მოიგონებ! ამ სიტყვის გაგონებაც კი აღარ მინდა.
- რატა** (მწუხარებით). როგორც კი წარმოვიდგენ, რომ შეი-ლი დაეკარგეთ!
- აღმეკსი** (მწაჩე და ცივი კილოთა). შენ ხომ უიმისობას კარ-გად იტანდი ჯერ მაშინაც კი, როცა ცოცხალი იყო. ხშირად მთელის კვირაობით არ ინახულვდები ხოლმე.
- რატა.** სამაგიეროდ ვიცოდი ის, რომ, როდესაც კი მოვი-სურვდები, ვნახავდი.
- აღმეკსი.** საქმეც ეგ არის, რომ იმ მცირე დროთიც კი ვერ ვისარგებლეთ, სანამ ჰატარა ეიოლფი ჩვენთან იყო.
- რატა** (შეშინებული ეუჩს უგდებს). გესმის, ალფრედ! კიდევ ზარის ხმა!
- აღმეკსი.** ეს გემზედ უკვრენ. გემი გასცურდა ნავთ-სადგური-დან.
- რატა.** მაგრამ მე ხომ მართლა ზარზედ არ გელაპარაკები. მთელს დღე რაღაცა გამწივის,—აი კიდევ!
- აღმეკსი** (რატასთან მივა). ეგ მხოლოდ გეჩვენება, რატა.
- რატა.** არა, მე ისე ნათლად, გარკვევით მესმის. თითქოს გლოვის ზარია. ჩუმი, მოსაწყენი... და სულ ერთი და იგივე სატყეები.
- აღმეკსი.** სიტყვები? რა სიტყვები?

აიტა (განჩევით, მანჯვლობით). ჯო-ხი მო-ცურს, ჯო-ხი მო-ცურს! უთუოდ შენც უნდა გესმოდეს!

აღმეკსი. სრულიადაც არა მესმის-რა და ან კი რა უნდა შემომესმას, რაც არა არის-რა.

აიტა. შეგიძლიან რაც გსურს, ისა სთქვა, მაგრამ მე კი ძალიან ნათლად მესმის.

აღმეკსი (აივნის მოაჯიბს გადაუუღებს). აგერ გემიც დაიძრა, ქალაქისაკენ გასწია.

აიტა. საკვირველია, რომ არ გესმის! აგერ: ჯო-ხი მო-ცურს, ჯო-ხი მო-ცურს!

აღმეკსი (აიტასთან მივს). კმარა, ყურს ნუ უგდებ, ეგ მხოლოდ გეჩვენება. გესმის, ასტა და ბორჯჭეიმი უკვე ნაპირს გასცდნენ, წავიდნენ-მეთქი!

აიტა (მოკრძალებით შესტკეკას). მაშ შენც წახვალ?

აღმეკსი. რა გსურს სთქვა მაგით?

აიტა. ის, რომ შენც ხომ დას გაჰყვები უკან.

აღმეკსი. ასტამ განა გითხრა რამე?

აიტა. არა. მაგრამ შენვე მითხარი, რომ ჩვენს შეკავშირების მიზეზი ასტას მზრუნველობა იყო.

აღმეკსი. შენ ხომ მუდამ იმასა სცდილობდი, რომ მაგრა და მაგრა ჩაგეგდე ხელში.

აიტა. ეაჰმე! აღარ ვარ ისე კარგი... მომხიბლველი. სიყვარული გაჰქრა?

აღმეკსი. მაგრამ იცოდე, ჩვენ ხომ ევოლიუციის კანონს დავემორჩილებოდით, ბოლოს უთუოდ ერთობასაც დავიცავდით.

აიტა. მეც-კი რაღაცა ცვლილებას ვატყობ ჩემს თავს. ეს ისეთი საზარელი გრძნობაა, ისე მტანჯველი!

აღმეკსი. მტანჯველი?

აიტა. დიად, თითქოს ორსულობის დაგვარია.

აღმეკსი. იქნება უფრო სხვა რამეს გრძნობდე, განახლებას, ახალის ცხოვრების დაწყებას?

- რიტა.** დიად, მაგრამ იქვე იმარხება ზედნიერება მთლად ჩემის სიცოცხლისა!
- აღმკნსი.** ეგ დამარხვა და დაკარგვა-კი არ არის, შეძენაა.
- რიტა** (გნებაანად). ოჰ სიტყვებო, სიტყვებო! ღმერთო ჩემო! ნუ დაგავიწყდება, რომ ჩვენ მაინც მიწაზედ მცხოვრებნი, მიწის შეიჯნი ვართ!
- აღმკნსი.** აგრე არ არის: ნათესაობა, რიტა, ძველათგანვე ზეცასა და ზღვასთანვე გვაქვს!
- რიტა.** შენ შეიძლება გქონდეს, მაგრამ მე-კი—არა.
- აღმკნსი.** შენცა, შენც. და იქმნება უფრო მეტადაც, ვიდრე გგონია.
- რიტა** (ერთის ნახიჯით აღმკნსს დაუახლოვდება). გესმის, ალფრედ!—არ შეგიძლიან შენს შრომას ხელმეორედ ხელი მიჰყო?
- აღმკნსი.** შრომას, რომელიც ჰირივით გძულდა?
- რიტა.** დიად, მე შემიძლიან უფლება მოგცე, რომ დღეის შემდეგ ორს გვეკუთნოდე—მე და შენს თხზულებათ.
- აღმკნსი.** რა მიზნია?
- რიტა.** მხოლოდ მისთვის, რომ ჩემთან დაგტოვო. ჩემთვის ესეცა კმარა.
- აღმკნსი.** ახ, რიტა, მე სრულიად ვამოუხსადეგარი ვარ, აღარაფერში არ დაგეხმარები.
- რიტა.** იქნებ სამაგიეროდ მე გიშველო.
- აღმკნსი.** მუშაობაში?
- რიტა.** არა, სიცოცხლეში.
- აღმკნსი** (თავს აქნევს). როგორც ვფიქრობ, იქ, წინ სიცოცხლე აღარ მომელის.
- რიტა.** მაშ ამის მაინც ვიზამ, რომ ცხოვრებას გავუძლოთ როგორმე.
- აღმკნსი** (სივრცეში გაიუფრება მღღუშული). მე-კი იმ აზრისა ვარ, რომ გაყრა ორივესათვის საუკეთესოა.
- რიტა** (თვალებში აკვირდება). მაშ თუ აგრეა, სად უნდა წახვიდე? ასტასთან, რასაკვირველია.

აღმკნსი. ასტასთან? არასოდეს.

წიტა. მაშ სად?

აღმკნსი. მაღალ, მიუვალ მთებში, სადაც სრული მარტოობაა.

წიტა. მაშ მთებში? არა, ალფრედ, ეს მხოლოდ ოცნებაა! იქ, იმ მთებში, ჩვენ ვერ ვიცხოვრებთ.

აღმკნსი. გული იქით მიმწევს.

წიტა. რატომ? სთქვი, ალფრედ!

აღმკნსი. დაჯექი. რაღაცას ვიამბობ.

წიტა. მთებში უთუოდ რაღაც შეგემთხვა?

აღმკნსი. დიად.

წიტა. და მერე ჩვენ კი, მე და ასტას, დაგვიმალე ეს?

აღმკნსი. დიად.

წიტა. შენ მაინც მუდამ ასეთი დაფარული ხარ! კარგი რო-
დია ეგ.

აღმკნსი. დაჯექი, ყველაფერს გეტყვი.

წიტა. კარგი, კარგი, სთქვი (ხეივანის (ბესილქას) წინ ჯდება სკამზე).

აღმკნსი. იქ, იმ უხარმანარ მთის წვერებზედ, მე მარტოდ-მარ-
ტო ვიყავი, ჩემ წინ გარდათხმული იყო მთის დიდი
ტბა. უნდა ტბაში გამეცურა, მაგრამ შეუძლებელი
იყო, — არსად ნავი, არსად ცოცხალი ადამიანი.

წიტა. მერე?

აღმკნსი. ავდექი და მთის კალთის პირს გავყევი ხევ-ხევ; მე-
გონა, სადმე ხეობას ვიპოვნიდი და მეორე ნაპირას
გავიდოდი.

წიტა. მერე, გზა აგებნა?

აღმკნსი. დიად, გზა დავკარგე. არც გზა სადმე იყო, არც ბი-
ლიკი. მთელი დღე და ღამე დავდიოდი ასე და იმე-
დიც სრულიად დავკარგე, თუ ოდესმე ადამიანთა
ხილვას კვლავ ველირსებოდრ.

წიტა. როგორ! ჩვენ ველარ გენახავდი? ო, მე დარწმუნე-
ბული ვარ, რომ მთლად შენი ფიქრი ჩვენთან იყო!

აღმკნსი. არა.

რატა. ნუ თუ არა?

აქმეკსი. საოცარი კია, მაგრამ მე მეგონა, რომ უსაზღვროდ შორს იყავით ჩემზედ შენც, ეიოლფიც და ასტაც.

რატა. მაშ რაღაზედ ფიქრობდი?

აქმეკსი. რაზედ და არაფერზედ. მივდიოდი ასე ჩუმად, უზარ-მაზარ მთისა და ხეების პირად, გავყურებდი გარ-შემო არეს და მყუდროებისა, მოსვენების სიმშვე-ნიერიზა და სიკვდილის ნეტარებითა ვტკებებოდი.

რატა (წამოხტება). ახ, მაგისტანა საზარელს სიტყვებს ნუ ამბობ!

აქმეკსი. ამას ვგრძნობდი, მაგრამ არავითარი შიში არ აღმ-ძვრია. მეგონა, აი, ორნი მივდივართ-მეთქი—მე და, ჩემი კეთილი მეგობარი, სიკვდილი. იმ წამად ეს რა-ღაც მეტად კარგად მეჩვენა. ჩვენს ოჯახობაში მო-ხუცებამდის, ვგონებ, არავინ სცოცხლობს...

რატა. კმარა, ალფრედ, გაჩუმდი! მალღობა ღმერთს, ხომ მშვიდობით დაბრუნდი.

აქმეკსი. დიალ; უცბად საიდგანლაც ტბის მეორე ნაპირას გავეჩნდი.

რატა. მერე რამდენად საზარელი იქნებოდა, ალფრედ, შენ-თვის ის ღამე! არ გინდა მხოლოდ გამოტყდე?

აქმეკსი. ის ღამე?.. ნამდვილი ზეშთაგონების ღამე იყო. და აი, სწორედ მაშინ გადავწყვიტე, იქიდან პირდაპირ სახლს, პატარა ეიოლფს დავუბრუნდი.

რატა (დაბახდის ხმით). მაგრამ გვიან-ლა.

აქმეკსი. დიალ. როდესაც მისი ამხანაგი შემოვიდა და წაი-ყვანა, მე სწორედ საშინლად შევწყუბდი. და საში-შარი უფრო კა ის არის, რომ ჩვენ არაფრის გარ-დაწყვეტა, არაფრის აღსრულება არ შეგვიძლიან. მიწა მეტად შეგვეყვარებია, რიტა!

რატა (მხიარულის კილოთი). ხომ მართლა აგრეა, ალფ-რედ! შენც მაგასვე ჰგრძნობ (უახლოვდება). არა! ვიცხოვროთ მაშ ერთად, სადამდისაც-კი შეგვეძლება!

- აღმეკსი** (მსჯებს შეიჩმუჩნის). დიად, ვიცოცხლოთ! ვიცოცხლოთ ამ ცალიერისა და უაზრო სიცოცხლით, სადაც მხოლოდ არაობა, მწუხარება და ნაღველია ყველგან!
- რატა** (მაწყენიდად). რა უბედური ვარ; ვიცი, მალე თუ თუ გვიან, თავს დამანებებ, აღფრედ. მე ამას კარგადა ვგრძნობ! თვალეში გატყობ! გატყობ, რომ განმშორდები!
- აღმეკსი**. და სხვის მეგობრობით განა, სთქვი?
- რატა**. არა, უფრო უარესია, რადგანაც ეს თავისუფალის სურვილით იქნება განზრახული; რადგანაც აქ, ჩემთან ცხოვრება არაობად, უაზროდ მიგაჩნია. მიპასუხე! მართალია, ხომ ასეა?
- აღმეკსი** (ძალიან უკვირდება სასეშა). მერე, თუნდაც აგრე იყოს?
- (ძალიადგან საშინელი ხმაურება და გაჯაკრებული ხალხის ხმა მოისმის).
- რატა**. ნეტა რა ხდება იქ? (დაიკვივდება). უთუოდ იპოვნეს თორემ ნახავ!
- აღმეკსი**. არა, მას ვერასოდეს ვერ იპოვნინ.
- რატა**. ვითომ რატომ?
- აღმეკსი** (ავან სტყანზე შემოხუნდება). ჩხუბია ჩვეულებრივად.
- რატა**. ნაპირზედ?
- აღმეკსი**. რასაკვირველია. ნამდვილი რომ სთქვას კაცმა, ეს სოფელი ამოსადგებია. აგრე დამთვრალ-გაჭყეილი კაცები მოვიდნენ და შვილებს ცემა დაუწყეს. გესმის, როგორა ღრიალებენ? დედები კიდევ შველასა და დახმარებას ითხოვენ.
- რატა**. მოდი, გივგზავნოთ ვინმე, რომ მიეშველოს, ჰა?
- აღმეკსი** (კაცრისა და ბორბლის კილოთი). მივაშველოთ იმათ. როდესაც მათ ეიოლფი არ იხსენეს? არა! უკეთესია დაიღუპნენ, როგორც ჩვენი ეიოლფი დაიღუპა!
- რატა**. ო, აღფრედ, მაგას როგორ ამბობ!

- აღმკნსი.** სხვათრიე მოქცევა არ შემიძლიან. ეს ძველი ქობმა-
ხები მთლად ძირიანად უნდა გადითხაროს.
- რატა.** მერე ამ საწყალს ხალხს რა მოეღის?
- აღმკნსი.** წაეთრენ, სადაც ჰსურდეთ.
- რატა.** ბავშვები?
- აღმკნსი.** კარგი-ერთი! რა საქმე გვაქვს, რა დამართებათ?
- რატა** (დამშვიდებითა და საყუდუქრას კილოფით). როგორღაც
მკაცრობას, სასტიკობას ერგევი, აღფრედ.
- აღმკნსი** (ფიცხად). ამისი უფლება მაქვს, რომ სასტიკი ვიყო!
ეს ჩემი ვალია!
- რატა.** შენი მოვალეობა?
- აღმკნსი.** დიად, ჩემი მოვალეობაა ეიოლოფის შესახებ. საჭი-
როა შური ვიძიო. იფიქრე, რიტა, და რაც გითხარი,
დაიხსომე: დეე, რაკი წავალ, ამ სოფლისა თუნდ ნი-
შან-წყალიც ნულარ დარჩება.
- რატა.** სად, სად მიხვალ!
- აღმკნსი.** მაშინ შენს ცხოვრებას, სიცოცხლეს აზრი მაინც
ექნება.
- რატა** (გარდაწყვეტილის კილოფით). მართალი ხარ, მე უთუოდ
რაიმე აზრი მქირია. მაგრამ იცი, ხელს რას მოეკი-
დებ შენ რომ წახვალ?
- აღმკნსი.** რას?
- რატა** (მძიმედ და გაბედვით). როგორც კი წახვალ, წავალ
ზღვის პირად, მოვუყრი თაეს ამ ყველა ღვთის ანა-
ბრობაზედ დატოვებულს ბავშვებსა და აქ მოვიყვან.
დიად, სულ ყველას იმ გაუზრდელებსა და ცელ-
ქებს.
- აღმკნსი.** მერე რას იზამ?
- რატა.** თან წამოვიყვან.
- აღმკნსი.** როგორ, სახლში?
- რატა.** მე აგრე მსურს. იმ დღიდან, როგორც კი წახვალ,
ყველანი ამ სახლის შეიღებსავით იქნებიან.

აღმკნსი (აღლკუბუღი). მაშ პატარა ეიოლფის ადგილი იმათ უნდა დაიჭირონ-

ჩიტა. დიად, ჩვენის პატარა ეიოლფის ადგილი. ყველა ისინი მისს საბავშვო ოთახში იქმნებიან. მისს წიგნებს იკითხავენ, მისს სათამაშოებზედ თავს გაირობენ და სადილოზედაც მისს სკამზე რიგ-რიგით დასხდებიან.

აღმკნსი. სწორედ რომ სისულელეა! მართალი რომ გითხრა და სანთლით რომ ვეძებო, ქვეყანაზედ შენს მეტს ვერავის ვიბოვნი, რომელსაც ყველა იმისი ჩადენა შეეძლება, რასაც შენ ამბობ.

ჩიტა. მერე რა უშავს!

აღმკნსი. მაშ, თუ რასაც ამბობ, ხუმრობა არ არის, გამოგიტყდები, რომ გადაშენების გზას დასდგომიხარ.

ჩიტა. დიად, აღფრედ, ძალიან გამოვიცვალე. და ეს შენის წყალობით მოხდა. საშინლად დაცალიერებულადა ვგრძნობ სულს. და ამ ამიტომა ვსურს, რომ ეს ცალიერი ადგილი რასმეს დავაჭერიწო, თუნდ სიყვარულის მზგავსს რასმეს.

აღმკნსი (ჩამდენიზე წუთით დაფიქრებული ჩიტას შეჭყურებს). ვგკი მართალია, რომ ძალიან მცირე რამ გავაკეთეთ იმ საწყლებისათვის, რომლებიც აიქ, ძირსა, სცხოვრებენ.

ჩიტა. მათთვის სრულიად არ გვიზრუნია.

აღმკნსი. ათასში ერთხელ თუ მოვიგონებდით ხოლმე!

ჩიტა. და მაშინაც უბედურებისათვის თანაგრძნობა არაფერში აღმოგვიჩენია.

აღმკნსი. მერე ისაც ჩვენ, რომლის ფულსაც ქათამიც არ დაეკარება!

ჩიტა. ჩენი ჯიბეცა და გულიც ორივე დახურული იყო მათთვის.

აღმკნსი (თანხმობას ნიშნად თავს უქნევს). ამიტომ საკვირუელი სრულიადაც არა არის-რა, რომ არც ერთმა იმათგანმა თავს არ იღო და ეიოლფი დარჩობისაგან არ იხსნა.

- რიტა.** (სმას დაუმდაბლებს) მითხარ, ალფრედ, მართლა ღრმად დარწმუნებული ხარ, რომ ჩვენვე დავიგეთ ეს სახარელი მანე?
- ალექსი** (შეშოფთებულად). რიტა! ნუ-თუ კიდევ ეჭვი გაქვს, რომ....
- რიტა.** კმარა, ჩვენ ხომ ისე მაგრად ვართ შეკავშირებულნი მიწასთან.
- ალექსი.** კარგი, მითხარი ერთი, რა გსურს გააკეთო ამ უბატრონო ბავშვებისათვის?
- რიტა.** პირველი იქნება ის, რომ ვეცდები, რაც შეიძლება, გავაბედნიერო, გაეკეთილშობილო.
- ალექსი.** თუ-კი ამას აასრულებ, მაშინ, მერწმუნე, ეიოლფის მოკლე სიცოცხლე ფუჭად ჩატარებული არ იქნება.
- რიტა.** და იმის სიკვდილსაც თავისი აზრი ექმნება, არა?
- ალექსი** (აკვირდება რიტას). მაგრამ გახსოვდეს-კი, რიტა, რომ სიყვარული არ გამოქმედებს.
- რიტა.** არა. მაგრამ ჰო, ჯერ მართლა აგრეა.
- ალექსი.** მერე რა, ვითომ რა იქნება?
- რიტა** (კითხვასკად პირდაპირ ან უზახუბებს). „ადამიანის მოვალეობის შესახებ“ ძალიან ხშირად ელაპარაკებოდი ხოლმე შენ ასტას.
- ალექსი.** დიალ, იმ წიგნის შესახებ, რომელიც შენა გძულს.
- რიტა.** ჯერაც მძულს, ალფრედ, ის წიგნი, მაგრამ შენ ერთხელ ჩემთან ლაპარაკობდი იმ წიგნის შესახებ და ყურს გიგდებდი. ახლა მსურს იმ გზით ვიარო და სრულიად დამოუკიდებლად, როგორც-კი მოყახერხებ.
- ალექსი** (თავს აქნევს). აქ, რასაკვირველია, ჩემი დაუთავებელი თხზულება არაფერს შუაში უნდა იყოს...
- რიტა.** არა. მე მეორე მიზეზიცა მაქვს.
- ალექსი.** აბა რომელი?
- რიტა** (ჩუმად, მწუხარე დიმილით). ჰხედავ, მე მსურს ის დიდროვანი გახელილი ბავშვის თვალები როგორმე დავამშვიდო და დავაკმაყოფილო.

- აღმკრსი** (ზარდაცემული შეჭურვებს). მე არ შემოდლიან... დაგეხმარო, რიტა?
- რიტა.** როგორც ისურვებ!
- აღმკრსი.** დიალ, თუ რომ დავრწმუნდები, რომ დაგეხმარები.
- რიტა** (ყოყმანით). მაგრამ მაშინ ხომ აქ დარჩენა მოგიხდება.
- აღმკრსი** (ხმა დაბლა). ნუ-თუ ვეცადო?...
- რიტა** (აღნაგას სმით). დიალ, ალფრედ, ვეცადნეთ... (სიჩუმეა. შემდეგ აღმკრსი მივა და ბაიზადს სულ მადლასწევს. რიტა უძრავად დგას ზეივნის სანქდილობელთან და თვალებს ადევნებს).
- აღმკრსი** (აკან სტენაზედ შემოხრუნდება). დღეს ბევრი საქმე და სამუშაო გვაქვს, რიტა.
- რიტა.** აი ჰნახავ... დღეის იქით კვირა-უქმე დღით დასვენება მუშაობის შემდეგ რამდენად ტკბილი იქნება.
- აღმკრსი** (აღტაცებით გახარებულა). იქნება მაშინ სულთან ერთობაც გვქონდეს; სულნი მკვდართა ეიხილოთ ხოლმე?..
- რიტა.** სულნი?...
- აღმკრსი** (იმავე კილოთა). დიალ, იქნება ისინი, ვინც დაგვაკლდნენ, ჩვენთან იყვნენ ხოლმე...
- რიტა** (თავს აქნევს). ჩვენი პაწია ეიოლფი და შენი დიდი ეიოლფიც ზომ.
- აღმკრსი.** ეგ ვინ იცის... იქნება ათასში ერთხელ იმათაც გავგიეღვონ თვალ წინ.
- რიტა.** რას, რას უნდა მივაპყრა თვალი, ალფრედ?
- აღმკრსი** (რიტას აკვირდება). ზეცას.
- რიტა** (თავს უქნევს თანხმობის ნიშნად). დიალ, დიალ, ზეცას.
- აღმკრსი.** ზეცას... თვალ მიუწვდენელს სიმაღლეს... ვარსკვლავებს. აიმ დიადს სიჩუმეს.
- რიტა** (ხელს გაუწვდას). გმადლობ.

ინ-ანი

გ უ რ ი ა - ა ჭ ა რ ა

მგზავრის უმნიშვნელობა

XXXII

მაცაცის-ხეობა

ფურტიოდან ოლადაურამდე. — ემინ-ეფენდი და აქაური მასპინძლობა. — მაწყვალთის ტყე. — იმერხევის საძოვრებზე. — ლეგენდა ბულა-გიოლის ტბისა. — სოფ. კუტის-ჯარი. — შავი-ტბა. — შავშელეები. — ქურთები. — სარი ჩაირი. — ბეგები. — მათი საადგილ-მამულო საქმე და ჩივილი. — ჯვარის წერა ქურთებისა. — ხირხათის ციხემდე. — თხილვანის ტყე. — ხირხათის ციხე. — სელიმ-ბეგ ხიმშიაშვილი. — თამარის ლეგენდა.

ფურტიოშივე წამოგვეწია ხულოს ნაწილის უფროსი ბ-ნი ალ. ბერიძე, რომელიც საზაფხულო საძოვრებზე მოდიოდა გლეხებ შორის საძოვრების გამო ატეხილ დავის გასარჩევად და სამართლის გადასაწყვეტად. სოფლიდან დილას გამოვედით. ერთის საათის სიარულის შემდეგ შევეუდექით სხალთისწყლის ქვერელე მიმდინარე მარატისხევს. გზის ცალ-მხარეზე ისეთი ხრამები და უფსკრულებია, რომ მდინარე მკლავის სიმსხოდ მოსჩანს და მისი ხმა სუსტად-და ამოდის ზევით. გაჭირვებან ძალა დაუტანებია აქარლისათვის და ამ მისხლეთად ხრამებშიაც სიმინდი დაუთესინებია. წყლის გაღმა მყიფედვე ამართულ სერებზე, საცა-კი ერთი მტკაველი მოსწორო ადგილი უბოენიათ, მერცხლის ბუდესავით სახლები მიუკოსებიანთ აქა-იქ.

გზის მთელ მანძილზე მგზავრს საამოდ თავს დასცქერის ტვერი, რომელიც ერთმანეთში არეულ სხვა-და-სხვა ჯიშის ხე-

ებისაგან შესდგება. უფრო ხშირია: ლეკიხე, ვერხვი, დათვა-ფანჩარა, დათვა-მსხალა, არყი, წყავი, შქერი, თელა, ციცალა, თხმელა და უხრავი. ეს უკანასკნელი გარეგნობით რცხილასა ჰგავს და იქერქება. რო გასთლით, ცოტა ხნის უკან წითლდება. ისე კი მოშავოა. მის სიმაგრისა გამო, ურმის ღერძს ამ ხისას აკეთებენ, აგრეთვე ურო უხრავის არის ნაქები. ამ ხეს ოსმალურ სახელსაც ეძახიან— „დემურ-ყრან“ (რკინის გამტეხი). ამნაირი ტყე გრძელდება სოფელ ოლადაურამდე, რომელსაც ჩამოუღის მარატისხევის წყალი.

ფურტიოდან პირველი სოფელი ოლადაურია. აქ მასპინძლად დაგვიხვდა ადგილობრივი შეძლებული მემამულე ემინეფხი, ოსმალეთის მთავრობისაგან სხვა-და-სხვა სამსახურისათვის უხვად დაჯილდოვებული და წარჩინებული. მისს სასახლეს ეზოდა აქვს ოთხ-ხუთი ქცევა მიწა, ხეხილით სავსე. ეზოს ერთ კუთხეში თვით სახლი დგას ორ-სართულიანი, ხისა, საკმაოდ მოზრდილი, სამამაკაცო და -ხადედაკაცო განყოფილებებიანი ჩვენ, ჩვეულებისამებრ, სამამაკაცო განყოფილების სასტუმროში მიგვიღეს. რვა ოთკუთხ მხარის სივრცე ოთახის მორთულობას შეადგენდა: ტახტი 1 მტკაველის სიმაღლისა და 5 მტკაველის სიგანისა, ქეჩა გადაფენილი; კედელზე ერთი ფიცარი იყო მიკრული, თაროსავით, ზედ ლამპები ელაგა; იმის ქვემოთ კედელშივე ჯოხი იყო შერჭობილი ტანისამოსის გადასაკიდებლად. ერთ კედლის შუაში ძალზე მაღალი ბუხარი იყო თლილის ქვისა.

გამასპინძლება ყოველს მოლოდინს აღემატა. მეტისმეტი სტორობილედ და ცდა მართებს უცხო კაცს, რომ აქაურის სუფრაზე ადგილობრივი ეტიკეტი პირნათლად აღასრულოს და თავისი ქცევა უზრდელობაში არ ჩამოერთვას. საკმელთა სიმრავლეა, რომ კაცს ოფლს აწურეინებს! ჭამის წინ მსახურს (რა თქმა უნდა, მამათა სქესისას) შემოაქვს მეტად თავისებური ტასტი, რომელშიაც საწურსავით დაცხრილული სპილენძის ხუფი თავდაყირაა ჩამხობილი, რომ ტასტში ჩასულ წყლის წინწკლები ზევით არ ამოვიდეს და სტუმარს არ მოხვდეს, ამ

ტასტს მსახური დაჩოქილად გაწედისთ და ისე ვაბანინებსთ ხელს. მეორე მსახურს ხელსახოცი უჭირავს. ყველას რომ ჩამოივლიან, მერე შუაში სდგამენ მრგვალს ხის სუფრას, მრგვალ ფენიანს, სწორედ საეკლესიო ფეშხუმის მსგავსს. საყურადღებო ის არის, რომ სახელადაც ამ სუფრას აქ ფეშხუმს ეძახიან. სტუმრები და მასპინძელი (როცა ღირსებით და ხარისხით სტუმრებს ეტოლება) ამ ფეშხუმს გარშემო უსხდებიან. ზედა სდგამენ რიგ-რიგად თითო საკმაოდ დიდ სინს სპილენძისას, რომელიც ყველასათვის საერთოა და შეიცავს ერთ ხელს საჭმელს. დანარჩენი ხელი საჭმელები, ამ ნაირვე სინებში მოქცეულები, აქვე მახლობლად ტახტზე აწყვია, თავდახურული, გაუცივე ბლობისათვის. ამ სინის გვერდით აწყვია სქელ მჭადის ნაჭრები, ცხელ-ცხელი. ყველანი სათითაოდ ამ მჭადს გასაცივებულად ხელში აგუნდავებენ, მერე ერბოთ გაყენთილ შეჭამანდს ამოაღლებენ და ასე გაპოხილის ლუქმაც ყოველადის სიადვილით პოულობს გზას. აი თვით მთხი სადილისა: 1) შაჭვა (ჩიხირთმის მსგავსი), 2) სუთლა (რძეში მოხარჩული ბრინჯი), 3) ფლაგა, 4) ქათმის ტაბაკა, 5) ყველა და კვერცხი ერთმანეთში არეული და ერბოთი მოხრაკული, 6) ბაჩანი (ერბოკვერცხი), 7) ცხვრას ხაჭაპი მოხარშული, 8) ბურღული (დაღერილი ხორბალი, ერბოში მოხარშული), 9) ხანკაჯა ყველისა და ბოლოს ყავა!.. სასმელად აქაურს ბროლივით ანკარა და ყინვასავით ცივს წყალსა ხმარობენ. ყოველი ხელი საჭმელი ქარბად მოაქვსთ და ადგილობრივი პოლიტესი შოითხოვს სტუმარმა ყველას გემო მაინც ნახოს, თუ გულმოდგინედ ვერა სქამს, ანუ, როგორც აქ ამბობენ, ვერ „შეურიგდება“.

ჩვენის მასპინძლის ეზოში ძველი წასაყდრალიცაა. ძველის კედლებისა მხოლოდ ქვების გროვა-ლაა დარჩენილი. ხელუხლებლად დარჩენილა აგრეთვე ძველადვე დარგული ბზის ხეები. მთელს ამ ადგილს მოწიწებით ეპყრობიან და შეუძლებელია იქ დარგულს ბზებს ერთი ტოტი ჩაჭოაცალონ. ამ ეკლესიის თავგადასაყალი, სამწუხაროდ, ვერაფერი მითხრეს, და მკით-

ხველიც, ძალა-უნებურად, ამ მოკლე აღწერას უნდა დავაჯეროთ.

ოლადაურიდან გამოსულებმა გავიარეთ რამდენიმე პატარა სოფელი და შევეუდექით საზაფხულო საძოვრების აღმართსაც. ამ აღმართთან ერთად იწყება საუცხოვო ტყე სოჭისა. მაგრამ რა, რამდენისამე წლის განმავლობაში დამპალი ჯირკვები-ლა დაჩრება ამ დაუფასებელ ტყისა. როგორც ვეთხრეს, სათიბის სიკოტავე იძულებულ ჰყოფს აქაურს გლეხს ეს მრავალსაუკუნოვანი ხეები ძირში სჭრას და ტყე სჩეხოს, რომ ორიოდ მტკაველი მეტი სათიბი შეიძინოს. მოკრილი უზარმაზარი ხეები იქვე ლება და უგზობისა გამო კაცს მისი გამოყენებაც ვერ მოუხერხებია. ზოგან კრის მაგივრად ასეთს მდიდარს ტყეებს პირდაპირ ცეცხლს უჩენენ, რომ უფრო ადვილად გაიწმინდოს ნიადაგი საბალახოდ. გული სიბრალულით გეწურება ადამიანს, როცა ამ ბარბაროსობის მსხვერპლს გაოხრებულს ტყეს უყურებ! ამ გაოხრებულ ტყისაგან ათასგვარი ჭია-ლუა უჩნდება თვითონ ცოცხალ ტყესა და, რასაც ადამიანი ვერ აკლებს, ის უსრულებს. განსაკუთრებით ნაძვნარია დაზარალებული ამ ჭიებისაგან. მათს შორის ყველაზე მეტად აჩანაგებენ აქაურობას ამ სამი ჯიშის ჭია: *Tomicus bidentatus*, *Tomicus distridentatus*, *Xiloterus lineatus*.

საცა ტყე თავდება, საძოვრები იწყობა — ეგრედწოდებული მაწყვალთის საძოვრები იწყობა. აქვე რამოდენიმე ხის ჯარგვალეები ანუ ყიშლეი დგას საქონლისა და ადამიანის სადგომად. მთელის ზაფხულის განმავლობაში ამ ყიშლებში არაფინა სდგას. ბალახიც თავისუფლად იზრდება. შემოდგომაზე მაღალის მთიდან დაბრუნებული საქონელი მთელი თვე და ხან მეტიც აქა რჩება, სანამ აქაც დიდს თოვლს არ დასდებს და ქვევით, სოფლად, არ ჩამოიყვანს როგორც საქონელს, ისე მისს პატრონსაც. ყიშლები აქაურული სტანციისა მთაზე საძოვრად წასულ საქონლისათვის. იშვიათრა ისეთი იაილა, რომ თავისი ყიშლები არა ჰქონდეს.

ციშლებს გარეშემო ცოტად თუ ბევრად აკრავს ტყე. მაგრამ რაც უფრო შორდებით, ტყეც თან-და-თან ისპობა და გამოდინხართ წმინდა ალბიურ საძოვრებზე, რომლებიც შეფენილია მთების კალთებსა და ქედებზე. ამ მთის სივრცეზე გამოსვლისთანავე ვაკის გაკვალული გზა იკარგება და მის ადგილს იკერს ბილიკები. მთა ამ ბილიკებით დაქსელილია და, თუ პირდაპირ მიმართულებას ასცდით, განსაკუთრებით, ნისლ-ბუ-რუსის დროს, თმელი დღე ივლით უგზო-უკვლოდ და დანიშნულს ადგილს მაინც ვეღარ მიაღწევთ. ამ შემთხვევისათვის მთავარ მიმართულების ბილიკის იქით-აქეთ მხარეზე ყოველ ორ-სამ მხარის მანძილზე მიწაში ჩარჭობილია მოდილო ქეები, და მათის შემწვობით ადამიანი ადვილად პოულობს გზას. მაგრამ ამ ქეებს მხოლოდ მანამდე შეუძლია მგზავრს სამსახური გაუწიოს, სანამ თოვლს არ დასდებს ადრეულ ზამთრის დროს, რაკი თოვლით დაიფარება იქაურობა, ხშირად მოხდება, რომ მთელი საქონელი ელუპება პატრონს გზის დაკარგვისა გამო. ამ შემთხვევისათვის აქაიქ კლდეზე დიდი ლოდებია კაცის მსგავსად აყუდებული, რომელსაც „ქვა-კაცს“ (ფრანგული menhir) ეძახიან და რომელსაც მთაზე თოვლის დროს იგივე დანიშნულება აქვს, რასაც მეზღვაურთათვის ზღვაზე კანდელს.

ამ მთაზე აქარლებთან ერთად ამოდიან შავშელებიცა. საძოვრების სიმციროს გამო უსიამოვნება ხშირია ხოლმე ამ მეზობლებ შორის. ამ ზაფხულსაც, ხულოს უფროსის აქ ამოსვლას, სხვათა შორის, აზრადა ჰქონდა გარჩევა მათს შორის ატეხილ დავისა და სამართლის გადაწყვეტა. ამ ღამეს მოსასვენებლად ავირჩიეთ ერთი მყუდრო ხევი, რომელსაც იქით-აქეთ მოჩუბჩუხე წყლები ჩაუდიოდა. საბნად გვექონდა ფირუზი ცა, ვარსკვლავებით მოჭედილი, ხოლო ღებბად—მწვანე ხავერდიანი ქედი ხევისა. ჩვენის მოსვლისთანავე თავი მოიყარეს გლეხებმა, მომჩივან-მოპასუხეთა. ყოველ ვილის წარმომადგენელს თითო ცხვარი მოჰყავდა ძღვნად იმ იმედით, რომ სამართლის სასწორი იქნება ჩემსკენ გადახაროსო. ბნმა უფროსმა, მოუსმინა რა ორსავე მხარეს, ზოგს იქავე, უაპელაციოდ, მამა-შვილური

დარიგება მისცა, ზოგი გატუქსა, სხვებს დაუყვავა და, ბოლოს ორივე მხარე დაკმაყოფილებული დაბრუნდა: აღარც სასამართლოში წაწიალი და აღარც ხარჯი და დავიდარაბა!...

ღამის სიცივით (მარიამობისთვის პირველ რიცხვებში) შეწუხებულნი მოუთმენლად მოველოდით გათენებას და მზის ამოსვლას. აჰა ისიც, გათენდა, ჯადოთი სავსე და სათაყვანო. მტრედის ფერ ცისკიდურიდან ამოგორებული მზე ყველას თანაბრად უგზავნიდა სხივებს და ამ სხივებში ჩაქსოვილი ჰქონდა უსაზღვრო ალერსი, სიყვარული და ძალა. აჰა, მიეაღერსა მზე დიდებით მოსილს, თეთრად გადაპენტილს და ამაყად წამოზიდულს კარჩხალის მთას და მისი თავი ფანტასტიურად ააღვარა. აქიდან სხვა მთებზე გადავიდა, ყველა გაალამაზა, ყველა დაასურათხატა. თეალი ერთი სურათიდან მეორეზე გადაბრის, ირ იცით, რომელზე გააჩეროთ, რომელი შეირჩინოთ მახსოვრობაში, რომელს მისცეთ უპირატესობა. ყოველი ბალახი, ყოველი ქვა, ყოველი მთის წვერი ერთად შეერთდა ერთობრივის ძალით სადიდებლად ბუნებისა, საერთო სიყვარულს აბნევენ გარეშემო, საერთო სიყვარულის საგალობელს აღავლენენ ზეცად...

დავადექით იმერხევის საძოვრების გზას, რომელსაც სამხრეთით შავშეთი აკრავს. ხეები იშვიათი სანახავი ხდება. აქაიქ თუ-ღა დგანან ობლად ფიჭვნი, მთის წვერებზე აცოცებულნი. აქაური საბალახო განთქმულია მთელს ამ მხარეში. აქაურ ბალახით გამოკვებილ საქონელის რძისაგან საუკეთესო კარაქი იღდევებოდა. ბათომის ბაზარზე ეგრეთ წოდებული „იმერხეველი“ ერბო ფუთი 4—5 მანეთით მუდამ მეტი ფასობს, ვიდრე სხვა ადგილის ერბო.

გამოჩნდა არსიანის მთაცა, რომელიც შესანიშნავაა თავის ტბით. ტბა მთის ძირს არის და შავშველები და ქურთები შიგსაუკეთესო კალმახს იჭერენ. ეს ტბა მრგვალია, ასე ნახევარი ვერსი ექნება გარშემო. მკვიდრნი სახელოდ „ბულა-გიოლ“ ს (ბულა—ბულა და გიოლ (ოსმალურად)—ტბა) ეძახიან. ამ სახელწოდებას ლეგენდა ასე გვიხსნის. ამ ტბიდან ზაფხულობით

ბულა ამოდინდა და ძროხებს ამაკებდაო; წითელის ფერისა იყო, შავწამწამიანი (ახლანდელ ხარებს შავი წამწამი იმისაგან გამოჰყვათო) და მეტად ღონიერი. ხარები სულ გაუწყვია. სხვა ერაფერი რომ ვერ მოუხერხებიათ, ერთს კაცს თავის ხარისათვის წამწვეტებულ რკინით მოუჭედნია რქები. როცა ბულა ტბიდან ამოსულა, რქამოჭედლილი ხარი გვერდებში დასძვერებია და დაუჭრია. დაჭრილი ბულა ტბაში ჩავარდნილა და იმის სისხლს მთელი ტბა შეუღებნია. ამოსვლით კი მას დღეს აქეთ არ ამოსულაო.

დავუბირდაპირდით სოფელ კუნტი-ჯარსაც, დარჩიძეების ახლოს მდებარეს. აქაურნი მცხოვრებნი წინად, ქრისტეანობის დროს, თავდგირიძენი ყოფილან. ვენახები სოფ. შუახევში ჰქონიათ. ერთხელ სთვლის დროს. ყურძნის საკრეფად წასულან. სოფლად მხოლოდ ერთი ავადმყოფი ქალი დარჩენილა, ამასობაში მტერი დასხმია სოფელსა და ცხენები სულ წაუღალავს. ავადმყოფი ქალი სერზე ასულა და გაჭირვებისაგან ისეთის ძალით დაუკავლია, რომ თავისიანებისათვის ხმა მიუწვდენია, მაგრამ თითონ-კი დაკუტებულა და მის მოსაგონებლად ამ სოფელს სახელი „კუტის-ჯარი“ დღესაც შერჩენია.

სანამ სარიჩაირში ჩავიდოდით, შემთხვევა მოგვეცა ყარაგიოლის ეილებთან ერთი საუცხოვო ტბა დაგვეთვალერებინა. ეს ტბა გზის მარჯვენა მხარესაა და ერთი ქცევა ადგილის ტოლაა. ტბა იკვებება ორის ნაკადულითა, რომელიც სამხრეთიდან ერთვის. გაზაფხულზე, თოვლის დნობის დროს, ტბა მატულობს ხოლმე, რაიცა კალაპოტის ნაპირებზე დარჩენილ ლამზე ცხადად ეტყობა. გასავალი წყალს ძირს უნდა ჰქონდეს. ხალხი, როგორც მთის ყველა ტბების შესახებ, ამ ტბის შესახებაც ამბობს, რომ უძირაოა. წყალი სასმელად კარგია.

ამ ტბას ორი სახელი ჰქვამან: ქართულად შავი ტბა, ხოლო ოსმალურად—ყანა-გაფლ (ყარა-შავი და გიოლ-ტბა). თანახმად ხალხში დარჩენილ ლეგენდისა, ეს სახელი ამ ტბას აი როგორ დარქმევია.

თამარ მეფის დროს ერთი მისი მოღალატე ტყვე ზანგი გაქცეულა. მაშინათვე გამოჰკიდებიან და დაუჭერიათ. დაბრუნებულზე ამ ტბას რომ დაახლოვებიან, ზანგს გადაუწყვეტია. შიგ გადავარდნილიყო და დახრჩობით თავი ეხსნა მომავალის ტანჯვისაგან. მოუხერხებია კიდევ გულისწადილი აესრულებინა. თამარის კაცებს ბევრი უძებნიათ, მაგრამ ვერას გზით ვერ უპოვნიათ. დაქმარებულნი და ხელცარიელნი თამართან მისულან და ყოველივე უამბნიათ. თამარს უბრძანებია: ალბად, დაგრქთამეს და თქვენც გაუშვითო. იმათ დიდი ფიცი უთქვამსთ. ხელახლა უძებნიათ კაეებითა და ბადითა, მაგრამ მაინც ვერ უპოვნიათ,—წყალმა ძირს გაიტანაო.

ამ ტბისა და სარძაღრის მთის შუა შავშელების ეილებია. აქარელებსავით, ამათაც საზაფხულოდ ამოუდნისთ აქ საქონელი. ამათი ცხოვრება აქარელთა ცხოვრებისაგან მხოლოდ იმით განიჩხევა, რომ სიღარიბე ამათში უფრო საგრძნობელია. მატერიალურ ნაკლებობას ხალხი მეტად დაუჩაგრავს და დაუჩიავებია, თითქმის პირუტყვად უქცევია. თუ აქარაში ცოტა აქვსთ სახნავ-სათესი, შავშელებს თითქმის სულ არა აქვსთ. მათს მხარეში ზამთარი უფრო გრძელია, უგზოობისაგან ხომ სული აქვსთ ამორთმეული. მთელის წლის განმავლობაში მხოლოდ რამდენიმე თთვეს ეღირსებათ ხოლმე შედარებით სიამით იცხოვრონ,—ზაფხულში, მთებზე ამოსვლის დროს. ტანით შავშელები აქარლებზე უფრო პატარები არიან. სახეზე საშინელის ნალველის და დაჩაგრულობის ბეჭედი აზისთ; იშვიათად დაინახავთ გაღიმებულთ. მათის ლაპარაკის გაგება მეტად გასაჭირია. ოსმალის გავლენას ქართული ენა თითქმის შეურყვნია. ქართველი კაცი მათის ლაპარაკის დროს ხუთს სიტყვაში ორს თუ გაიგებს, ისიც დიდს ვაჭირვებით.

ამავე მთებზე რამდენსამე ეილად გაფანტულია ორას კომლამდე ქურთი. ესენიც ზაფხულობით ამოდიან აქ საქონლის საძოვებლად და ერბო ყველის საკეთებლად, მათი ყველი საკმაოდ გემრიელია. ხოლო ქურთის ქალები-კი ხალიჩების ქსო-

ვით არიან განთქმულნი. ისინივე ქსოვენ თავიანთისავე კარვე-
ბისათვის მატყლის ხარგებს.

ცხოვრებით ქურთებმა უფრო სუფთად ცხოვრობენ აჭარ-
ლებზე. ყველას ორ-ორ თელიანი ჯარგელები უდგათ, ერთ-
ში ზეთონა სცხოვრობენ, ხალხი მეორე თვალი ერბო-ყვგ-
ლის საკეთებლად აქვთ. საქონელი კი ცალკე უყენიათ. რო-
გორც შავშელების ეილებში, მათს სახლებს წინ დაგროვილს
ფენის ვერ დაინახავთ. ზამთრობით კი ბარად ჩადიან, ბათომის
ახლო კახაბერში დასაბანაკებლად.

ტანად საშუალოზე ნაკლებნი არიან, ხმელნი, შავგვრე-
მანნი, სახის სწორნაკეთებიანნი, მკვირცხლნი და შემმართე-
ბელნი. ამათი ქალები გასაგიჟებელის სილამაზისანი არიან:
შავგვრემანნი, შავთვალწარბანი, ბროლის მსგავს და მიჯრით
მიწყობილ კბილებიანნი. აჭარლების ქალებსავით კარ-გამოკე-
ტილში არა სცხოვრობენ: ამათ გაცილებით მეტი თავისუფ-
ლება აქვთ.

აჭარლებსა და ქურთებს შორის მაინცა და მაინც საიმი-
სო განწყობილება არ არსებობს. ამ უკანასკნელთ ცხენის
ქურდობა მეტად ემარჯვებათ და ამიტომ აჭარლებმა ზიზღით
იხსენიებენ. სალაპარაკო ენა ქურთებისა ოსმალურია. ზოგმა
თუ იცის ქართული ლაპარაკი.

აჰა, მივატანეთ ჩვენის მგზავრობის უკანასკნელ პუნქტსაც,
სარიჩაირის (ოსმალურად სარი—ყვითელი. ჩაირ—ბალახი). ეს
მთა თითქმის აღმოსავლეთი საზღვარია ზემო-აჭარისა. აქედან
გზა გადადის ახალციხის მაზრაში ბოცოს ხევში, ანუ როგორც
ახლა გადამახინჯებით ეძახიან ფოცხოვში და შავშეთში. ამის
იქით აჭარული სოფელი აღარ არის. სარიჩაირის მახლობელი
სოფლებია სამხრეთით ქოჩახი, ბაკო და განთქმული ისტორიუ-
ლი ხიხათა ციხე. საბალახო ამ მთაზე საუცხოვოა, წყაროები
უკეთესი, ნაძვისა და სოკის ტყე იქვე მახლობლად აკრავს.

სარიჩაირზე დაბინავებულია ოც-და-ათ კომლამდე ქურ-
თი თავიანთის საქონლითა. მათთან ერთად აქ მთაზე ზაფხუ-

ლის გასატარებლად ამოსულნი არიან ზემო აჭარის ბეგები, უკანასკნელ მთავრის შერიფ ბეგ ხიმშიაშვილის შვილები. ერთი მათგანი, უფროსთაგანი, ჯამალ-ბეგი, მილიციის პორუჩიკი, ცოლშვილით არტანიდან მოსულა აქ. ერთის, სულ უმცროსის, ზაქარა ბეგის გარდა, ყველანი ცოლიანები არიან და თავის ცოლებიც აქ ჰყავსთ ამოყენილნი საზაფხულოდ. ტანთ ყველას ჩვენებური ჩოხები აცვიათ (ეს კი აჭარაში იშვიათია), ქართულს თითქმის ყველანი კარგად ლაპარაკობენ, უმცროსმა ზაქარია ბეგმა ქართული წერაკითხვაც-კი იცის. ქურთებმან ძალიან კარგი განწყობილება აქვსთ. ზოგს მათი ქალები ცოლადაც შეურთაესთ. აქვე უნდა მოვიხსენოთ, რომ ზემო-აჭარაში ერთზე მეტი ცოლი მარტო ამ ძმათა ხიმშიაშვილებსა ჰყავსთ, როგორც შეძლებულთ და წარჩინებულ გვარის ჩამომავალთ.

ამ ხიმშიაშვილთა ნივთიერ მდგომარეობის შესახებ სანუგეშოს, სამწუხაროდ, ბევრს ვერაფერს ვიტყვით. საკვირველი კია, რომ მთელის მხარის მპყრობელის შვილებს თავიანთის მომავლისა ეფიქრებოდესთ და ქონებრივად უზრუნველყოფილნი არ იყვნენ. მაგრამ ასე-კი გახლავსთ. მათის ჩივილის და ლაპარაკის ტემაც უფროს ერთ შემთხვევაში ეს არის, დაწვრილებით მოყოლა ამბისა შორს წაგვიყვანს. ვეცდებით, რამდენადაც შეიძლება, მოკლედ მოვუთხროთ მკითხველს ამათი საგულისხმიერო თავგადასავალი.

უკანასკნელ რუს-ოსმალოს ომის დროს ზემო-აჭარის მთავარმა შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილმა, როგორც ვიცით, ოსმალეთს ზურგი შეაქცია, რუსეთს ერთგულობა გამოუცხადა და, როგორც გავლენიანმა პირმა, რუსის ჯარს დიდად გაუადვილა ამ ტერიტორიის შემოერთება. არ გამოვუდგებით იმის ჩამონუსხვას, თუ რა მოსაზრებით ხელმძღვანელობდა შერიფ-ბეგი ამ შემთხვევაში. მაგრამ ერთი კი ცხადია: ასეთის სამსახურის გამწევს კაცს, სხვათა შორის, უფლება ჰქონდა უხვ მატერიალურის ჯილდოს მიღებისა. მთავრობამაც აღუნაშენებლად არ დასტოვა ეს სამსახური შერიფ-ბეგისა, და როცა ეს უკანასკნელი, ნაომევს, 1880 პეტერბურგში წავიდა, ხელმწიფე იმპერატორმა 8

ფენისს მოწყალედ მიიღო და უთხრა: „არ დავივიწყებ ომის დროს შენს მიერ გაწეულ სამსახურს“-აო. ჯერ ისევ 1877 წელს იქმნა შერიფ-ბეგი რუსის სახელმწიფო სამსახურში შტაბ-ოფიცრის ხარისხით; დაენიშნა პენსია მისის ხარისხის შესაფერი; თანაც გამოეცხადა, რომ თუ ვინცოცაა, აჭარა ისევ ოსმალთ დარჩა და თქვენ იძულებულ იქმენით აქაურობა დასტოვოთ, მაშინ რაც ამ მხარეში მამული გაქვსთ, იმდენივე მამული მოგეცემათ რუსეთის იმპერიაშიო. ხოლო მამული ჰქონდა შერიფ-ბეგს: ყარსის ოლქში (ურში) 400 დესეტინა საშენი ტყე, შიგ ყარსშივე სავაყუფო (მეჩითებისთვის შეწირული, ერთი ნაწილი მეჩითებს ხმარდებოდა, ხოლო დანარჩენი შემწირველს) დუქნები, აჭარის სავაყუფო (საეკლესიო) სოფლები: ხოლო, ლარჯომი, დიდ-აჭარა, დოსხევი, ალმე და სახაფხულო საძოვრები. ყოველსავე ამას ოსმალეთის სულთნების ფირმანების და ქართველ მეფეთა მიერ ბოძებულ გუჯრებით ჰფლობდნენ შერიფ-ბეგის წინაპარნი და, როგორც მათი კანონიერი მემკვიდრე, ჰფლობდა აგრეთვე თავის სიცოცხლეში თვით შერიფ-ბეგიცა.

აჭარა რუსეთმა დაიპყრო თუ არა, რუსეთის მთავრობის წინაშე სარჩიელი აღძრა შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილმა, — ჩემი მამულები რუსის კანონის თანახმად დამიმტკიცეთო. იმავე ხანებში კომისია შესდგა ახლად შემოერთებულ ტერიტორიის სამამულო კითხვათა გამოსაკვლევად. 1883 წელს ამ კომისიამ, სხვათა შორის, განიხილა რა აჭარის სამამულო საქმენი, დაადგინა: ყველა მამულები აჭარისა ოსმალეების ხელში სახელმწიფო ყოფილა და მაშასადამე, ახლაც სახელმწიფოდ უნდა დარჩესო. ხოლო შერიფ-ბეგ ხიმშიაშვილის საკუთრებად მართო 16 დესეტინა მიწა იცნო! 1889 წელს მთავრობას ხელახლა მიაართვა თხოვნა შერიფ-ბეგმა თავის მამულების შესახებ. მაგრამ 1893 წ. გენერალ-მაიორის ხარისხით გარდაიცვალა, ისე, რომ სიცოცხლეში არაფერს მოსწრებია.

მამის სიკვდილის შემდეგ მისმა შვილმა ზაქარია ბეგმა განაგრძო თავისი და თავის ძმების სახელით თავიანთის ქონებრივის ინტერესების გამოკვლევა. თავიანთს თხოვნებში ძმები

ამბობდნენ, რომ სხვა ყველაფერს რო თავი დავანებოთ, რა კკუაში მოსასვლელია, რომ მთელის მხარის უფროსს 16 დესიატინა მიწის მეტი არ ჰქონდესო! მას აქეთ მოგზაურობს მათი თხოვნები ქალაქიდან ქალაქში, კანცელარიიდან კანცელარიაში, მაგრამ დღემდე ხიმშიაშვალთა სასარგებლოდ არაფერი გადაწყვეტილა. კითხვის გადაწყვეტამდე კი ხაზინა ეპატრონება მათს მამა-პაპეულს მამულსა. „თუ სამართალი გაგვიწყვიტეს და ჩამოგვართვეს მამაპაპეული — ამბობენ შერიფის შვილები, — მამული, აქარაში შიმშილის მეტი რაღა დაგვრჩენია, ისევ ერთმორწმუნე ხენათქარს მამის მაგივრად ბოდში უნდა მოვსთხოვოთ და მფარველობა ვსთხოვოთო. თუმცა სრულებით ჯერ კიდევ არ გვეკარგება იმედი, რომ ჩვენს მამის ერთგულება და ამაგი, აღრე იქნება თუ გვიან, დაფასდება და მტერს არ გაგვიხარებენ და არ გააცინებენ ჩვენის უბედურებითაო. ჯერ ახლაც ნიშნს გვიგებენ: ოსმალეთს ხომ უღალატეთ და ახლანახნეთ, რაც ხეირი დაგეყრებათო! თუ ეს იმედიც გავვიცრუვდა, მაშინ აქ შიმშილს და ჩვენის ღირსების შეუფერებლად ცხოვრებას ოსმალეთს გადახვეწა გვირჩევნისო.

შერიფ-ბეგს დიდი ოჯახი დარჩა. სულ 20 შვილი ჰყავდა (11 ვაჟი და 9 ქალი). ამათგანი ზოგი დაიხიოცა და უმეტესოკი დღესაც ცოცხალია. აი მათი სახელებიცა:

ძენი: 1) აბას-ბეგი, მილიციის მაიორი (+ 1890 წ.), 2) შურთაზა-ბეგი (+ 1876 წ. ხულაშია დასაფლავებული), 3) ისა-ბეგ, მილიციის მაიორი, ახალციხის მაზრის დისტანციის უფროსი, 4) ჯამალ-ბეგ, არმიის კავალერიის როტმისტრი, 5) ზაქარია-ბეგ, 6) თემურ-ბეგ, 7) ყაზა-ბეგ, 8) მუსტაფა-ბეგ, 9) ჰაშიმ-ბეგ, 10) ჯაფარ-ბეგ, 11) იზეთ-ბეგი; ასუფნა: 12) ილიზ-ხანუმ (სტამბოლშია გათხოვილი) 13) ნიზამა-ხანუმ (შავშეთშია გათხოვილი ნურბეგ ხიმშიაშვილზე), 14) ზეინაფ-ხანუმ (შავშეთშივე იყო გათხოვილბ, †), 15) სონა-ბატი, 16) ვერა-ბატი, 17) ასია-ბატი, 18) ნეუ-ჰიბა-ბატი, 19) სარა-ბატი †, 20) ფატმა-ბატი †

ამ ოც შვილში დღეს ცოცხალნი არიან 9 ვაჟი და 4 ქალი. ძენი, ზაქარია-ბეგის გარდა, ყველანი დაცოლშვილებულნი არიან, ქალებში კი ორია გასათხოვარი სონა-ბატი და ვერა-ბატი (ბატი-ე. ი. ბატონი). სულ კი მთელი ოჯახი 60 სულზე მეტია. ვაჟებში ისა-ბეგი და ჯამალ-ბეგი აქარას გარეშე ცხოვრობენ, ხოლო სხვებს აქარაშივე (სოფ. ხულოს) აქვსთ მოსახლეობა.

თავის შვილებთაგანი შერიფ-ბეგს მარტო ორი მიუბარებია სამხედრო სასწავლებელში (პეტერბურგში). მაგრამ მათი იქ ყოფნა, სავალალოდ, ხანგრძლივი არა ყოფილა. სამმა ოსმალურის გარდა რუსული წერა-კითხვაც იციან, ხოლო ერთმა; ზაქარია-ბეგმა რუსულის და ოსმალურის გარდა ქართული წერა და კითხვაც იცის. ამბობენ, პეტერბურგში ყოფნის დროს შერიფ-ბეგი თვითონაც მოინათლა და ორი ვაჟიც მონათლაო. დანარჩენმა შვილებმა მარტო ოსმალური იციან, ლაპარაკით-კი ქართულს ყველანი ლაპარაკობენ.

როგორც ზევით მოვიხსენიეთ, ორი რუსის სამსახურშია, ხოლო დანარჩენნი, შინა-კაცებს რომ იტყვიან ჩვენში, ისინი ირიან. ჯერ კიდევ ჩამოურთმეველს მამულს მამაპაპეულის წესით უვლიან და კიდევ ახერხებენ დანარჩენ აქარლებთან შედარებით მდიდრულად იცხოვრონ, სანამ ხაზინა ამ მამულებსაც არ ჩამოართმევს. მერე რა მოუვათ? აბა სწორედ ეს კითხვაა, რომ განუწყვეტლივ თავს დასჩხავისთ შავბედით ყორანსავით...

ორიოდე სიტყვა უკვე ვსთქვით სარიჩაირის მთაზე საზაფხულოდ ამოსულ ქურთების შესახებ. ჩვენს მწერლობაში, რამდენადაც ვიცით, არაფერი თქმულა ამ საინტერესო ხალხის შესახებ, რომლის ერთი ნაწილი ჩვენს ქვეყანას შემოხიზვნია და უნდა აღვიაროთ, რომ ეტნოგრაფიულად ეს ხალხი მეტად საინტერესო და ყურადღების ღირსია. ჩვენ ამ წერილში აზრად არა გვაქვს დაწვრილებით აღესწეროთ ქურთები. ნიმუშად შევყვებით მხოლოდ ერთ ნაწილს ამ ბუნების შვილთა შინაურის ცხოვრებისას—ცოლქმრობის წესს და ჯვარის წერის ჩვეულებას.

იმედი გვაქვს, ამით, ცოტათიც არის, შევეფსოთ ის ნაკლი, რომელიც მათს შესახებ ჩვენს მწერლობაში არსებობს.

როგორცა ვსთქვით, ქურთის ქალს შედარებით უფრო მეტი თავისუფლება აქვს, ვიდრე მისს აჭარელს დას. ქალი, როგორც გათხოვილი, ისე. გასათხოვარი, პირდაუფარავი დადის და ვაჭისათვის მისი გაცნობა და თავის გრძნობის გამოცხადება ძნელი სრულებით არ არის. ამით აიხსნება ის გარემოებაც, რომ ცოლქმრობის გარეშე თავისუფალი კავშირი მათს შორის იშვიათი არ არის, თუმცა ისიც კია, რომ ასეთი კავშირი საგმობია მათგან და ქალი მუცლის გაფუჭებით ცდილობს ცოდვა სიყვარულისა დაფაროს. მუცლის გაფუჭების ჩვეულება აქ ძალიან ხშირია.

ჯვარის წერისათვის საკმარისი არ არის, რომ ვაჟს ქალი მოსწონდეს, საჭიროა ქალსაც მოსწონდეს თავისი მომავალი ამხანაგი ცხოვრებისა და მის თანხმობასთან ერთად მიუცილებელია დასტური მშობლებისა, თუ კი უნდათ, რომ საქმე მშვიდობიანად და უდავიდარაბოდ გათავდეს. როცა ორივე მხარე თანახმაა, ვაჟი თავის მხრივ შუაკაცებს უგზავნის ქალის მშობლებს. ესენი ქალის მშობლების წარმომადგენლებთან შეთანხმების შემდეგ მოლას უცხადებენ: მავანმა ვაჟმა და ქალმა ჩვენ მოგვანდეს გამოცხადდეთ მათი სურვილი ცოლქმრობისაო. ისიც საჭირო ოქმს შეადგენს. მერე შინაურნი, კეთილსინდისიერთა თანადასწრებით, შეავსებენ ქალის მზითევს, ყოველს ნივთს სათითაოდ. მოლაც ყოველსავე სწერს და სიას ადგენს. ამ სიას, ბოლოს, აბარებს ქალის დედას, რომ ვინიცობაა ქმარმა თავისი ცოლი გაუშვა, ამ სიის ძალით უკანვე მოსთხოვოს თავის ქალის მზითევი. მშობლების სახლიდან დედოფლის წამოყვანის დროს კარებში ერთი ქალის ნათესავთაგანი ჩადგება და სიძიანებს მოსთხოვს: ესა და ეს ცხენი მომეცით, თორემ ქალს ისე არ დაგანებებთო. ისინიც იძულებულნი არიან დააკმაყოფილონ, წინააღმდეგ შემთხვევაში, ქორწილი დროებით დაიშლება, სანამ გაჯიუტებულს ნათესავს სურვილს არ აუსრულებენ.

როცა ქალის ან მის მშობლების ნება ირ არის, მაშინ ვაჟი ძალას მიმართავს ხოლმე, რასაც, რა თქმა უნდა, სისხლის ღვრაც მოჰყვება. ამ შემთხვევაში დიდს მონაწილეობას ღებულობენ, ხშირად ვაჟის სასარგებლოდ, აქაური ბეგები, როგორც გავლენიანი პირნი, რადგან ქორწილი ზაფხულობით ხდება ხოლმე და იმ დროს ესენიც მათთან არიან.

როცა ორისავე მხარის ნება-ყოფლობით არის წამოყვანილი ქალი, საქორწილო პროცესიას წინ მიუძღვის ქურთული დაფა-ზურნა. დაფა-ზურნის უკან მოდიან ცხენოსანი მაყრიონები და ამათს უკან—ქალები. ქალების შუაში დედოფალი მოდის ცხენით. თავით-ფეხებამდე ტომრის სახით შეკერილ კრელ ჩითის ჩადრშია გამოხვეული. ამ ჩადრს „ტუალი“ ჰქვია. პირისანვ არ უჩანს, მხოლოდ თვალებისათვის აქვს დატოვებული ადგილი. ხელში ბალაღი უჭირავს. მთელის პროცესიის მონაწილეთა ცხენსა და ცხენსა შუა ქვევითი კაცი მიდის და მარჯვენა ხელით წინა ცხენის კუდი უჭირავს, ხოლო მარცხენით—უკანა ცხენის სადაფე. ასე რომ ასისა და ხან მეტის მხარის სიგრძე ცოცხალი ჯაჭვია გაკეთებული, რომლის დაშლა არავის შეუძლია: თუ ვინმე გაიარა, იმის მომასწავლებელი იქნება, რომ ცოლ-ქმარს შუა-ვინმე გაივლისო, ესე იგი უტყაყოფილო ცხოვრება ექნებათო. ამბობენ კიდევ, ბავშვებს ყელჭირვება (აჭარულად—„მატაური“) დახოცავსო. სიძის სახლში მისვლამდე რამდენსამე მარულას გამოუშვებენ. სახლს რომ ოციოდე მხარეზე დაუახლოვდებიან, დაიწყებენ თოფ-დამბაჩის კლას, სახლთან ჯერ მივა პირველი მხედარი და ჩამოხტება, ქვევითი კაციც მისს ცხენს ხელს გაუშვებს. მერე ჩამოხტება მისი მომდევნო და ასე დედოფლამდე. როცა დედოფლის რიგა დადგება, მოიყვანენ ცხვარს, მისს წინ ყელს გამოლადრიან და სისხლს მოაქცევენ: ეს ყურბანია, შესაწირავია, მშვიდობით მოსულის სამადლობელოა. მერე მის ცხენთან გადმოაპირქვავენებენ ქვებს, რომელზედაც პირქვე გდია ხის კოვზი. ყველამ უნდა იგულისხმოს, რომ პატარძალი ვერაფერსა ხელავს. სანამ ცხენიდან ჩამოვიდოდეს, ერთი ლაე-ლუვი ასტყდება: ქალისია-

ნები ვაჟისიანებს საჩუქარსა სთხოვენ: ქალს მანამდე არ დაგანებებთ, სანამ რასმე არ მოგვცემთო. საჩუქრად შემოღებულთა: ცხენი, კამბეჩი ან ძროხა. როგორც იქნება, შეთანხმდებიან. თვალ ახვეული ქალი ჩამოდის ისე, რომ ცალ ფეხს პირდაპირ ქვაბზე დადებულ კოვზს ადგამს. თუ დაამსხვრია კოვზი, ცოლობის გასაჭირს ყველაფერს გაუძღვებს და შვილოსნობაშიაც ნაყოფიერი იქნებაო. ამის შემდეგ შეჰყავთ ქოხში. ქალები სიცილით უკან მისდევენ, მამაკაცები კი გარედა რჩებიან. ცოტა ხანს უკან პროცესიაც იშლება: საქორწილო ღვინო არ იციან.

ზურნა კი ყველა ოჯახს დაუვლის. ხალხი გროვდება და ქალი და კაცი თამაშობს ზურნის ხმაზე.

სამი დღე დაყავით სარიჩაირზე ჩვენს სტუმართ-მოყვარე მასპინძლებთან. განუწყვეტელმა ნისლია და წვიმებმა, სამწუხაროდ, ნება არ მოგვცა სავსებით გვეგებნა აქაურის მთების რამე, მიდამონი დაწვრილებით მოგვევლო. უმეტეს ხანს იძულებული ვიყავით კვამლით სავსე კარავს ქვეშ მჯდარვიყავით, რაიცა მაინც და მაინც სასიამოვნოდ არ უნდა ჩაითვალოს. ასე რომ თავი უნდა დაგვეკრა მანდაურობისათვის. სარიჩაირი შეიქმნა უკანასკნელ პუნქტად ზემო აქარის აღმოსავლეთის ნაწილში მოგზაურობისა. მაწყვალთის ზემოთ ასულთ ახლა ხულოში დაბრუნება გვიხდებოდა ახალის—სხალტის წყლის ხეობით, რომელიც ისტორიულად ყველაზე მეტად საყურადღებოა ამ მხარეში. ღირს შესანიშნავია განსაკუთრებით ამ ხეობის სათავეში მდებარე ციხე ხირხათისა, რომელიც მოწმენდილ დარში სარიჩაირიდან მკაფიოდ მოსჩანს და რომელთანაც დაკავშირებულია ესდენი თავგადასავალი აქარელთა ცხოვრებისა.

ეს ნაწილი მგზავრობისა მით უფრო სახალისო იყო, რომ ჩვენთან ერთად მოდიოდნენ: ვითარცა მასპინძელი, ზაქარიბეგ ხიმშიაშვილი, ერთი სემინარიის მოწაფე მე—ძე და ორიც ბანოვანი, ოჯახობა გურულ თავადის იესე ნაკაშიძისა, რომე-

ლოც საზაფხულოდ და სტუმრად ბეგებთან იყო ამოსული. ამათთან ერთად უნდა დაგვეთვალიერებინა ხირხათის ციხე.

სარიჩაირს ნახევარ ვერსით გამოვსცდით თუ არა, დაიწყო საუცხოვო ტყე ნაძვისა, რომელსაც მზე ვეღარც კი ატანდა. ჟამდა ჟამ გამოვდიოდით ხეხილიან ველებზე. ესენი ნასოფლარნი იყვნენ. აშკარად ეტყობოდათ, რომ ზედ ამ მოკლე ხნის წინად სახლებულან სოფლელები. ეტყობა, რომ ამ ადგილებიდან რამდენიმე სოფელი აყრილა და იქაურობისათვის თავი დაუწებებია. ამ მიდამოებში მარტო ორ სოფელში დარჩენილან მცხოვრებნი. ბაკოსა და თხილევანაში,—სულ ორმოცდა ათ კომლამდე. ეს ორი სოფელი ხირხათის მთის ძირასაა და ჭალას წარმოადგენს, რომელსაც ბაკოს წყალი გარდიგარდმო უვლის. გარშემო ხირხათის მთის დაყოლებაზე რამდენიმე მთაა ამართული.

სოფ. თხილევანიდან ოთხ-ხუთის ვერსის მანძილი ხშირის ნაძვნარით არის დაფარული. ასე 2,000 დესიატინა სულ უხსოვრის დროს ტყეს უქირავს. მისის ყურებით თვალი ვერ ძლება. მაგრამ ამასთანავე გულის სიბრალოულით გივსებთ შემდეგი ბარბაროსული ნამოქმედარი ადამიანს ხელისა: კაცის სიმაღლეზე ნახევარ ადლის სიგანედ ყველა ხეს ქერქი აქვს შემოკლილი, ანუ, როგორც აქ ამბობენ, „დაყვერილია“. მთელს სოფელს ორის ზამთრის განმავლობაში უჭუშავნია ამ ტყის დაყვერისათვის. ასეთის ბარბაროსობის შედეგი ისაა ხოლმე, რომ ხე დაყვერის შემდეგ მეორე-მესამე წელიწადს ხმება, რადგან აქედან, უგზოობის გამო, ვეღარცად გაიტანენ, გახმმარს ხეს ათას გვარი ჭია-ლუა უჩნდება და აოხრებს დანარჩენს მოზარდ ტყეებსაც. აქარას ამ ტყეების წყალობით უდგას სული, ამათის წყალობითაა, რომ მხარეს მთის წყლები მთლად ვეღარ აოხრებენ. და თუ ტყე მოისპო, მაშინ მართლა რომ წყალი წაიღებს აქაურებს. და რომ ტყე ისპობა და რომ 10-15 წლის განმავლობაში სრულებით მოტიტვლდება სათავე სხალთიწყლისა, ამას დიდი წინასწარმეტყველური ნიჭი არა სჭირია.

რა იყო მიზეზი, რომ აქარელი თავის სიმდიდრეს, მოვლისა და დაცვის მაგივრად, ასე მტრულად და უღმერთოდ მოქცევია? ამ კითხვაზე აი რა პასუხს იძლევიან ადგილობრივი მკვიდრნი: „ოსმალეთის მთავრობის დროს ტყე ჩვენი, გლეხებისა, იყო, როგორც და რამდენიც გვჭიროდა, იმდენს ვხმარობდით, დამწლელი და ბაჟის მთხოვნელი არავინა გვყავდა. გაყიდვა ტყისა ჩვენ არ შეგვეძლო, რადგან გზები არა გვაქვს მისი გასატანი, მაშასადამე თუ ვსჭრიდით ტყეს, ისევ შინასაჭიროებისათვის, ასე რომ უხსოვრის დროს ტყეს არც კი აჩნდებოდა რამე. ასეთი თავისუფლება გვქონდა, სანამ საზღვდრო საერო მმართველობის ხელში იყო მუჰაჯირების (აქედან ოსმალეთში გადასახლებულთა) შემდეგ დარჩენილი თავისუფალი მიწები. მაგრამ 1894 წელს სახელმწიფო ქონებათა უწყებამ ჩაიბარა აქარის ტყეები და მეტყევე (ალ. აბაზაძე) დანიშნა. ჩვენა ვსთქვიოთ, ეგ არის ბაჟს გვადებენ ტყეებზეო. ხალხი აჯანყდა, მოითხოვა, ტყის დარაჯები მოეშორებინათ აქაურებისათვის, — სულთამხუთავებივით ნუ ჩაგვიყენეთო, თორემ თავი ცოცხალ აღარ გვინდაო. აბაზაძემ და ხულოს უფროსმა ბერიძემ ხალხს დამშვიდება დაუწყა: მთავრობას თქვენი შევიწროება კი არა სურს, არამედ ის უნდა, რომ ტყე წესიერად იხმაროთო. უბაჟოთ შეგიძლიათ შეშა და საშენი მასალა შინაურ საჭიროებისათვის გამოიტანოთო, უბაჟოთვე მოგეცემათ **საკაფაჯი** (დასასვენებლად დაგდებულ სახნავ-სათეს ადგილებზე ამოსული ბუჩქ-ჯაგები), **ბაღთაჯუხი** (წიქელი ღობეებისათვის), აგრეთვე **ნეკერია** (ხის ტოტები ზამთარში საქონელის საკვებად). მაგრამ ხალხმა მაინც არ დაიჯერა. უნდოდათ ყველანი აჯანყებულიყვნენ, მაგრამ მეთაურები დაიჭირეს. მეტყევე მაინც ვერ შედიოდა ტყეში. ბოლოს, ხალხმა ორის ზამთრის განმავლობაში მთელი ვარგისი ტყე გადაყვერა“.

აი ამ ბუნებრივის სიმდიდრის სამწუხარო ისტორია. გული გწყდება ადამიანს ამ გავერანებულ ტყის ყურებაზე და თანაც ვერც გაგიმართლებია ეს საცოდავი ხალხი და ვერც თუ სულ გაგიმტყუნებია...

ცხენებით თითქმის ხირხათის მთის ძირამდე მიეღლით. აქ-
კი ცხენები დაეტოვებოდა და ფეხით შეეუდებოდა. გავედით მთის
მდინარე, ბაკოს წყალად წოდებული, უზარმაზარ ლოდებით
სავსე. მდინარეს მეორე ნაპირას აღმართი იწყება მთისა, მოჟე-
ნილი ჩამოქცეულ მთის ლოდებითა, რაიცა საშინლად აძნელე-
ბდა სიარულს. ამას ზედ დაერთო უწყლობა. ბედზე მთის მო-
ცივი რომ არ გამოგვიჩინადა, ყოვლად შეუძლებელი გახდებოდა
გზის გაგრძობა. ყოველსავე ზედ დაერთო ისიც, რომ
ბანოვანნი თითქმის ხელით ასახიდი გაგვიხდა, თუმცა ისიც
უნდა ვსთქვათ, რომ მხოლოდ ამ სასიამოვნო ტყეირთის წყალო-
ბით ვსძლიეთ გაჭირვება და ერთის სხათის შემდეგ უკვე ცი-
ხის თავზე ვიყავით.

თვით ხირხათის ციხე ზღვის პირიდან 2,601 მეტრის სი-
მაღლეზეა და წარმოადგენს განმარტოებულს და წოწოლა
კლდეს, სამივე კუთხივე მახლობელ მთებიდან ხრამებით მოშო-
რებულს და მიუვალს. ზედაპირი მთისა სამის დღიურის სივ-
რცისა იქმნება და გარშემოვლებული აქვს ქვითკირის გალა-
ვანი, რომელსაც ჩრდილოეთის მხრივ ნიადავი გამოსცლია
და მასთან ერთად ჩამოქცეულა. ალაგ-ალაგ გალავანს სარკმლები
აქვს ჩატანებული. ერთმანეთზე მოშორებით ხუთი მაღალი
კოშკიცა დგას, ხუთივე სანახევროდ დანგრეული. ციხის ში-
გით ნახევრად დანგრეული ეკკლესიაცაა. არის აგრეთვე რა-
მდენიმე დამტვრეული ღ ჭვებით სავსე ქვევრები, ნაწვიმარ წყლის
შესაკრებათ, რადგან მახლობლად წყლის ხსენება არსად არის
„ნაღვარევის“ წყლამდე, რომლის ხმა ძლივას ამოდის ციხემ-
დე. ციხის შუაგულში ქვით ამოკირული დილეკია ტყვეთათვის.
1874 წელს ეს ციხე უნახავს გენერალს გ. ყაზბეგს და მასთან
ერთად ერთი ქართული წარწერიანი ქვაცა, როგორც გვითხრა
ჩვენთანვე ამოსულმა ბაკოს მცხოვრებმა გლეხმა შევლიეთ
დავითაძემ. მაშინ ყაზბეგს ისეც ამოჰყოლია ამ ციხეზე და ის
ქვა უნახავს. მაგრამ მაშინ პატარა ვიყავ და აღარ მახსოვს
სად იყო. ბევრი ვეძებეთ, მაგრამ ამოდ, რადგან აქაურობა
საშინლად დაფარულია ნანგრევებითა და შამბით.

ამ ციხეზედვე 1894 წ. ამოსულა ჩვენის ქვეყნის ძველ ნაშთთა მკვლევარი გრაფინია უვაროვისა. ქართველ ქალთაგან კი ამ სხრივ პირველობა ეკუთვნისთ ჩვენს დაულალავს და გამბედავს თანამგზავრებს თავადის ი. ნაკაშიძის ასულს და მისს ნათესავს ქალს მე—ძისას. აქარლებმა რომ გაიგეს, ხირხათის ყოლეზე (ციხეზე) გურჯის ქალები ასულანო, კარგა ხანს ჰქონდათ სალამარაკოდ ეს ამბავი, რადგან თვით აქარელებთაგან ამ ციხეზე ზამთრობით თხილამურებით რჩეული მონადირენი თუ ამოდინ თხებზე სანადიროდ.

შიგ ციხეში ტყის წარმომადგენელად ერთად-ერთი დაჯანდაკებული ფიჭვი სდგას 2¹/₂ მხარის სიმაღლისა. სამაგივროდ ბლომადაა მოცვი, კლდის მოცხარი, ყოლო, რაიცა მისწრება აქ ამოსულისთვის წყურვილის მოსაკლავად. აქედან, როგორც გვითხრა ჩვენმა ჩიჩერონემ დავითაძემ, მკაფიოდ მოსჩანს თეთრთავე მთა კარჩხალისა, შავშეთის მთები, ჩირუხის მთა, გურიის საზღვარი. მართლაც თუ წარმოვიდგენთ ამ ციხის სიმაღლეს და იმ გარემოებას, რომ ის მეტად შორ მანძილიდან (100 და მეტის ვერსის) მოსჩანს, აქედან მნახველს საუცხოვო სურათი უნდა ეშლებოდეს თვალწინ. მაგრამ, სამწუხაროდ, ნისლმა, რომელიც ხშირი სტუმარია ამ ციხისა, ყოველივე დაჭყარა და არამც თუ მთებს, ერთმანეთსაც ძლივს ვხედავდით.

ამ ციხის აშენების დრო, სამწუხაროდ, არ ვიცით. ლეგენდა კი მის აშენებლად სთვლის თამარ მეფეს. მაგრამ სანამ ამ ლეგენდას გავაცნობდეთ მკითხველს, მეტი არ იქნება აღვნიშნოთ ის ისტორიული ამბავი, რომელიც მომხდარა ამ XIX საუკუნის დასაწყისს ამ ციხეში.

როგორც მკითხველთა უწყიან ჩვენის წინა წერილიდან, 1802 წელს ხიმშიაშვილთა წანაპარის აბდულა-ბეგ ხიმშიაშვილის შვილმა სელიმ-ბეგმა ისარგებლა ახალციხის ფაშის შერიგბეგის პოლიტიკურად აწეწილ მღვდმარეობით, აქარლების დახმარებით ახალციხიდან განდევნა და ფაშობა თვითონ ჩაიგდო. ბოლოს ისე გათამამდა, რომ სულთანს ურჩობაც კი შეჰკადრა. განრისხებულმა სულთანმა ფაშობა წაართვა და სიკვდილი მიუ-

საჯა. 1805 წელს ახალციხიდან ივლიტო და აჭარაში იმაღლებოდა. 1815 წ. სულთნის ბრძანებით გამოგზავნილ იქმნა ჯარი, რომელსაც მეთაურობდა არზრუმის სერაქსიარი ბაბა-ფაშა, ფებლევანად წოდებული. სელიმ-ფაშა მტერს ამ ხირხათის ციხეში გაუმაგრდა, რაიცა მოწმობს, რომ ეს ციხე ამ ოთხმოცის წლის წინად კიდევ მრთელი ყოფილა. ამ ისტორიულის მომენტის ხსოვნა აი რა რიგად არის დარჩენილი ხალხში.

ახალციხეში გაფაშების შემდეგ სელიმს რაღაც უსიამოვნება მოსვლია არტაანის ბევთან ჰამზა-ალისთან. ბევს მისი ცოლი ავად უხსენებია. სელიმმა უთხრა თურმე: ქალის შეურაცხყოფა კაცობა არ არის და რაკი ეს შემომკადრე, უღვიაში არა მსხნია, თუ ერთის წლის განმავლობაში თავი არ მოგჭერ და შენი ცოლები ხირხათის ციხეში არ დავისვი ცოლებადლა. თავისი მუქარა აუსრულებია კიდევ.

ჰამზა-ალის მემკვიდრენი სულთანთან წასულან, წაუყვანიათ მცირეწლოვანი ბავშვები, წაუღიათ სისხლში მოსვრილი ტანისამოსი ჰამზა-ალისა და შეუჩვილიათ—სელიმმა ასე და ასე გვიყვო. სულთანმა მაჰმუდ-ურან-ფაშა გამოგზავნა ჯარით და ფირმანიც მისცა—სელიმ-ბეგი დაიჭიო და თავი მოჰკვეთო.

ეს რომ სელიმმა შეიტყო, 400 კაცი შეიყვანა ხირხათის ციხეში, თან ერთის წლის სამყოფი საგზალი შეიტანა და კარები ჩაიკეტა.

მაჰმუდ-ფაშა 12,000 კაცისაგან შემდგარ ჯარით ხირხათის ძირას დაბანაკდა, სოფ. თხილნარში. ორის თვის განმავლობაში იმის ცდაში იყო, სელიმი როგორმე ხელში ჩაეგლო, მაგრამ ციხეს ვერას გზით ვერ მიუღდა.

ამასობაში სელიმმა სულთანს კაცი გაუგზავნა: ნება მიბოძე შენთან მოვიდე, ყველაფერი მოგახსენო და თუ მტყუანი ვიყო, მაშინვე მომკალიო. მაგრამ სანამ სულთნის პასუხი მოვიდოდა, სელიმის საუბედუროდ ციხე სწორედ შიგნიდან გატყდა. მისს ბაირალთარს ვერცხლმოყვარებამ სძლია, მაჰმუდის-მიერ მოსყიდულ იქმნა და ციხის კარის გასაღები მისცა.

ერთ ღამეს, სელიმის ჯარი უშიშრად და არხენად რომ იყო, ისე ციხის კარი გაიღო. ბაირალთარი სელიმთან მიიჭრა საჩქაროდ, კარი დაუკაკუნა და მოახსენა: ფაშა შემოვიდა და უნდა წაგიყვანოს, ძალით ვერას გავხდებითო. სელიმი გამოვიდა და უთხრა: ცოტა მომითმინეთ და წამოვალო,—მინდა ცოლშვილს გამოვეთხოვოვო. მივიდა ცოლებთან და უთხრა: ძვირფასი რამ ნივთები მომეცითო. ცოლებს ეგონათ გაგიჟდაო, ან ფულით მტერი უნდა დაახარბოს და თავი დაიხსნასო და ცრემლი მოერიათ.—გიჟი ნუ გგონივართ,—დაამშვიდა სელიმი,—ჯალათს ნება აქვს მკვდარს ჯიბე გამისინჯოს, რაც გამომაჩნდება, ყველაფერი მისი იქნება. რომ დამისინჯავს და ვერაფერს იპოვის, ხომ შემაგინებს: „ფუი ამის კაცობას, ცარიელი დანაგვალაო“. ეს უთხრა და ორიოდ ძვირფასი თვალი გამოართვა და ჯიბეში ჩაიღო.

სელიმი ციხიდან გამოიყვანეს და სანამ თავს მოჰკვეთდნენ, სამი დღე-ღამე არ აძინეს, რომ თავის მოკვეთის დროს ტანჯვა არ ეგრძნო. აჰა, მისის დასჯის დღეც დადგა, მაგრამ ჯალათობა არავინ იკისრა. ბოლოს, ერთი არტანუჯელი სომეხი გამოჩნდა, მისცეს ერთი ოქრო და იმანაც სიამოვნებით მოჰკვეთა თავი სელიმს სოფ. ბაკოს ზემოთ, სწორედ იმ ადგილას, რომელსაც „სერი-ყანა“ ჰქვია და სადაც გლეხნი დღესაც პურსა სთესენ. მერე ეს სომეხი სელიმის შვილს არტანუჯში მოუძებნია და მოუკლავს.

ამ აქარელ გმირის თავის მოკვეთის შემდეგ ორს საათს არ გაუვლია, ისე სულთანის ფირმანიც მისულა: „თუ დაიჭირეთ სელიმი, ცოცხალი მომგვარეთო.“ მაჰმუდ-ფაშამ, ამის მაგივრად, სელიმის თავი სულთანს ჩაუტანა სტამბოლში, როგორც ტროფეი. სულთანს ძალიან ეწყინა თურმე და ჰკითხა: „ფირმანი რა უყავიო?—სიკვდილის შემდეგ მოვიდაო.—რაკი ასეთის კაცის დაფასება არა გცოდნია და არ დაგნანდა, აღარც მე მენანებია“. და ბრძანა თავი მოეკვეთნათ,

სელიმის თავი სტამბოლშია დამარხული და ქების წარწერაცა აქვს მის საფლავის ქვასაო. ტანი კი ჯერ სოფ. შიგანა-

ში დაუმარხავთ, მაგრამ მერე ცოლს თავისს სოფელ ნიგოზე-
ულში გადაუტანინებია.

ახლა მოვეუსმინოთ აჭარელს, რას ამბობს თავისს ლეგენ-
დაში ამ ციხის ამშენებელის თამარის შესახებ. ეს ლეგენდა თა-
მარს წარმოგვიდგენს ხირხათის ციხეში შეფარებულს „უსჯუ-
ლოთა მეფის“ ალერსისაგან თავის დასალწევად.

ამ „უსჯულო“ მეფეს დიდი ქება გაეგონა თამარისა: მის
სილამაზის წინაშე მზის ბრწყინვალე სხივნი კრთებიანო, არც-
ერთს დედის მუცელს მაგის მსგავსი ასული არ უშვია ქვეყნის
გაჩენიდანაო. იმანაც გადასწყვიტა ცოლად შეერთო. გაუგზავ-
ნა მოციქულები და თავისი სურვილი შეუთვალა; თანაც დარ-
წმუნებული იყო, რომ თამარი დიდის სიხარულით მოისმენს
ჩემს წინადადებასო. ექვიც კი არა ჰქონდა, რომ თამარს უარის
თქმა აზრად მოუვიდოდა. მაგრამ თამარს გადაწყვეტილი ჰქონ-
და უბიწოდ დარჩენილიყო და, ვგეტყვარ ყოფილიყო, უსჯულო-
მეფეს მაინც არ გაჰყვებოდა, თუმცა ამ მეფეზე ძლიერი და
მდიდარი ცის ქვეშეთზე არავინ იყო. ამიტომ, თავისს თაყვანის-
მცემელს უარი შემოუთვალა,—იმედი ნუ გაქვს, როდესმე ცო-
ლად შემირთოვო.

უსჯულოთა მეფე დაჩვეული იყო, რომ ყველანი და გან-
საკუთრებით დედათა სქესისანი, მის სურვილის ყურმოჭრილი
მორჩილნი ყოფილიყვნენ, ამიტომ თავმოყვარეობა მეფისა მწა-
რედ შეურაცხყო ამ სუსტის ქმნილების უარმა. გადასწყვიტა,
ძალით მოეხრევიებინა ქელი თამარის ჯიუტობისათვის. შემო-
იკრიბა აურაცხელი ჯარი და ჯერ საქართველოს მუსრი გააფ-
ლო. მისგან დევნილი თამარ მეფე აჭარაში ივლიტო და იქ
თვალის დახამხამებაზე ხირხათის მიუდგომელ მთაზე მაგარი ციხე
გააშენა, შიგ შეიყვანა თავისი ჯარი, შეიტანა რამდენისამე
წლის სამყოფი სარჩო და დაუწყო ლოდინი მტერს. მტერიც
მალე მოვიდა თავის უთვალავის ჯარით და ხირხათის ციხის
პირდაპირ მთაზე დაბანაკდა. ბევრი უტრიალა, მაგრამ ციხეში
ვერასგზით ვერ შევიდა. გაიარა რამდენმამე თთვემ. მეფე იმედს

არა ჰკარგაედა,—საჭმელი რომ შემოეღევა, დამნებდება, მაშ რას იზამსო. მაგრამ თამარი წარბსაც არ იხრიდა, გული არხეინად ჰქონდა.

მოთმინებიდან გამოსულმა უსჯულო მეფემ ბრძანა, ის ხრამი, ხარხათის ციხესა და იმის ბანაკს შუა რომ იყო, ბამბით ამოეფსოთ და ამით ერთის მხრით—თამარისათვის ეჩვენებინათავისი სიმდიდრე და მეორეს მხრით—ხიდი გაეკეთებინათ ციხეში შესასვლელად. რაც მის საშეფოში ბამბა იყო, სულ აქ მოზიდეს და მოკლე ხანში ხრამი ციხის პირამდე ამოავსეს. ამ დროს თამარმა ბრძანა ამ ბამბის ხიდისათვის ცეცხლი წაეკიდებინათ. ასე რომ შრომამ და ხარჯმა ფუქად ჩაუარა მისს მოტრფიალეს.

ხირხათის ციხიდან ერთის დღის სავალზე ზარზმის მონასტერია, სადაც თამარს, ჩვეულებრივ, ღვთის ლოცვა-ვედრება უყვარდა. ხირხათის ციხეში ამდენის ხნის ყოფნის შემდეგ საშინლად მოუნდა ზარზმაში წასვლა. მაგრამ როგორ? უსჯულოთა მეფეს ყველგან დარაჯები ეყენა, რომ თამარი არსად გაპარულიყო. რათა ეს დაბრკოლება თავიდან აეცილებინათ, თამარმა ბრძანა ზარზმამდე გვირაბი გაეყვანათ მიწის ქვეშ. მისი სურვილი დაუყოვნებლივ აღასრულეს მისმა ერთგულმა ქვეშევრდომებმა. და აჰა, თამარმა იწყო ზარზმაში სიარული და ვედრება—ღმერთო, იხსენ შენი მმოსაფი ხალხი ამ განსაცდელისაგანო. რაკი ამ მონასტერში სიარული და მისს წმიდა კედლებს შორის ვედრება შეეძლო, თამარმა ყოველი დარდი გულიდან გადიყარა: იმედი ჰქონდა, რომ ღმერთი ამ წმიდა ადგილას ვედრებას უსმენდა და მისს სამეფოს ხელს არ ააღებდა.

მაგრამ ციხე შიგნიდან გატყდა. იუდას მარტო ქრისტე კი არ გაუცია.

თამარ მეფეს ზარზმაში ერთი დედაბერი ემსახურებოდა და იმის მეტმა არავინ იცოდა საიდუმლო გზის არსებობა. უსჯულოთა მეფემ გამოაცხადა, ვინც თამარს დამაჭერინებს, თავისს წონა ოქროს მივსცემო. ყოვლად ძლიერმა ოქრომ თავ-

ტანი დაუკარგა დედაბერს და გადააწყვეტინა თავის მეფისათვის ელალატნა. მტერს შეუთვალა: თუ დაპირებულს ოქროს მომცემ, დაგაჭერინებ თამარსაო. მეფემაც სიხარულით მიუწონა ოქრო. დედაბერმა მიიყვანა ერთს აღგილას, მიწა ჩაათხრევენა და უთხრა, აქ ჩაცხადე და როცა გამოივლის, შენ იცი და იმანაო.

დანიშნულს დროს ღვთის მოშიში თამარი მართლა მოვიდა ზარზმაში. მაგრამ მისი აქ მოსვლა უკანასკნელი იყო. რაკი დაინახა, რომ განხეცებულს მტერს ხელიდან ველარსად წაუვიდოდა, გადასწყვიტა თავისი თავი თუ არ მკვდარი, ცოცხალი არ დაენებებინა. და შეევედრა: „ახედავ ჩემს ღღესა, შენის ხელისაგან განთავისუფლების ცდა ჩემის მხრით ამაო იქნება. ერთს-ლა გთხოვ: ერთი ღღე თავისუფლება მომეცი, რომ ოთახში მარტო დავრჩე და უკანასკნელად ვილოცო ღმერთი. მერე რაც გენებოს, ის მიყავიო“. მეფემაც ნება მისცა, ჩაკეტა ერთს ოთახში და გასაღები ჯიბეში ჩაიღო.

მეორე ღღეს გულის ფანჯრალით გააღო მეფემ ოთახი, სადაც დამწყვდელი ჰყავდა თავისი ძვირფასი ტყვე. მაგრამ დახე მისს სასოწარკვეთასა: მზის დარ თამარისა გაცივებული გვამი-ლა ესვენა, — იმავე ღამესვე დაელივნა საწამლაფი, რომელსაც სულ თან ატარებდა, რაკი შიში ჰქონდა, რომ შეიძლება მტერმა ერთ ღღეს ხელში ჩამიგდოსო. მაგრამ სიკვდილმაც ვერ იხსნა წმიდა გვამი თამარისა შეურაცხყოფისაგან და მტერმა თავისი უწმიდური და მხეცური ჭინი მიცვალებულზე მოიკლა.

მეორე ვერსია ამ ლეგენდისა ამბობს, რომ უსჯულოთა მეფე, მართალია, დიდხანს სდევდა თამარს, მაგრამ ხელში ვერ ჩაიგდო ვერც მკვდარი და ვერც ცოცხალიო. თამარმა იცოდა, რომ მეფე დაფიცებული იყო: თუ ცოცხალს არა, მკვდარს მაინც ჩავიგდებ ხელშიო. ამიტომ მოსუცებულებამდე ემალებოდა მტერს. რომ იგრძნო, სიკვდილი მომიახლოვდაო, იახლა თორმეტი ერთგული კაცი და ერთ უდაბნოში დაიმალა. ეს უდაბნო, ღღესაც არავინ იცის, სად არის. როცა თამარი გარდაიცვალა, მისმა თორმეტმავე ერთგულთა საწამლაფი დალიეს, რომ იქიდან

არავინ გამოსულიყო და როგორმე არ წამოსცდენოდა, სადაც განისვენა საუკუნოდ ქართველთა წმიდა მეფემა, რათა უსჯულოთა მეფეს არ მიეგნო მის ცხედარისათვის. აქ, ამ უდაბნოში, — დასძინს ლეგენდა, — დიდებული გვირგვინოსანი ოქროს აკვანში განისვენებს და შვილის სამეფოს განძი გარშემო შემოქუჩებული აქვსო. ესე რომ სრულიად ეთანხმება ამ ლეგენდას ის ხალხური ლექსი, რომელშიაც გამოთქმულია ის აზრი, რომ არავინ იცის, თუ თამარ მეფის საფლავი სად არისო:

„დაბნელებულა ქართლის მზე: —

დედა ქართლისა თამარი,
 სიმშვენიერთ მისილი,
 ამომავალი მზის დარი,
 სიკვდილის შემდეგ მშობლებმა
 მკვდარიც ვერ ვხვდეს სად არი“.

თანახმად ამ ლეგენდის შესამე ვერსიისა, თამარ მეფე არ მომკვდარა, ცოცხალია და ერთ დღეს ისევ გამოჩნდება და მეთაურად დაუდგება თავის საყვარელს ხალხს, რომელიც ერთ ღროს ესდენ ბედნიერი, ესდენ მამაცი და სახელგანთქმული იყო.

აქვე გავიგონეთ ერთ ქობულეთელ აზნაურის მაჰმადიან-ქართველის ყურშუმ-ალა ჭყონიასაგან შემდეგი თამარის ანდერძისებური ლექსი:

«ათასი კაბა*) ყმა მყავდა:
 ვეკლანი ლქრას დილითა;
 ვაჭმეკდი დედალ სოხობსა,
 ვასმეკდი ბრძლის ჭიქითა.
 ვინცა შემება, შეგება
 ზღალითა და ვიქითა,
 აწი თქვენ იცით, მეფეებო,
 ვინც დაჩნით ამას იქითა...»

*) 1 კაბა=1,000.

ამ ლეგენდისა და ლექსის მომხიბვლელ გავლენის ქვეშ მყოფთ მოწონებით საღამო მივეციო ჩვენის დიდების უტყვს მოწამეს, ნისლის თეთრ სამოსელში გახვეულ ხირხათის ციხეს. ნახეარ ჟამის სიარულის, ანუ, უკედ, ცურვის, შემდეგ ჩვენს ცხენებს ვასხედით და ღამის წყვდიადში, რომელსაც ჩამოზნელებული ტყე უფრო აძლიერებდა, ცხენების აღლოზე დანდობილნი სოფ. ქოჩახში მივდიოდით, ხიმშიაშვილთა საზაფხულო სასახლეში.

თ. სახლკია

კველი თაობა

ილია ჭავჭავაძე, დოკტორი პუბლიცისტი

(წერილი მესამე)

ჩვენი წარსული ისტორია მთელ ქართველ ხალხის კუთვნილებაა. ქართველი ხალხი, საერთოდ აღებული, ჰქმნიდა თავის ისტორიას, იცავდა თავის ვინაობას. ამისათვის, ვინც ამ ისტორიის ღირსება-ნაკლულეევანების დაფასებას შეუდგება, ის შეეხება მთელ ხალხის ღირსება-ნაკლულეევანებას, მისს ცხოვრების უნარს, ისტორიულ მომზადებულობას და ნაყოფიერებას.

მხოლოდ ჩვენში საქმე სხვა ნაირად ესმით. თუ გამოვსარჩლეთ იმას, რაც მთელმა ხალხმა შეჰქმნა—ისტორიულ ნაშთებს—ტაძრებს, ხელთ-ნაწერებს, მატეანებს, თუ ვაჰკადნიერდით და ისტორიის მიმდინარეობის და ფაქტების დამახინჯების შესწორებას შეუდგებით, იცით რა სახელით მოგნათლავენ ჩვენში, იცით, რას დაგწამებენ? წოდებრივ უპირატესობის მცველს დაგიძახებენ და კლასსიურ გრძნობებს და მისწრაფებებს აღმოაჩინენ თქვენს გულში. ჩვენა გვგონია, რომ ნაშთი, ხელთ-ნაწერი და მატეანე და სხვა ამ გვარი, ერთ წოდების კუთვნილება არ არის, გვგონია, რომ ქართულ ისტორიის დამახინჯებამ არ უნდა შეჰლახოს მარტო ერთ წოდების თავმოყვარეობა და ხალხს სასიქადულოთ არ უნდა მიაჩნდეს ამ გვარი დამახინჯება. ამ შეხედულებაში ჩვენ მხოლოდ ხალხის უპატივისცემლობას ვხედავთ და მეტს არაფერს. როგორ, ხალხმა

სისხლი ჰღვარა, ტანჯვით და ვაებით დაიკვა ის, რასაც „ისტორიას“ უწოდებენ, ხალხმა შრომა დახარჯა, ჩქვენ კი არც ამ შრომას და ღვაწლს, არც დანთხეულ სისხლს არაფრად ვაგდებთ. ხალხს არ უნდა ეწყინოსო, როდესაც ყალბი მეცნიერები გამოდიან და საქვეყნოდ ჰყვირიან, საქართველო არასოდეს არ არსებულაო, ქართველებს დამოუკიდებელი ცხოვრება არ ჰქონიათო, ქართული კულტურა და ძველი ლიტერატურა არაფრად ჩასაგდებიაო და სხვა ამ ნაირი. თუ ვინმეს ეხება ყველა ეს, თავად-აზნაურობა უნდა იყოს, ან ბურჟუაზია; მათ უნდა მოხვდეს გულში უსამართლო ისტორიის დაფასება. ხალხს კი ყველა ეს არ ეხება, ხალხი ისტორიის გარეშე რჩება, არავითარ მონაწილეობას არ იღებს მის მოძრაობაში. რა არის ყველა ეს, თუ არ ხალხის დამცირება, მისი არაფრად ჩაგდება და გაბათილება.

მართლაც, როდესაც ჩვენს ლიტერატურაში დაიწყეს ლაპარაკი სომხის ერთ გვარ ჯგუფზედ, რომელმაც ქართველების დამცირება მოინდომა, როდესაც ამ ჯგუფს უსამართლობა და მიდგომილობა დასწამეს, ერთმა ნაწილმა ჩვენის საზოგადოებისამ აღიარა, რომ ეს ალიაქოთი ჩაღად არა ღირს, რომ ყველა ამაში გამოისახება ორ გაბატონებულ წოდებათა შორის (სომხების და ქართველების) ანგარიშის გაწევა, რომ ამ კამათს აქვს წოდებრივი ხასიათი და ამისათვის ხალხს ის არ შეეხება.*) ასე მოუფიქრებლად სჯიან ჩვენში. თითქოს საკამათო საგანი რომელიმე საგვარეულო ისტორია ყოფილიყოს და არა მთელი ხალხის ისტორია, თითქოს „ქართლის ცხოვრება“ საგვარეულო საგელი იყოს და არა მთელი ხალხის ისტორიის მატრიანე, თითქოს „ვეფხვის ტყაოსანში“ ერთი წოდების სიბრძნე იყოს ჩართული და არა მთელი ერისა,

როდესაც ილია ჭავჭავაძემ თავის „სომეხთა მეცნიერნი და ქვათა ღალადის“ წერა დაიწყო, მხედველობაში ჰქონდა,

*) იხილ. „Сѣв. Куп.“ გვლეიშვილის წერილი.

ერთის მხრით, ქართველ ხალხის, ქართველ ეროვნობის ინტერესი, მეორეს მხრით, ყალბ ლიბერალიზმის დარღვევის სურვილი. ღირს შესანიშნავია აგრეთვე ის, თუ ვინა ჰყავს ჭაფჭავაძეს ამოჩემებული სომხებში. სიმართლეს მოკლებულია ის ბრალდება, ვითომ ჭაფჭავაძე მთელ სომხის ერს ემტერება და ემუქრება. ყველა ამაზედ თვითონ ავტორი ავალაპარაკოთ და ვეცადნეთ მკითხველის ყურადღების მიქცევა იმაზედ, თუ რამ ავალაპარაკა ილია ჭაფჭავაძე და ვინ არიან მისი მოპირდაპირენი.

ჩვენასთანა დაბრეყებული, დაბალ ღობედ მიჩნეული კრი, ჩვენისთანა სახელგატყხილი ძნელად თუ სხვა მოიპოვება დედამიწის ზურგზე, ამბობს ავტორი. ვინც გნებავთ, ან ზედ გააბატონებს, ან გუჭელავს და მიწასთან გასწორებს. ღამის ვაკასიის ჭედს აქედ ჩვენი სსენება განანაგონ, ქართველების სახელი დედამიწის ზურგი-დამ ადგაფონ და ჩაღასავით ქაჩს გაატანონ. თითქო არც ოდეს-ღაც ვეოფილვართ, არც დღეს ვართ... სულთ დაბაღნი, ჭკუა-გონებით ჩღუნგნი, ზნეობა დაცემულნი, სულელნი, უსწავლელნი, გაუნათლებელნი, გადატყებულნი, ფლიდნი, პაჩის-გამტყხნი—აი ჩვენის სულიერ და ხორციელ ავლადიდების სურათი! აი რანი ვეოფილვართ, რანი ვართ დღეს იმათის სიტყვით, ვისაც ასე თვისდა სასარგებლოდ მიუჩნევია ჩვენის სახელის გატყხა, ჩვენი მიწასთან გასწორება... ვისი უნარია ვოკულიკე ეს?—განაგრძობს ავტორი. ეს რა შავი უოჩანია, რომ თავს დაგკტრიალებს, ზედ დაგვეფეს და დაგეჩხავის? ჩვენ ადრეც გვითქვამს და ეხლაც ვიტყვი: ღმერთმა გვაშოროს იგი ბრალი, იგი ცოდვა მთელს ერს სომხისას შევწამოთ, რომელიც მართო ერთს გვარს გუნდს სომხებისას და იმ გუნდის მწიგნობარ-მეცნიერთ ეკუთვნის. თუმცა ასეა, მაგრამ მინამ კალამს ხელში ავადებდით ამ წერილის დასაწყინად, დიდხანს ჩავუფიქრდით ერთს ჩვენთვის დიდ-მნიშვნელოვანს კარემოებას: როგორ ჩამოგვართმევს წერილს მთელი ერი სომხებისა? ეს საკითხი უქმი საკითხი არ არის, როგორც ვნახეთ. კრი, როგორც კრებული ისტორიით შედუღებულ ერთ-სულ და ერთ-ხორც მკვიდრთა, ვოკულ პატარხისას და ჭკუათა შეოფელ ადამიან-

ნისაგან უნდა ზატივცემულ იყოს ყოველ შემთხვევაში და მისი ასე თუ ისე გაუზატიურება, ავად ხსენება დიდად სათაკილო საქციელია. ყოველს ერს თავისი საკუთარი სახე აქვს, თავისი საკუთარი გულ-თა-თქმა, თავისი წიდილება, თავისი სულთა-სწრაფვა, თავისი ღირსება. ამაების შეგინება ერთი იმისთანა სიბრძევეა, რომელიც გონება გახსნილს ადამიანს არ ეზატიება, არ შეეწოდება. ეს ჩვენ კარგათ ვიცით და ღმერთმა გვაშოროს იქ მთელი არი ვიგულისხმეთ, სანა მარტო ერთ გვარს გუნდია ცოდვილი. აი საფრთხე სწორეთ აქ არის. აი აქედამ მოკვლით იმ მტკერ-ბუქსა, იმ გუდიან—ქარსა, რომლის აყენებას არ მოკრძობა იგი ერთგვარს გუნდი, რომ კაცს თვალები დაასუტკინოს, თვალები აუბას... მთელი ერი სომხებისა აქ არაფერს შეაშა. იგი, ვითარცა მშვიდობიანად მშრომელი და გამძვაველი, თავისს საქმეს ადგია—ვაჭრობას, თუ ხენა-თესვა—და ფიქრადაც არ მოსდის და არც ეჭირება ზასუხის მტეხელი იყოს იმ ზოგაერთა ცოდვების გამო, რომელნიც არა-მკითხე მოამბესავით მუტიანრობენ და გარს დასტრიალებენ, როგორც მუძია მუხსა... დროს ჭკუას მოკიდეთ,—გვირჩევს ატორი,—და არ შეკუშინდეთ იმ ცრუ-ბენტელს ღიბურალებს, იმ ჭეშმარიტის ღიბურალობის ბერკეებს, რომელნიც განგებ პირში ბურთსა გვირჩიან, რომ თავისი ოინბაზობა, ორპირობა და ცალ-გულობა მიაფურჩინონ და ზედ ღიბურალობის წმინდა კალთა გადაათარონ. ნუ ვაგმსილებთო ჩვენს ცუდღეტობას, ოინბაზობას, თორემ ურჩუნულ შოთის ადღენას დაგწამებთ, რეტროგრადობის ბანაკში თავს ამოგაყოფინებთ, რადგანაც მერხრამეტე საუკუნის დასასრულს ურჩუნულ შოთის ატებს, ერთა შორის ღვარძლის შთამოთესვა სიბრძევესა და გონების სიბნელეს მოასწავებსო და ღიბურალობის შეგინებასო... ხალხ ღიბურალობა განა მალავა,—გვეკითხება ატორი,—ანუ ხელის წაფარება ტუფილებისა, ოინბაზობისა, თაღლითობისა, თვალთმაქცობისა და ყოველგვარ ნამუს-ახდილობისა, და არა მხილება ყოველ ამისი?.. საბუთიანს, მანათლს მხილებას, თუნდა მთელის ერისას, გონიერი ერი მადლობით ეპურება და არა რისხვითა და შოთითა. ჭეშმარიტი ღიბურალობა ის არის, რომ ჭეშმარიტება არავის წააწყმდინო, არავის გააქვავინო, ბორბოტს ბორბოტი ამხილო, მსჯავრ-

დადებულად ან შეიკრინა... თუ აქა-და შეფთი ასტუდება, დას-ძენს ავტორი, და ლიბერალობის დაღადებით ჩვენ, ქართველებს, სმას გვაგებინდებენ და თუ მარტო ბაღლების საცდენად და საფრ-თხობლად ან მოაქვთ აქ უადგილოდ ლიბერალობა, რატომ ამავე მიზეზით იმ გუნდს სომხებისას შიკში გახს ან ამოსდებენ, რამელთა მეცნიერნი, საცა გინდათ ხუ ან გინდათ, მთელს ქართველს ერს—დიახ, მთელს ქართველს ერს!—თავზე ლაფს ასხმენ ქვეყნის წინაშე და საფლავს უთხრან.ა*)

ამ გვარ შესავალით იწყობს ილია ჭავჭავაძე სომხების ცრუ-პატრიოტთა აზრების გადასინჯვას, მათგან ქართველთა ღირსება-ნაკლულევიანების შესწავლას, ქართულ ისტორიის, კულტურის და ლიტერატურის დაფასებას. ჩვენ აქ არ გამოუვუდგებით იმ საკამათო საგნების გარკვევას. ვინ არის მართალი, ვინ არა, ეს მიუდგომელმა მეცნიერებამ უნდა გაარჩიოს—ამ კითხვებს მომავალი კრიტიკოსი მოელის. ჩვენ გვინტერესებს ამ კითხვის ერთი მხარე, სახელდობრ ის, თუ რა ზნინციბით ხელმძღვანელობდა ილია ჭავჭავაძე, საბრძოლველად რომ გამოვიდა, და ის, თუ რა სულის მიდრეკილება ამოძრავებდა მის კალამს. პატრიოტული ფანატიზმი და სიძულვილი კი არ ალაპარაკებდა ავტორს, არამედ დამცირებული და შელახული ადამიანობა. ავტორის წყრომა და ჯავრი კანონიერი წყრომაა თავხედობის და თავ გასულობის წინააღმდეგ. სომხის ერი არაფერ შუაშია, ავტორი პირდაპირ ამბობს, რომ სახეში აქვს ერთგვარი ცრუ-პატრიოტთა და მწიგნობართა გუნდი. ეს კარგათ უნდა დავიხსომოთ. და სომხებმაც უნდა მიიღონ მხედველობაში. ამ საქმეში თვით სინილისიერმა სომხებმაც უნდა მისცეს მხარი ავტორს, თუ სცნობს, რომ მისი საბუთები შეურყვეველ საძირკველზედ არიან აშენებულნი. აქ არ უნდა ჰქონდეს ადგილი გაუგებრობას. ავტორს ვერაინ დასწამებს სომხის ერის უპატივისცემლობას. ვიმეორებთ, ავტო-

*) „ივერია“ 1898 წ., №№202; 204, 1886 წ., №№ 246 და 273; 1897 წ. № 21 და 1889 წ., № 255.

რის დახასიათებისათვის, უნდა კარგათ გვახსოვდეს ამ კითხვის პრინციპიალური მხარე.

აქ ჩვენ წერტილს ვუსვამთ. აქ თავდება ილია ჭავჭავაძის ის ეროვნულა და პოლიტიკური მოძღვრება, რომელსაც არამც თუ თანაფერძნობთ, პირიქით, ჩვენს ეროვნულ მოძღვრებადა ვსთვლით. ვუსვამთ წერტილს და ვამბობთ, რომ აქ თავდება საზღვარი, როდემდინაც ჩვენ ფეხ-და-ფეხ მივდევდით ავტორს.

აშკარაა ავტორის სულიერ ცხოვრებაში რაღაც ცვლილება ხდება, რწმენა ეკარგება და გულიც უტყდება. და ეს გულის გატეხა და რწმენის დაკარგვა იმაში გამოისახება, რომ ავტორი აღარ ხედავს თვით საზოგადოებაში და ხალხში აღორძინების და გაღვიძების უნარს, მისი ზნეობრივი ძალა სუსტდება და ეროვნულ თვით მოქმედების ქადაგების სურვილი ეკარგება. ფსიხოლოგიური კანონია, რომ სუსტი და ღონე მხდლილი სხვას შეჭყურებდეს და სხვისგან მოელოდეს მოწყალებას და დახმარებას. ასე ემარაება ილია ჭავჭავაძესაც. თვალი ვადაავლეთ „ივერიის“ წომრებს 1887 წლიდან დაწყებული*). კითხულობთ და არა გჯერათ, რომ შესაძლებელია ამგვარი ცვლილება. ამ ეპოქაზე ჩვენ არ შევეხებით ილია ჭავჭავაძის ახალი „ტაძის“ ნაწერებს. მომავალი ისტორიკოსი უფრო ზედ მიწევნით გამოარკვევს ამ კითხვას. ვიტყვით მხოლოდ, რომ ავტორს სხვა პოზიცია ეჭირა წინად ეროვნულ კითხვების განმარტებაში, და ეს ცვლილება მარტო ილია ჭავჭავაძის დამახასიათებელი არ არის, იგი თითქმის მთელ ძველ თაობას*) ეხება. ამას ჩვენ შემდეგში უფრო ნათლად დავინახავთ.

*) „ქვათა დაღადი“.

*) სიტყვას—«ძველი» და „ახალს“ ჩვენ ვხმარობთ ორ აზრთა მიმართულების დასახასიათებლად და არა წლოვანების განსხვავების გამოსახატავად. როგორც ახალგაზღვებშია ბევრი „ძველი თაობის“ მიმართულებისა, ისე მოხუცებში არა ერთი ახალ აზრთა მიმდევარნი.

II

აქამდამ ჩვენ გვქონდა მხედველობაში მხოლოდ ერთი (ეროვნული) მხარე ილია ჭავჭავაძის ნაწერებისა. გზა-და-გზა ჩვენ გავვეცანით ავტორს, როგორც ეროვნული ცხოვრების წინამძღოლს, როგორც ჩვენს ეროვნულ ჭირ-ვარამის გამოამსახველს და ამასთან გავითვალისწინეთ ავტორის პოლიტიკური იდეალი და დაეუკვირდით იმის საზოგადო ფილოსოფიის მოძღვრებას. ავტორის დახასიათებლად საჭიროა გავითვალისწინოთ აგრეთვე მისი საზოგადოებრივი ფილოსოფია და ჩვენი ეკონომიური ცხოვრების განმარტება. მხოლოდ შემდეგ ამისა წარმოგვიდგება სრული სურათი ილია ჭავჭავაძისა, როგორც პუბლიცისტიურ მწერლისა, წარმოგვიდგება აგრეთვე არსებითი, დამახასიათებელი თვისებები „ძველი თაობისა“, რადგან ჩვენი ავტორი უნდა ჩაითვალოს თუ არ წინამძღვრად, ამ თაობის ერთ საუკეთესო წარმომადგენლად მაინც.

საზოგადოებრივ მწერლის მოვალეობა ახსნა და განმარტება ეკონომიურ ცხოვრების პროცესისა. მწერალმა უნდა აგვიხსნას სოციალური წეს-წყობილება, წოდებათა ურთიერთობა და ერთმანეთთან დამოკიდებულება. ეს იმიტომ არის საჭირო, რომ ხშირათ ამ ურთიერთობაზედ და დამოკიდებულებაზედ არის აშენებული ხალხის კეთილ-დღეობა ანუ შევიწროება.

ჩვენში ძველი დროიდან დამყარდა წოდებრივი წყობილება. ამ წყობილების კვალს დღესაც ვხედავთ ჩვენს ცხოვრებაში. ამისათვის, თანამედროვე ეკონომიურ პირობების დაფასებისათვის საჭიროა ვიქონიოთ ნამდვილი იზრძა და შეხედულება ჩვენს წარსულზედ (ჩვენ ვვულისხმობთ ამ წარსულის სოციალურ მხარეს). არის თუ არა ჩვენს წოდებათა შორის ინტერესთა წინააღმდეგობა, ეს არის მთავარი კითხვა, რომელზედაც საზოგადოებრივ მწერალს უნდა ჰქონდეს განსაზღვრული პასუხი. მწერლის დახასიათოვნება, სხვათა შორის, იმაზეა დამყარებული,

თუ რა პასუხს იძლევა ამ კითხვაზედ, თუ როგორ ხსნის ეკონომიურ ცხოვრების აგებულებას. მხოლოდ, რათა მწერლის აზრი ამ საგანზე უფრო ნათელი და გარკვეული იყოს, საჭიროა განმარტება მეორე კითხვისა, სახელდობრ იმისა, თუ როგორი განწყობილება იყო ამ წოდებათა შორის ძველ დროში. მათი ურთიერთობა ინტერესთა წინააღმდეგობაზედ იყო აშენებული, თუ სხვა რამ საფუძველზედ. აწმყო შედეგია წარსულისა, ჩვენნი ცხოვრების პირობები გამომდინარეობენ ძველ დროის ცხოვრების პირობებიდან. ამისათვის აწმყოს გაგება შეუძლებელია, თუ წარსული არა გვაქვს შესწავლილი.

ილია ჭავჭავაძის ეს კარგათ ესმოდა და ამიტომაც სკდლობდა ხშირად წარსულის განმარტებით შუქი მოეფინათანამედროვე ცხოვრებისათვისაც. თანამედროვე ეკონომიურ პირობებში. აეტორი არა ჭხედავს ძირითად ინტერესტთა წინააღმდეგობას. და ამ თავისს აზრს, სხვათა შორის, აფუძნებს იმაზედაც, რომ ჩვენს ძველ დროშიაც არ იყო აშვარი წინააღმდეგობაო.

ჩვენს ენაში, ამბობს აკტორი, სიტყვაც არ მოიპოვება ამ აზრის გამოსახატავად, რასაც რუსული სიტყვა „СОСРОБІЕ“ ნიშნავს. ესლანდელი ჩვენი სიტყვა «წოდება» გუშინდელი სიტყვაა... ჩვენს ძველ ცხოვრებაში დას-დასად დაყოფა ერობისა არ არსებობდა... ჩვენში ყველანი ერთნაირად უსმონი და უფლებას მოკლებულნი იყვნენ წინაშე უმადლესის მთავრობისა... ამ ბრძოლას და შესეთქებას წოდებათა შორის უფლების დასაზერობათ, ვასაგრცობათ, რომელიც ერობაში იყო და ესლაც არ გათავებულა და რომელიც უპირველესი მიზეზი იყო ერის წყობ-წყობად დაყოფისა, ჩვენში ადგილი არა ჰქონდა... რაკი ბრძოლა არ იყო, ბანაკებად დაყოფაც ერისა არ იქმნებოდა, არ იყო წყობ-წყობად განცალკევების მიზეზიც ჩვენს ერობაში, რომელიც, თუ თვის ცხოვრებაში უნუგეშობას რასმეს ჰქონდა, საერთოდ გრძობდა, რადგანაც ყველანი, როგორც ზეგითა ესთქვით, ერთნაირად იყვნენ უფლებას მოკლებულნი, ერთნაირად უსმონი და უტყუნი ჭკუენის საქმეთა გამკეობაში... ჩვენში თავად-აზნაურობას დღევანდლამდე

თითქმის მარტო ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ მოკითხვის წიგნში ბრწყინვალეობად იხსენიებოდა და გლეხი კი არა... ღღეს ჩვენში გლეხი იმისთანა მფლობელა მიწისა, როგორც თავადი, აზნაური, ეკვლეისა. თვითონ ბატონ-ყმობის უფლებაც კი არ ფლობდა ჩვენში კუთვნილებათ ერთისა და იმავე წოდებისა. გლეხთაც, როგორც თავად-აზნაურობათა და ეკვლეისა, შექმლათ ყმების ფლობა... ჩვენ იმაზედ ვართ დამყარებული, რომ წოდებათა შორის უფლების ცილება ეკონომიურის, თუ პოლიტიკურისა, ცილება, რომელიც უადრესი მიზეზი იყო დაუძინებელის განხეთქილებისა სხვა ქვეყნებში, ჩვენში არ არსებობდა. ამიტომაც არც ზნეობით, არც აზრით, არც გრძნობით, არც მიმართულებით და არც ჩვეულებით ჩვენი თავად-აზნაურობა არ დაჭმობდა გლეხობას, არ შეუკუტიათ თავი, თავის საკუთარი ინტერესები არ შემოუხაზავს ისე როგორც სხვაგან... ჩვენში გლეხთა და სხვა წოდებათა შორის კეთილ მიდრეკილება სუფევსა*).

ასე სჯის ავტორი. ასეთის შეხედულობის იყო ის ჩვენს ძველებურ ცხოვრების წეს-წყობილებაზედ. წოდებათა შორის თანხმობის დამტკიცება ავტორს, სხვათა შორის, იმისთვის უნდოდა, რომ ამ „თანხმობაზედ“ აშენებდა ავტორი სათემო (განურჩევლად წოდებისა) სოფლობის შემოღების საჭიროებას ჩვენში. სათემო საზოგადოება (всесловная волость) პირველ შეხედვით ლიბერალურ დაწესებულებას მოაგავს. იურიდიულის შეხედულობით რომ შევეხოთ, მართლაც ამ გვარი დაწესებულება არ ეწინააღმდეგება ლიბერალიზმს, რადგან დაფუძნებულია წოდებათა იურიდიულად გათანაფორებაზე. მხოლოდ, თუმცა ამგვარი დაწესებულება თეორეტიულად ლიბერალიზმს არ ეწინააღმდეგება, პრაქტიკულად გამოუხადებარია, რადგან ამ „სოფლობაში“ შედიან სხვა-და-სხვა ეკონომიურ ხარისხის წარმომადგენლები (მდიდრები და ღარიბები) და რადგან ამ ეკონომიურ სხვადასხვაობაში უპირატესობა ყოველთვის შედ-

* „ცხოვრება და კანონი“ ივერია, 1879 წ.

ლებულს ექნება და ღარიბი ყოველთვის დაჩაგრული დარჩება.*) ხოლო ჩვენი ავტორი არა ჰხედავდა ცხოვრებაში იმ ეკონომიურ ბრძოლას, რომელიც უვარგისად ჰხდოდა იმისთანა დაწესებულებას, როგორიც არის წოდებათა განურჩევლად, საყოველთაო სოფლობა.

თავის დროზედ ჩვენს ლიტერატურაში მიაქციეს ყურადღება ილია ჭავჭავაძის ამგვარ შეხედულებაზედ ჯერ ხუდადოვა (1881 წ.), მერე ნოე ეორდანიამ (1900 წ.) ნათლად გამოაშკარავეს ავტორის ამ კითხვაში შეცდომა. მხოლოდ რაღვან ამ კითხვას ცოცხალი თანამდროვე ინტერესი აქვს და დღესაც არიან ჩვენში იმისთანანი, ვინც ფიქრობს, რომ «ჩვენში თავად-აზნაურობას დღევანდლამდე თითქმის მარტო ის უპირატესობა ჰქონდა, რომ მოკითხვის წიგნში ბრწყინვალეებად იხსენიებოდა და გლეხი კი არა**», ამისათვის ჩვენ შევაჩერებთ მკითხველის ყურადღებას ამ საგანზედ და ისტორიულის შემოწმებით გავითვალისწინებთ კითხვას.

ბ-ნი ხუდადოვი საფუძვლიანად უპასუხებდა ჭავჭავაძეს და ამბობდა: „როგორც იქ (ევროპაში) ვხედავთ გაუწყვეტელ განხეთქილბას, დავას სიუზერენთა და ფეოდალთა შორის, ისე ჩვენში მოუსვენარნი მთავარნი, ერისთავნი, თავადნი უფრო სასტიკად, ხანგრძლივ, საშვილის-შვილოდ ებრძვიან კანონიერ მფლობელთ... ვინ იცის, რამდენჯერ მოუწვევიათ ამ ფეოდალებს სპარსნი, ხონთქარნი, ბერძენნი, ლეკი, ოსი და სხვა ***). ბ. ეორდანიაც ამასვე ამბობს და უმატებს ფეოდალთა თავ-აშვერულობამ დააქცია საქართველოო***) მხოლოდ ვნახოთ, რას

*) ბ-ნი ხუდადოვი „ივერიის“ №1 1887 წ. მოჰყავს „недѣля“ ს. მოსახზებას იმის შესახებ: „Если осуществится проект всеобщей волости, онъ найдеть твердую точку споры въ экономической силѣ буржуазіи и приведетъ населеніе къ такому состоянию, которое едвали уступить положенію народа до 1861 года...“

***) „ივერიის“ 1881 წ. № 7 „უსაფუძვლო წადილა“ ხუდადოვისა.

***) ქართული პრესა — ეორდანიისი.

გვეუბნება მეცნიერება. ისტორიული მასალის შესწავლამ გამოაჩინა, რომ ყმობა საქართველოში საშვილის შვილო იყო. საყურადღებოა, რომ ყმად ხდებოდა: აყვანილი შვილობილი, უკანონო შვილი, შეუძლებელი მოვალე, შეუძლებელი ქურდი (მიეცემოდა გაქურდულს „თავის ცოლშვილით, ქონებით და ნასყიდით“); ყმად ხდებოდა აგრეთვე გლეხი, რომელმაც შეირთო ბატონის გოგო, ვინც შიმშილობით გამოჰკვება გლეხი ცოლშვილით, ვინც გამოიყიდა გლეხი ტყვეობიდან, ვინც გადაუწყვიტა ვალი გლეხს. ***). „გლეხი ორნაირად ემსახურებოდა ბატონს, ამბობს ბ. ხახანაშვილი: იგი უწევდა ქონებრივსა და პიროვნულ სამსახურს. პირველი დამყარებული იყო მამულის მფლობელობისა და იმის შემუშავებელ დამოკიდებულებაზედ, მეორე დაიბადა ყმის პირად ხელქვეითებიდან ბატონისადმი“ (изъ личной и поземельныхъ отнашеній)“. მაწის მფლობელობას უფლებამ დაადო ყმას შემდეგი გადასახადი 1) ღალა (ნაწილი მოსავლისა ბატონის სასარგებლოთ) 2) კულუხი, 3) ნახირის თავი (20 კომლი თრიალეთზე აძლევდა ერთ ძროხას), 4) საბალახე (ასზე ორი ცხვარი და ერთი ბატკანი), 5) პირისთავი, 6) კონისთავი (რაც კონს თევზი მოხვდებოდა, თორმეტისაგან ათი საბატონოდ უნდა გადაიდვას) 7) ფუთკრისთავი. ხელს ზიარეწუდა სამსახურის ძალით გლეხს სხვა მოვალეობა აწევებოდა კისერზე: 1) ბეგარა—ბატონისთვის მუშაობა (შულავერში ბატონთან მუშაობდნენ ხუთ დღეს) 2) ძღვენი, 3) საჩექმე (გადასახადი ქალწულის გათხოვების გამო), 4) გასამყრელო, 5) სამარხი, 6) მსახურება (გოგოს მიცემა მოახლედ). ყველა ამის გარდა სახელმწიფო ბეგარაც უნდა გადაეხადა გლეხს: ათასგვარი ბაჟი—მარილზედ, ფარჩაზედ, თევზზედ, ენდროზედ, ქონზედ, მატყლზედ, ბაჟი მამულის გასყიდვისა; გადასახადი—სანაცვლო, სამოხე-

*) ცნობებს ვიღებთ შემდეგის წყაროებიდან: ბატონ-ყმობა—ხახანაშვილისა; აღბუღას სამართალი და ძეგლის დება—ურბნელისა, **ЗАКОНЫ ЦАРЯ ВАХТАНГА**.

ლო, ლაშქარ-ნადირობა, გარდასახადი სათავადო, სააზნაურო, საერისთავო, სასპასალარო, სათათრო, საეჯიბო და სხვა და სხვა. ბროსსეს აქვს მოთვლილი 120 გარდასახადის სახელი. საქართველოში საეკლესიო, საბატონო და სახასო ყბები იყვნენ. გლეხს ერჩინა ეკკლესიის და მეფის ყმობა. საეკკლესიო გლეხს შეეძლო კათალიკოზის თანხმობით გაეყიდა თავისი მამული, შეეძლო თავისუფლად წასულიყო სავაჭროდ, შეეძინა თავისი საკუთარი მამული. სახასო გლეხიც უკეთეს მდგომარეობაში იყო. საბატონო ყმა ორ ბატონს—მეფეს და პატრონს-ბატონს ერთად ემსახურებოდა, ამიტომ საბატონო ყმა ხშირად სცდილობდა თავი დაეხწია ბატონისთვის და საეკკლესიო და სახასო ყმად გამხდარიყო. რაკი გლეხი ისე დაჩაგრული იყო ეკონომიურად და მთელ თავის ღონეს სხვის სარჩენ ანდომებდა, რასაკვირველია, მას იურიდაული უფლებებიც შეკვეცილი ჰქონდა და მისი პოლიტიკური ძალაც შეშხუთული. ასეც უნდა ყოფილიყო, რადგან ეკონომიური სიღარიბე და სიმდიდრე იურიდიულ და პოლიტიკურ შევიწროების, ანუ ფრთებ-შესხმულობის მაჩვენებელია. ვინც ღარიბია, ნაკლები გავლენაც აქვს ცხოვრებაში, და კაცის სიცოცხლეს იმდენად მეტად ფასობს, რამდენადც მალლა სდგას სოციალურად. ეს სიმართლის ლოლიკა არ არის. ეგ არის ცხოვრების და არსებულ წყობილების ფილოსოფია. ჩვენ ძველ დროშიაც აგრე იყო. დაუკვირდით ჩვენს სისხლის სამართალს. მეფე ვახტანგის განმარტებით, თავადის სიცოცხლე ჰქვასობდა 15,300 მანეთი აზნაურის—1920 მან. ხოლო გლეხისა—120 მან. გლეხის ნათესავებს საქონლით უზღავდნენ აზნაურის ნათესავებს—ზოგი საქონლით, ზოგი ოქროთ და ვერცხლით, ხოლო თავადის ნათესავებს—ოქროთ, ვერცხლით, ძვირფასის თვლებით და მარგალიტით.*) რაც შეეხება პოლიტიკურ უფლებებს, იმისთანას, როგორც ვეროპიელებს აქვთ მინიჭებული, ჩვენში, რასაკვირველია, არც ერთ წოდებას არა ჰქონდა, მხოლოდ ეკონომიურად ძლიერ წოდებას თავად-

*) Сборникъ законовъ царя Вахтанга

აზნაურობას, იურიდიულად დაუმტკიცებელი, პოლიტიკური ქაჯა ჰქონდა. ჩვენი მთავრები, ერისთავები და თავადები ხშირად ეურჩებოდნენ მეფეებს და მით იჩენდნენ თავიანთ პოლიტიკურ ძლიერებას. გლახს ამოდენა ძალა არ ჰქონდა და ამიტომაც იყო ის უმეტეს შემთხვევაში გაჩუმებული. ამას გვასწავლის ჩვენი წარსული.

თუ ეს ასეა, ნუ თუ ამ წარსულის კარგი მცოდნე ილია ჭავჭავაძე, დინჯი, დამჯდარი აზრის პატრონი ჭავჭავაძე არა ჰხედავდა ჩვენს ისტორიულ წარსულში იმას, რაც ისე თვალსაჩინო იყო? „დიდი შეცდომა იქნება, გვარწმუნებს ავტორი, წოდებათა შორის განხეთქილების მიზეზი თვითონ წოდებათა წებას, მის შინაგანს ანსებას, თვისებას, ზნეს და ჩვეულებას და აქედამ წარმოდკარ მიდრეკილებას მივაწეროთ. ამის მიზეზი იგივეა, ჯიუტობა ავტორი, რაც თვითეულ კაცთა შორის: ავი გული, ხარბი თვალი, გძელი ხელი და ნამუსის ქუდის ახდაო“). ავტორს უნდა გაეგო, რომ საქმე სწორედ ჩვენს „წოდებათა წყობაში“ იყო და მის „შინაგანს არსებაში“. წოდებათა წყობა დაედო საფუძვლად ჩვენი სოციალურ ცხოვრების აგებულებას. ყველა ეს ავტორს თამამად უნდა აღეარებინა. ჭავჭავაძემ სხვა გზა აირჩია. ის, რაც აქედამ წარმოსდგა, ამას ჩვენ შემდეგს წერილში გავარკვევთ.

ანჩილ ჯორჯაძე

***) „ივერია“ 1879 წ. № 3.

უცხოეთის მიმოხილვა

რუსეთი და საფრანგეთი.

რუსეთის მეფე-დედოფალი ამ დღეებში ესტუმრება საფრანგეთს. ჯერ, სანამ ეს მოხდებოდეს, ფრანგები ისეთ აღტაცებას მიეცნენ, რომ ზომიერება დაჰკარგეს და ლამის არის დამოუკიდებელ დაწინაურებულ სახელმწიფოს თავმოყვარეობა დაივიწყონ. მართალია, ეხლაც არის საფრანგეთში ისეთი ელემენტი, რომელიც მეტად უკმაყოფილოა რუსეთთან კავშირით და ზიზლით შეჰყურებს უმრავლესობის ასეთს არა ღირსეულ ბატაყებას და თავდავიწყებას, მაგრამ ეს ელემენტი ჯერ ვერ შექმნილა საფრანგეთის პედის გადამწყვეტელი, მას იმდენი გავლენა არ აქვს, რომ გამოსცვალოს საქმეთა ეხლანდელი მსვლელობა და კიდევ რომ შეეძლოს, ეხლანდელ საერთაშორისო პირობებში იგი ვერ მოახერხებდა ამას.

საიდგან წარმოდგა ფრანგ-რუსთა კავშირი, რომელიც ასე არა ბუნებრივად გვეჩვენება? რომელმა პოლიტიკურმა პირობებმა აიძულეს საფრანგეთის რესპუბლიკა, ეს ყოველმხრივ დაწინაურებული სახელმწიფო, ხელი გაეწვდინა რუსეთის იმპერიისათვის, რომელიც თითქმის სრული ანტიპოდია თავის მოკავშირისა?

გარდა ამისა, საინტერესოა გავიგოთ, რამდენად მტკიცეა ეს კავშირი, არსებობს თუ არა ისეთი ნიადაგი, სადაც ამ ორ მოკავშირეს ინტერესები ერთმანეთს ეწინააღმდეგებიან და რომელმაც შეიძლება ერთ დროს დიდი განხეთქილება ჩამოავდოს მათ შორის.

1871 წლის 20 მაისს საფრანგეთისა და გერმანიის წარმომდგენლებმა ხელი მოაწერეს ფრანკ ფურცის ხელშეკრუ-

ლებას.“ ეს იყო უკანასკნელი აქტი იმ საშინელის დრამისა, რომელიც განიცადა საფრანგეთმა ნაპოლეონ მესამის წინდაუხედავ და გარყენილ მთავრობის მიზეზით. მაგრამ საფრანგეთის ეს საშინელი დამარცხება შეიქნა საგრძნობელი არა მარტო საფრანგეთისათვის, მან სრულებით შესცვალა ევროპის პოლილიტიკური მდგომარეობა და პოლიტიკის მიმართულება. შუაგულ ევროპაში გაჩნდა ძლიერ გერმანიის იმპერია, დასრულდა იტალიის გაერთიანება, მოიხსოვა შავის ზღვის ნეიტრალ ზღვად ყოფნა (რუსეთის სასარგებლოდ) და დაიბადა ახალი კითხვა, რომელმაც დიდის ხნით მიმართულება მისცა საფრანგეთის რესპუბლიკის პოლიტიკას: გერმანიამ ჩამოართვა საფრანგეთს სამი დეპარტამენტი (მილიონ ნახევარი მცხოვრები) და ელზასლოტარინგიის კითხვაც მთელის თავის მნიშვნელობითა და სიმძიმით დააწვა ისედაც დატეხილულსა და ურიცხვ კითხვების ქვეშ მოკაკულ ევროპას. გერმანია, რასაკვირველია, ყოველ ღონეს ღონობდა შენაძენი არ დაეკარგა. იგი ჯარს ჯარზე უმატებდა და თან საფრანგეთს გაფაცვიცებით თვალყურს ადევნებდა, არა გამოეწყო-რა ისეთი, რაც გერმანიის იმპერიის წინააღმდეგ იქნებოდა მიმართული. გარდა ამისა გერმანიის მთავრობა მეტის უზრუნველ ყოფისათვის ეძებდა მოკავშირეებს. ნი-ში გერმანიისაგან დამარცხებულმა ავსტრიამ დაჰკარგა ყოველი იმედი გერმანიაში გაბატონებისა და ამიტომ მან მთელი თავისი ყურადღება მიაქცია აღმოსავლეთს—ბალკანეთის ნახევარ კუნძულს და აქ კი მისთვის აუცილებლად საჭირო იყო გერმანიის დახმარება, რადგან ამავე მხრისაკენ მიმართული იყო დიდის რუსეთის პოლიტიკაც. აქედგან დაიწყო გერმანიის ახალ იმპერიისა და ჰაბსბურგების მონარქიის დაახლოვება და დამეგობრება, რომელიც აქამომდე არსებობს და რომელმაც შესძინა ავსტრო-ჰუნგრეთის იმპერიას ბოსნია და ჰერცოგოვინა.

გერმანიას არ გასკირვებია მეორე მოკავშირის მიძებრობაც. როგორც ერთ-ერთ წინანდელ ქრონიკაში გვქონდა აღნიშნული, იტალია მეტად უკმაყოფილო დარჩა საფრანგეთისა

საახალშენო პოლიტიკის გამო: იგი თავს ძველის რომის იმპერიის მემკვიდრედ სთვლიდა და ამიტომ მას ვერ მოენდებინა, რომ კართაგენის ნანგრევებზე აღმოცენებული ტუნისი საფრანგეთმა იგდო ხელში. ამ გვარად შესდგა ეკრედ წოდებული სამთა კავშირი. გერმანია გაბოტონდა ევროპაში და მისი პოლიტიკა ყოველთვის გამარჯვებული გამოდიოდა: დადგა ხანა, როცა ბისმარკი ევროპის თვით მპყრობელი შეიქნა. დაირღვა ევროპის სახელმწიფოთა „სწორწონაობა“, ბალანსი. ამ გვარ მდგომარეობის განგრძობა საშიში შეიქნა „კავშირ“ გარეთ დარჩენილ სახელმწიფოებისათვის. აუცილებელი საჭიროება იყო ისეთის კომბინაციის მოწყობა, რომელიც სამთა კავშირს მეტოქეობას გაუწევდა, გერმანიასაკენ მეტად გადახრილ სასწორს ისევ ზომიანად დააყენებდა.

„სამთა კავშირის“ გარეთ დარჩენილი იყვნენ რუსეთი, საფრანგეთი და ინგლისი. ეს უკანასკნელი სახელმწიფო ძალიან უფროსხის კავშირით შეეკრას რომელიმე კონტინენტალურ სახელმწიფოს და არც არის ეს მისთვის საჭირო: მისი სამეფო ზღვა არის და სანამ მას ზღვაზე არ გაუჩნდება საშიში მოცილე, მისთვის „მოკავშირე“ საჭირო არ იყო და არც არის. დარჩა რუსეთი და საფრანგეთი.

რუსეთის პოლიტიკა დიდხანს გერმანიის შთავრობის დიდ გავლენის ქვეშ იყო. 63-ში პოლონელების აჯანყების დროს პრუსიამ დიდი სამსახური გაუწია რუსეთს. მაშინ, როდესაც მთელი ევროპა რუსეთის წინააღმდეგ იყო და სასტიკად ჰკიცხავდა მას პოლონელების საქმის გამო, ბისმარკმა ხელი გაუწვდინა და დახმარება აღმოუჩინა აჯანყებულ პოლონელების წინააღმდეგ. იმპერატორ ალექსანდრე მეორეს ახსოვდა ეს სამსახური და მიუხედავად სლავიანოფილების პრესისა, რომელიც მიმხვდარი იყო, თუ რას ნიშნავდა რუსეთისათვის გერმანიის ასეთი გაძლიერება, მეგობრულად სცხოვრებდა ახალ იმპერიასთან. მხოლოდ ბერლინის კონგრესმა (1878) დაანახვა რუსეთს ბისმარკის „მეგობრობის“ ნამდვილი სახე და გამოაფხიზლა იგი. აქედან იწყება რუსეთისა და გერმანიის თან და თანი დამორება.

ბალკანეთის საქმეების მიმართულებამ (რუმელიის რევოლუციონარული მანძილი, სტამბულოვის პოლიტიკა და ბატენბერგის ბოლშევიკების ტახტზე ასვლა და სხვა) კიდევ უფრო დააშორა რუსეთი გერმანიასა და ავსტრო-უნგრეთს და იგი იძულებული შეიქნა საფრანგეთისაკენ დაეწყო კერა და აქ ეძებნა საჭირო მოკავშირე.

დაჭრილი დაუძღვრებელი საფრანგეთი ძალღონეს იკრეფდა, თან-და-თან წელში იმართებოდა. სამთა კავშირის წინაშე მარტოს რა უნდა გაეწყო. მისთვის, როგორც რუსეთისათვის, საჭირო იყო მოკავშირე და რადგან რუსეთის მეტი არცინ დარჩენილიყო ისეთი, რომელსაც შესძლებოდა ქვეყნის ეს საჭიროება დაეკმაყოფილებინა, საფრანგეთი იძულებული შეიქნა მას დაემეგობრებოდა.

ვინ მოიფიქრებდა სამოციან წლებში, რომ რევანშის მოციქულ დერჟლედთან ერთად კატკოვის საფლავს ცრემლს დააყრიდა ფლოკეც, ის ფლოკე, რომელმაც 67-ში ალექსანდრე მეორეს „პოლონეთს გაუმარჯოსო“ მიადანა. და არც მოსაფიქრებელი იყო. ამის დასამტკიცებლად საკმარისია სულ მოკლედ თვალი გადაავლოთ საფრანგეთისა და რუსეთის დამოკიდებულებას მე-XIX-ე საუკუნის განმავლობაში.

ორივე სახელმწიფოს მთავრობა რამდენჯერმე ეცადა დაახლოვებოდნენ ერთმანერთს, მაგრამ ცდამ ყოველთვის ამაოდ ჩაიარა. რატომ? იმიტომ, რომ საფრანგეთი და რუსეთი „თანამედროვე ევროპის ორი ერთი მეორის წინააღმდეგი პოლიუსია და ყველას თვალში ორის წინააღმდეგის პრინციპების განმახორციელებელნი“.

1789 წლიდან გამოსულ საფრანგეთისათვის რუსეთი ბარბაროსული დესპოტიური სახელმწიფოა; რუსეთისათვის კი საფრანგეთი ყოველთვის რევოლუციონარულ ძალების კერა იყო. გარდა ამისა საფრანგეთსა და რუსეთ შუა იდგა პოლონეთი. „საფრანგეთს, რომ რუსეთს დაკავშირებოდა, პელონეთის გვამზე უნდა გადაეარა“. და განა ეს ადვილი მოსახერხებელი იყო? „ფრანგების პელონელებისადმი სიმპათია წმინდა სანტიმენტალისმის შედეგი როდი ყოფილაო, ამბობს ლერუა ბოლიე; როცა

საფრანგეთის ძველი მონარქია მხარს აძლევდა პელონეთის რესპუბლიკას, იგი მისდევდა ტრადიციონულ პოლიტიკას სწორ-წონაობისას. პელონეთის განაწილებამ დაარღვია ეს სწორწონაობა საფრანგეთის საზიანოდ. სამმა სახელმწიფომ გააგანაიერეს თავიანთი სამფლობლოები ისე, რომ საფრანგეთს არა მიუღია რა“. 1815 იდან საფრანგეთის რევოლიუციის იდეამ ახალი ფორმა მიიღო, როგორც ვიცით, ამ წელს დაარსდა ეგრედ წოდებული „წმინდა კავშირი“, რომელმაც უმთავრესად მიმართული იყო რევოლიუციის იდეისა და ამ იდეის მატარებლის საფრანგეთის წინააღმდეგ. ამიტომაც საფრანგეთი იძულებული შეიქნა როგორც სხვაგან, პელონეთშიაც „წმინდა კავშირის“ წინააღმდეგ წამოეყენებინა დაპყრობილი ერები და მეფეთა უფლების წინააღმდეგ — ხალხის უფლებანი“. ფილიპე ორლენანელი ტყვილა როდი ემუქრებოდა ევროპას ორმოციან წლებში, მოთმინებიდან ნუ გამოიყვანებენ საფრანგეთს, თორემ მთელს ევროპას ცეცხლს მოვდებთო (ე. ი. ავაჯანყებთ დაპყრობილ ერებს და დაბეჩავებულ ხალხსო). რუსეთთან შეერთება მხოლოდ მაშინ შეეძლო საფრანგეთს, როცა დაწმუნდებოდა, რომ პელონეთი მკვდარია ან როცა მის (საფრანგეთის) არსებობას საშინელი განსაცდელი მოელოდა. სწორედ ამ განსაცდელმა აფიქრებინა საფრანგეთს რუსეთის იმპერიასთან კავშირი.

რამდენად მტკიცეა ეს კავშირი? ზერეღე რომ საქმეს გადავხედოთ, გამოვა, რომ კავშირი მტკიცე და ხანგრძლივი უნდა იქნეს: მართლაც ორივე სახელმწიფოს ერთი და იგივე მტრეში ჰყავს, მაშასადამე ორივეს ინტერესი მოითხოვს თანხმობით ერთად მოქმედებას. გარდა ამისა რუსეთისა და საფრანგეთის სამფლობელოების საზღვრები არსად არ ხვდებიან ერთმანეთს, ასე რომ მოსალოდნელი არ არის, რომ მათ შორის რაიმე შუღლი ჩამოვარდეს. ყველა ეს მართალია და სწორედ ამ გარემოებათა მიზეზით აიხსნება ხსენებული კავშირი. მაგრამ არის ორი ადგილი, სადაც რუსეთისა და საფრანგეთის ინტერესები სხვა და სხვა და ადვილად შეიძლება ერთმანერთსაც შეეჯახნენ: ოსმალეთში და ავსტრო-ჰუნგრეთში. მეტად ძნელია, თუ შეუძლებელი არა, რუსეთისა და საფრანგეთის ინტერესების

შეთანხმება და შერიგება. სანამ რუსეთი ბალკანეთის სლავიანებს ანთავისუფლებდა, საფრანგეთს საწინააღმდეგო არა ჰქონდა რა და არც ექნება. ეს მისი ტრადიციონული პოლიტიკა იქნება. მაგრამ როცა რუსეთი მოინდომებს თავის ნაღვაწის ნაყოფის მოკრეფას, ესე იგი ბოსფორზე თავის პოლიტიკურ და რელიგიურ ჰეგემონიის დამყარებას, საფრანგეთი ამას ვერ დათმობს, რადგან ეს შელახავს მის ტრადიციას, ზნეობრივ და მატერიალურ ინტერესებს. მართლაც, დიდის ხნიდან საფრანგეთს პირველი ადგილი ეჭირა კონსტანტინეპოლში თავის სკოლების, სხვა და სხვა საზოგადოებების და ენის საშუალებით, და ეხლაც შერჩენია ძველის დიდებიდან ბევრი რამ. „თუ მესამე რომს, მოსკოვს, ჰყავს ბიზანტიის იმპერიის დაცემის შემდეგ მართლ-მადიდებელი კლიენტები, პირველ რომის მემკვიდრე საფრანგეთსაც ჰყავს თავის კლიენტები — ჯვაროსანთა ომიანობის სამკვიდრო, რომელზედაც საფრანგეთის არც ერთ მთავრობას არ უთქვამს უარი... თუ საფრანგეთი უარს ჰყოფს თავის ტრადიციონულ მდგომარეობას აღმოსავლეთში, იგი საზღვარსაღმოსავლო თავს ამოიშლის დიდ სახელმწიფოთა სიიდან“.

გარდა ოსმალეთისა და ბოსფორისა სახეში უნდა ვიქონიოთ აგრეთვე ავსტრო-ჰუნგრეთი. რუსეთი და ავსტრო-ჰუნგრეთი ბუნებრივი მეტოქენი იყვნენ და არიან, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც წმ-ის შემდეგ ავსტრია განდევნეს გერმანიიდან და იგი იძულებული შეიქნა მთელი თავისი ყურადღება მიექცია სამხრეთ სლავიანებისა და ბალკანეთისაკენ. ჰაბსბურგების მონარქია სცდილობს ხელიდან გამოჰკლიჯოს პეტერბურგს სლავიანთა ჰეგემონია. რუსეთი ამას ხედავს და მიმხედარიცა, რომ სტამბოლის ხელში ჩაგდება და პანსლავიზმის განხორციელება შესაძლებელია მხოლოდ ავსტრო-ჰუნგრეთის მონარქიის ნანგრევებზე. „კონსტანტინეპოლის გზა ვენაზე მიდის და ვენისა ბერლინზეო“, ამბობენ რუსეთის პოლიტიკოსები, მართლაც თუ ავსტრო-ჰუნგრეთი გერმანულ-მადიარული სახელმწიფო დარჩა, იგი იქნება სლავიანების მტარვალი და რუსეთის ისტორიული დანიშნულება ხომ სლავიანების განთავისუფლებაა, თუ ჰაბსბურგების მონარქია ხალხების ფედერაცია შეი-

ქნა, კიდევ უარესი რუსეთისთვის:—სლავიანთა თავისუფალ ერებისათვის საჭირო აღარ იქნება რუსეთის დახმარება და ამ გვარად მას ხელიდან გამოეცლება ისტორიული მისია, რომელიც „განგებამ არგუნა წმინდა რუსეთს“.

პანსლავიზმს რომ თავი დაეანებოთ, რუსების შეხედულებით ჯერ გაუთავებელია პანრუსიზმის საქმეც: გალიცია, ძველი გოლიჩი, ჯერ კიდევ არ ეკუთვნის „სრულიად რუსეთის“ სკიპტრას.

ერთის სიტყვით, არც ერთი რუსი უარს არ იტყვის დაუახლოედეს გერმანიას და მასთან ერთად დაანგრიოს ეს „ხელოვნურად“ შედგენილი სახელმწიფო.

არც ერთ სახელმწიფოსათვის არ არის ისე საჭირო ავსტრო-ჰუნგრეთის არსებობა, როგორც საფრანგეთისათვის. „იმ დროს როცა ავსტრო-ჰუნგრეთის იმპერია გაჰქრება ან მარტო ჰუნგრეთი დარჩება, იგივე მოუვა საფრანგეთსაც: ავსტრიის ზოგიერთ პროვინციებით გადიდებულ გერმანიის წინაშე საფრანგეთს ეკავება ევროპაში ესპანიაზე ნაკლები აღვილი—მათ შორის პირანეის მთები აღარ არის“. ავსტრო-ჰუნგრეთი ევროპის სწორ-წონაობის აუცილებელი ელემენტია, და ამიტომ საფრანგეთის უმთავრესი ინტერესია მისი შენახვა და დაცვა. უერთმანეთოდ არც ერთი ამ სახელმწიფოთაგანი არ იქმნება „დიდი სახელმწიფო“.

გარდა ნაჩვენებ ინტერესების წინააღმდეგობისა, არის კიდევ სხვა მიზეზები, რომელიც ასუსტებს საფრანგეთისა და რუსეთის კავშირის სიმტკიცეს: ამ კავშირის მიზეზით საფრანგეთმა დაჰკარგა და კიდევ დაჰკარგავს ევროპაში და სხვაგანაც იმ სიმპატიას, რომელსაც გრძნობდნენ მისდამი და რომელიც ცოტა ძალას არ წარმოადგენს საერთაშორისო დამოკიდებულებაში. მარტო მატერიალურ ინტერესებით ხელმძღვანელობა პოლიტიკაში შეუძლებელია ერისათვის: მას თუ რაიმე იდეალი არ ამოქმედებს, იგი სუსტია, რადგან იდეალი წყაროა გატაცებისა და ენტუზიზმისა.

მეორე მხრივ თვითონ ეს კავშირი ორივე მოკავშირეებისათვის თანაბარი არ არის, რადგან მათი საერთაშორისო მდგო-

მარეობა სხვა-და-სხვაა. ბისმარკმა სთქვა 88-ში სხვათა შორის „თუ ეინიციობაა საფრანგეთთან შეტაკება მოგვევიდა, რაც ყოველთვის მოსალოდნელია, რუსეთის ჩვენ წინააღმდეგ გამოლაშქრება შესაძლებელია, მაგრამ აუცილებელი კი არა, და თუ რუსეთთან გვექნა ომი, საფრანგეთის ვერც ერთი მთავრობა ვერ შესძლებს, რაც უნდა სურდეს, შეაჩეროს ხალხი და არ მიადებინოს მონაწილეობა ომიანობაში“. რუსეთის პოლიტიკა ბევრად უფრო თავისუფალია საფრანგეთისაზე და ამიტომ კავშირიც რუსეთმა უფრო გამოიყენა. რუსეთის სახელი და გაელენა არასოდეს ისეთი არ ყოფილა, როგორც ეხლა და ეს პირდაპირი შედეგია ხსენებულ კავშირისა და იმ გარემოებისა, რომ ამ კავშირში, მეგობრობაში პირველი ადგილი რუსეთს უკავია.

ნაჩვენებ გარემოებათა მიუხედავად ფრანგ-რუსთა კავშირი ჯერ მტკიცეა: რუსეთი ჯერ-ჯერობით მხოლოდ ემზადება იმ მიზნის მისაღწევად, რომლის გამო მას საფრანგეთთან შეტაკება უნდა მოუხდეს; ამასთან ელზას-ლოტარინგია გერმანიის ხელშია და საფრანგეთი ამას ვერ იფიქრებს. მართალია, გერმანიისა და საფრანგეთის დამოკიდებულება გაუმჯობესდა, ისიც მართალია, რომ ვილჰელმ მეორე შემდეგისთვისაც ბევრს ეცდება შეურიგდეს საფრანგეთს, მაგრამ 1871 წელს საფრანგეთი ვერ დაიფიქრებს.

„საფრანგეთს იმედი არ დაუკარგავსო, სწერდა ერთი გავლენიანი ფრანგული გაზეთი ამ დღეებში, საფრანგეთს არ დაფიქრებია თავისი მოვალეობა; საფრანგეთს არ უთქვამს „ამინ“ ტერიტორიის დაკარგვისათვის. რამდენიც არ უნდა გავგიღიმონ, რამდენიც არ უნდა მოგვეფერონ, ... ხალხის უმრავლესობას სხვა წარმოდგენა აქვს ეროვნულ პატივ-მოყვარეობაზე და მომავალზე“. საფრანგეთი ეხლა იმასვე გრძნობს, რასაც გამბეტას დროს გრძნობდა და ეს გრძნობა ამავე გამბეტამ მშვენიერად გამოსთქვა შემდეგის სიტყვით: ნუ ვილაპარაკებთ, მხოლოდ ვიფიქროთ მაზედო,„. და სანამ ეს ასეა, რუსეთიც უზრუნველ ყოფილია საფრანგეთის მხრივ.

რედაქტორი:
ა. ჭყონია

გამომცემელი
ა. ჯანადარი